KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIII-ik évf. Julius—Augustus 1888. 4-ik füzet.

UNITÁRIUSOK MAGYARORSZÁGON A XVI. ÉS XVII-IK SZÁZ EVBEN.

I.

AZ UNITÁRIUS VALLÁS ELTERJEDÉSE A TISZÁIG.

Az egyedül igaz, hatalmas, rettenetes itéletű, egyedül könyörülő és mindenható Istentől, a mi Urunk Jézus Krisztusunknak dicsőséges szent Atyjától és Istenétől kegyelmet és békességet kivánunk kegyelmeteknek! — e megszólitással irja levelét a vallást káromló tolnaiaknak Pécs város főbirája, Kis Farkas uram, Pécs polgármesterével, Szabó Gergely urammal és mind az ő jámbor tanácsával egyetemben, az Ur 1588-ik évében; tehát ezelőtt kerek 300 esztendővel.[1])

Vajon miképen került ez unitárius szellemű megszólitás oly messze a Dunán túlra? Vajon hogyan vallhatta magát hivéűl a „magyar Athene“[2]) a Pál apostol egyedül igaz, ismeretlen Istenének? Vajon miként léphetett fel a szerény és apostoliasan egyszerű unitárius vallás védelmére az a város, hol 1543-ban még 300-nál több aranyba és selyembe öltőzött pap, püspök és kanonok[3]) hegedű, orgona és trombitaszó kiséretében[4]) dicsőitette a füstölgő oltárok mellett Róma isteneit? E kérdésekre felelni feladata e soroknak. A protestáns hitujitásnak rég elfelejtett lapját ütjük fel olvasóink előtt. És bárha a megvilágitás, mely részünkről érheti, csak fogyatékos lehet; biztat mégis némi remény, hogy sikerülni fog felállitanunk legalább egy oly keretet, melybe a kezünkhöz nem jutott vagy ezután elé kerülő adatok beillesztése nem nehéz leend.

---

[1]) W. J. M (Wadasi Jankovich Miklós.) A socianusok eredetéről, Magyarországban volt Ecclesiájokról. 22. 23. l.

[2]) Gregoriáncz győri püspök nevezi igy. Lásd Haas Mihály: Baranya. 249.

[3]) U. o. 160. 250.

[4]) Melius igy jellemzi a pápisták isteni tiszteletét „Az Aran Tamás hamis és eretnec tévelygésiben.“

Az 1566. évet két esemény teszi fontossá nemzetünk életében. Egyik a török hóditó politikának sirba szállta Szigetvárnál; másik az unitárius vallásnak megszületése az erdélyi gyüléseken. Mintha megelégelte volna Isten a halállal vivódó magyarnak félszázados megpróbáltatását: a melyik évben a szellemi szabadság zászlóvivőjének kijelöli, ugyanabban az esztendőben nyujt neki reményt is a végpusztulással fenyegető ázsiai barbárság megtörésére. Kelet vad fanatismusát 1566-nak hanyatló napjai látják Konstantinápolyba lehajtott zászlókkal visszahuzódni; nyugot sötét babonáit ugyanazon évnek tavasza látja Erdély bérczei közül szárnyaszegetten kiosonni. És im a szabadelvű rendek szabad szellemű papsága legott magasra emeli föl a zászlót, melynek lobogója az egy igaz Istennek tisztelete. A hitczikkek, melyeket 1566. márczius 15-én „új ugart szántva és magot többé tövisekbe nem vetve“ Tordán aláirnak, a szárnyat öltött lelki szabadságnak, a megalakuló unitárius egyháznak első czikkelyei.[1])

1566. márczius 15 — márczius tizenötödike a lelki szabadság örökre emlékezetes forradalmának Európa földén. Mi magyarok büszkén tekinthetünk vissza e napra. Németország, Hollandia, Anglia és Amerika felvilágosult szellemei megértik és méltányolni tudják e büszkeséget. Mit ők Chillingworth, Grotius, Kant, Pristley és Channing nagy nevéhez fűznek, azt mi évszázadokkal azelőtt nem csak kimondottuk, de sőt Európát megelőzve törvénnyé is emeltük. 1566. márczius 15-ke méltó bevezetője ez emlékezetes nagy napoknak. És e nagy, emlékezetes napokon egyetlen apostoli léleknek alkotó gondjait látjuk mindenen át sugárzani. A lelki szabadságért föllelkesült, azt törvénnyé, sőt hitvallássá szentesitő népsokaságból egyetlen férfi kolosszális alakja válik ki; e férfi az ország szemefénye s büszkesége volt, XVI. századunknak legnagyobb szónoka és hazánknak legmerészebb reformátora . . .[2])

---

[1]) Vesd össze Lampe: Historia Ecclesiae Reformatae. 147. Kiss Áron : A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. 449. — Székely Sándor: Unitár. vallás története Erdélyben. 62. — Marczali: Az ujkor története. I. 660.

[2]) V. ö. „A következő 2—3 évtizedet Dávid Ferencz neve és müködése tölti be. Dávid Ferencz 1552. tájától rendre tért át a katholikus vallásról a lutheránusra, erről a kálvinistára s végül az unitáriusra. Mint reformátor, mindenik felekezetnek disze, büszkesége, védelmezője, fenntartója volt. Szóval és irásban mindenütt elöljárt. A lutheránusok, kálvinisták és unitáriusok superintendensökké választák rendre, egyik felekezet a másik után. Prédikált magyarul és németül, irt magyarul és latinul. E korszak nagy-

Sokba telnék e lángszellemű férfiunak életéről és munkáiról szólanunk. A kit azok érdekelnek, megtalálják életirójánál. Reánk inkább csak az tartozik most, hogy Dávid Ferencz 1566-ban lépett ki várakozó magatartásából. Látván, hogy Erdély szeme rajta függ, bátran lépett a vallásujitás ösvényére. A conservativ Károlit és Fabriciust eltávolitá köréből. Egész életén át ellenségei maradtak ezek; de annál ragaszkodóbb követőket nyert a kolozsvári Basilius Istvánban, a székesfehérvári Karádi Pálban, a sómogyvidéki Sztárai Miklósban, a horvátországi Császmai Istvánban, a felső-magyarországi Óvári Benedekben, a tiszamelléki Szegedi Lajosban és a békésmegyei Gyulai Pálban. E lélekben és észben kitünő férfiakat a szeretet és hála, a tisztelet és csodálat mindennél erősebb szálai fűzték a nagy reformátorhoz. Az apostolok kara meg volt alakitva: Dávid Ferencz nyugodt bizalommal tört utjában előre.

1567-re esik Torda teljes meghódolása. Apostola Basilius lőn, papja Szegedi és Sztárai. 1568-ban történik az egész Kolozsvár átállása.[1]) Apostola Dávid volt. Basilius és Karádi csupán a mag elvetésében segédkeztek; az aratást a szeretett mesternek tarták fönn. És Kolozsvár oly szivvel-lélekkel is lőn unitáriussá, hogy itt a XVI. és XVII-ik század folyamán öt külön ekklézsiát alkottak nagyszámú hiveink; kettőt a belvárosban: a magyar és szász ekklézsiát; egyet a Szent-Péteren, egyet a Hidelvén, egyet a monostori külvárosban — mind külön-külön unitárius ekklézsiákat.[2])

A mit Magyarországon az épen e tájban felállt helvéthitűek hitöknek magyar vallássá hirdetésével kinyertek, épen oly népszerűséget ért el Erdélyben a csillagként feltünő új vallás. A XVI-ik század 2-ik, 3-ik és 4-ik tizedében a németféle Lutherhit csupán a déli szászok közt vert nálunk kiirthatatlan gyökeret. 1557 táján[3]) Kálmáncsehi, Szegedi és Melius épen jókor jöttek volt be Debreczenből, hogy Erdély többi részeiben alaposan megingassák. Dávid vezérszelleme mintegy viharként járt e munkában mindenütt előttük; de jótékony viharként, mely a levegőt megtisztitotta, a kedélyeket felfris-

számú hitvitáiban, zsinataiban fáradhatatlan és sokszor legyőzhetetlen küzdő vala, s teremtője egy új felekezetnek, az unitáriusnak.“ A magyarországi ev. ref. egyház egyetemes névtára az 1886. évre. 342. l. Az egyetemes konvent megbizásából szerk. Tóth Sámuel a konvent egyik jegyzője. Budapest 1887.

[1]) Jakab Elek: Dávid Ferencz emléke. I. 128.

[2]) Uzoni Fosztó István: Historia Ecclesiae Unitariorum. II. 239. A kolozsvári unitárius főiskolai könyvtár Kozma Mihály-féle másolata szerint.

[3]) Lampe: 110.

sité. Mint valami csodás égi üstököst bámulták kortársai. Némelyeket félelem, másokat tisztelet fogott el. Megáll egy ponton a reformáczió e szép csillaga. A félőket a bámulat, a tisztelőket a bizalom köréje gyüjti. Ez volt Erdélyben az unitárius vallás megalapitása!

Igen természetesnek kell találnunk, hogy oly szűk országban, mint a miénk, az új eszmék szabad röpte soká meg nem fért. Csakhamar talált az magának utat Erdély völgyeiből a szomszéd mivelt tájakra is[1]) Ez időben egész Magyarország az unitárius eszméktől forrongott. Üldözés, börtön és martyr-halál igen sok helyt megakadályozá gyökérverését. Mindazonáltal északon Huszt, nyugaton Nagy-Maros és lentebb Szigetvár vetnek csak határt egyházalkotásra összeállt magyar hitfeleinknek.

Hogy megfoghatóvá legyenek az itt mondottak, föl kell említenünk azokat az egyházakat is, melyek Kolozsvártól északra és nyugatra már az első években hitünkre állottak. Ezek kimutatják az utat, melyen az új vallás tova haladt. Kimutatják egyszersmind azon szálakat is, melyek ama messzi egyházakat is Kolozsvárral, mint anyaekklézsiával, összekötötték.

Mindjárt e várostól északra a Szamosmellék egész a Radnai hegyekig nagyobb részt unitárius felekezeten állott. A Kis-Szamostól keletre, részint a beléje nyiló völgyekben a következő anya- és leányegyházakkal birtunk: Szamosfalva, Györgyfalva, Pata, Ajton, Kolozs, Alsó- és Felső-Szováth, Kályán, Mocs, Botháza, Vajda-Kamarás, Apahida, Alsó- és Felső-Zsúk, Gyulatelke, Bonczhida, Szék, Szamosujvár, Száva, Apáti, Császári, Mikola, Meleg-Földvár, Kékes, Veresegyháza, Aranyos-Szent-Miklós, Buza, Budatelke, Szent-Benedek, Bálványos-Váralja, Árpástó és Bethlen.[2])

A nagy Szamosba ömlő Besztercze mellékén és a szomszédos völgyekben: Sárvár, Sajó-Udvarhely, Sajó-Keresztur, Oláh-Budak, Sófalva, Sólymos, Vizszilvás. Ezeken kivül Fehéregyházán, Jádon,[3]) Mikeházán, Király-Németin, Dipsén, Szűkeréken,[4]) Nagy-Demeteren, Le-

[1]) Hogy Dávid tanai Lengyelországba is elhatottak, mutatja az, hogy 1584-ben a Dávid-féle tiszta unitárizmus terjesztéseért Budneus Simon, Budzini Szaniszló és mások kizárattak a socinianus ekklézsiák kebeléből. Lásd Székely: Unitár. vallás tört. 83.

[2]) Uzoni: Hist. Eccl. Unitar. II. 241. 243—245.

[3]) Uzoni: II. 236. V. ö. I. 156. Innen került ki Brosserus János kolozsvári pap. 1598-ban még fennállt az unitárius ekklézsia.

[4]) Uzoni: II. 236. 237.

kenczén éltek részint magyar, részint szász unitáriusok. A nagyváradi disputation szereplő Cracerus beszterczei, az 1579-iki kolozsvári szász pap Eppelius János, nagydemeteri származású vala.[1]) Nagy-Demeterről hozták 1633-ban Hellmannus Ágostont Kolozsvárra, ki az unitárius hitért egy sokkal gazdagabb lutheránus egyházat hagyott el.[2]) 1592. előtt Lekenczének Pomelius Christianus volt az unitárius plebánussa.[3]) Szintigy éltek 1590. körül Szász-Régenben és Szász-Régen környékén szász unitáriusok.[4])

A fennebbi ekklézsiák közül Széken 1622-ben Toroczkai Gergely,[5]) Száván 1592. és Veresegyházán 1594-ben Peterdi András,[6]) Kékesen 1595-ben Dicsőszentmártoni Bálint voltak lelkészek.[7]) Bethlenben a XVII. században két ekklézsiánk volt: egy magyar unitárius és egy lengyel socinianus, melyek idővel egygyé olvadtak. Gyulatelkén 1731-ben is volt még papunk.[8]) Aranyos-Szt.-Miklós olyan hires ekklézsia volt, hogy a kolozsvári főiskolabeli lectorok versengtek érte. 1638-ban Bonyhai György nyerte el.[9]) Fejedelmi adományból egyike volt a leggazdagabbaknak a kolozsi is,[10]) hol a XVII. évszáz elején két hirre kapott költő vitte az egyházi tisztet: Szentmártoni Bodó János és Kolosi Török István.

A Nagy-Szamostól nyugotra Nagy-Bánya felé eső szegleten unitárius ekklézsiák voltak: Alsó- és Felső-Ilosván, Alsó- és Felső-Őrön, Csicsó-Ujfalun es Csicsó-Kereszturon, Kozárváron, Kápolnán, Rettegen és Magyar-Láposon.[11]) Mind ez elészámlált helyeken a Sukiak, Tholdalagiak, Petrityevith Horváthok, Kunok, Gyerőffiek, Maurerek, Almádiak, Kereszturiak, Mikolák, Kabósok, Csereiek, Szilvásiak, Dobokaiak s több más előkelő családok unitárius hitet vallottak.[12])

Az egyesült Szamos, Kis-Szamos, Sebes-Körös és Almás folyók köze mondhatni teljesen unitárius volt. Itt a reformátusoknak

[1]) Ugyanonnan való hihetőleg Eppel András is, kit a Keresztény Magvető XIV. kt. 111. l. mint kolozsvári lakost emlit föl. 1593-ban felebbezett házassági ügy is került innen Kolozsvárra. Lásd Uzoni: I. 157.

[2]) Segesvári Bálint naplója. Uzoni: II. 236.

[3]) Keresztény Magvető XX. 92.

[4]) Mint pl. Szász-Szt.-Miklóson. Uzoni: II. 247.

[5]) U. o. 240.

[6]) U. o. I. 155. II. 241. Székely: Unitár. vallás tört. 197.

[7]) Uzoni: I. 155. Székely: 197.

[8]) Uzoni: II. 243.

[9]) U. o. 241.

[10]) Báthori Zsigmond 1589-ben fizetésül 800 kősót és dézmanegyedet rendelt. Ker. Magvető XVII. 74.

[11]) Uzoni: II. 235. 237.

[12]) Uzoni: II. 237. 241. 243. 244. stb.

csak a dézsi ekklézsiájokról maradt fenn némi emlékezés s ezen kivűl a gyalúi vár néhány helységéről bizonyos, hogy a gyalúi lutherá- nus püspökre[1]) hallgatott. A többi mind átállt az új vallásra. E terület belső-szolnokmegyei részének 1593-ban Törös Máté dézsi pap volt az esperesse. A papi széket rajta kivül Jó Lukács szintén dézsi pap, Gyulai Menyhárt némai, Almási Márton szentgyörgyi, Girolti Pál szinyei és Zsibai Demeter alparéti papok alkották. A jegyző Dési Mihály némai rector volt.[2]) A kolozsmegyei résznek ez időben külön esperesse vala; 1593-ban Vajdakamarási Lőrincz gyerővásárhelyi pap, kinek kerületét kalotaszeginek nevezték.[3]) Még Gyalúban is volt egyházunk[4]), s a lutheránus püspök családja utóbb Kolozsvártt átállt az unitárius vallásra.[5])

Nem csodálkozhatni hát, ezeket szem előtt tartva, hogy a forrongó és tért foglaló ifjú erejű felekezetnek a mai Erdély határa, a Meszes hegység, ideig-óráig sem tudott határt szabni. Mert magában Erdélyben — mint egy református iró atyánkfia őszintén bevallja — „mondhatni általános elterjedést nyert“ az új vallás s a lutheri álláspont és az unitárizmus között „alig maradt fönn — legalább számarányilag — jelentékeny elem, a két felekezet közt áthidaló kapcsot képezők osztályából.“[6]) Igen természetes tehát, hogy mind a zilahi Vaskapún, mind a Körös, mind a Szamos és Lápos völgyén korán kihatott Magyarországra is az új vallás. De nemcsak kihatott, hanem a Szilágyság és a Tiszamellék jelentékeny részét minél hamarább elfoglalta.

Nincs adatunk arra, hogy Dávid barátai közül valaki a kraszna-szathmári vidéken apostolkodott volna. Föltehetőnek látszik ennél fogva az, hogy a tordai, fehérvári és marosvásárhelyi gyüléseken

[1]) Hogy Alesius lutheránus püspök volt és Dávid Ferencz volt a kálvinisták első erdélyi püspöke, lásd egykorú bizonyitékok alapján kimutatva Jakab Elektől: Ker. Magvető XIV. 363—374. — Dávid Ferencz emléke 60. 62. 210. stb.

[2]) Uzoni : II. 235. Generali Protocollo fol. 45.

[3]) Uzoni : II. 238.

[4]) U. o. 239.

[5]) Kitünik a kolozsvári belvárosi ekklézsia-tagok névsorából. A XVI. sz. végéről közli Uzoni : II. kt.

[6]) A mi magyarán kimondva annyit tesz, hogy a megalakuló unitárius egyház itt Erdélyben elnyelte a kálvinizmust, mielőtt ez gyökeret is verhetett volna. Lásd Fekete Mihály: A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legujabb tört. 14. l.

meggyőzetve a vitatkozó felelkezések erejétől, magok a református papok álltak át a megismert új hitre, követvén püspökük példáját és követésre inditván hiveiket s velök az ekklézsiát. Erre mutat az a körülmény is, hogy az Érmelléken és Kraszna környékén látjuk legsürübben fellépni az unitárizmust, ugyanott, hol az első reformátorok, Szegedi Kis István a tasnádi és Szegedi Lajos a krasznai pap[1]) Kálvin elveit legelsőbb elterjesztették. Erre mutat az a körülmény is, hogy a Szilágyság és Érmellék fő nemessége épen ugy unitáriussá lőn, mint az erdélyiek; és hogy e főnemesség pártfogásában bizakodva az avertált ref. papok helyén valónak látták zaklatni az át nem álltakat; mely zaklatásnak az unitárizmus hóditásánál sehol másutt nyomát nem találtuk.[2])

A szilágysági nemességből unitárius részen volt a Bodoni család és „többen azoknak jobbágyaik közül Bodonban és Vajda-Szt.-Ivánon.“ A nagyhirű Hagymássi Kristóf, ki a megyének (1566—1578) főispánja volt. Unitárius hitre állt a nagytekintélyű Serédi család s ezeket követték a Ketzeliek, Patzolaiak, Mindszentiek, Perusicsok, Szalántziak, Sarmaságiak, Szilvásiak, Náprádiak, Hadadiak, Szigetiek. Mely előkelő családoknak részint magvok szakadtával, részint más végzetes események által — mint a gyakorta való háborúi pusztitások és ugyanazon birtokokba idegen lakosok betelepitése — az unitáriusoktól elestek a következő egyházak: Sámson, Sarmaság, Szakátsi, Szilvás, Tasnádvárosa, Ér-Szántó, Hatvan, Korond, Kövesd, Ér-Mindszent, Nagy-Paczal, Magyar-Baksa[3]), Bőnye[4]), Zilah. Szintugy voltak unitáriusok: Almáson, Borzáson, Horvátiban, Krasznán, Magyar-Keczelen, Perecsenben, Rátonban, Varsolczon és Szilágy-Sómlyón.[5])

A „közép-krasznamegyei“ Girolton vagy Giróthon — jegyzi meg forrásunk — még nem minden unitárius hitvalló fajult el; de ugy tetszik nekünk, hogy Uzoni téved itt és a belsőszolnoki Girol-

[1]) Szegedi Lajost Lampe debreczeni papnak is irja; később bejövén Erdélybe, ő lett az első tordai unitárius pap.

[2]) Szilágymegye tudós alispánja, Szikszay Lajos úr, közölt ez értekezés szerzőjével egy erre vonatkozó oklevelet. Az oklevél eredetije a Zilah városi levéltárban van. A szives közlésért itt is legszivesebb köszönet!

[3]) Uzoni: II. 252.

[4]) Uzoni: I. 159.

[5]) Uzoni: II. 252.

tot zavarja össze a középszolnokmegyei Ér-Giroltal. A belsőszolnoki Giroltot ugyanis még maga Benkő is a mult században, mint leányegyházat, Magyar-Ujfaluval, Bádokkal, Szilvással, Iklóddal s „nehány más helyekkel" együtt kidei anyaegyházunkhoz számitja; de Ér-Giroltról ingyen sem emlékezik [1])

Az érmelléki Ákosról Uzoni név szerint felemliti Bodor Györgyöt, mint unitáriust, kinek házassági ügyét a kolozsvári főpapi szék 1621. febr. 17-én intézte el. Feljebb a Tisza felé Darán a birtokos Serédi-család „több lakosokkal együtt" unitárius volt. Ide való az az Érsek György, kit 1608. jan. 8-án elválasztott Thoroczkai Máté püspök, feleségétől, Ács Zsófiától. A Serédiek közül Serédi Benedeknek felesége is, Kamuthi Katalin, unitárius vala. Leányokat, Annát, szintén unit., thoroczkó-szentgyörgyi Thoroczkai Mihály vette el.[2])

Varsolczról származott az a Varsolczi M. János, ki a XVII. sz. elején Kolozsvári pap volt.[3]) Szilágy Csehről származott Szilágycsehi Pál 1595-ben désfalvi pap és „több más papok." Szóhagyományként élt meg Uzoni idejében, hogy Szilágy-Csehen is volt unitárius ekklézsia, de „mégis neki nem kerültek kezébe arról bizonyosabb emlékek."[4]) Szathmárvárosában a XVI. sz. végén Dobrai Máté volt a papunk, mint ezt 1597-ben jan. 22-én Enyedi György püspökhöz irott levele tanusitja.[5]) Nagy-Bányán 1590 körül Török Máté székelt, innen vitték később Dézsre első papnak.[6]) 1578 ban Huszton Szekeressi Balázs volt unitárius pap.[7]) Máramarosnak, ugy látszik, még több helységében is el volt terjedve az unitárizmus. E vallást követték pl. a mai br. Sztojkák ősei Kricsfalván.[8])

---

[1]) V. ö. Uzoni: II. 252. és Benkő: Milkovia etc. II. 394. Vienniae. 1781.

[2]) Uzoni: II. 251.

[3]) U. o. 252. V. ö. Ker. Magvető. XXIII. 86.

[4]) U. o. 243. Az I. kt. 154. lapján azonban ezt találjuk följegyezve: Szilágy-Cseh, cujus ecclesiae concionatori tamquam sibi subjecto R. Episcop. Georg. Enyedi literas expedivit 1593. 15. febr. ratione cujusdam causae sponsalis.

[5]) Uzoni: II. 236. (Protoc. p. 142.) és 251. I. 154. 155. 156. — Székely Sándor Unitár. vallás történetében Dobrait Szathmár-Németi papjának mondja. 197. l.

[6]) Uzoni: II. 235. V. ö. I. 154. — Nagy-Bányáról fogadnak 1579-ben Kolozsvárra iskolamestert. A mi arra látszik mutatni, hogy Nagy-Bányán az unitáriusok iskolát is tartottak fenn. Lásd erre nézve dr. Nagy János közlését: Keresztény Magvető. XIV. 114.

[7]) Egykorú oklevél után. Lásd ez oklevelet Jakab E. Dávid Ferencz emléke II. rész 17. 18. lapján közölve.

[8]) U. o.

A szomszéd Magyar-Láposról 1622-ben még érkeztek felebbezett házassági ügyek Radecius Bálint püspökhöz. Tehát e vidéken ekkor még állt részünkről az egyházi törvényszék.[1]) 1651-ből még maradt fenn emlék, mely bizonyitja, hogy akkori püspökünk vizsgálatot tartott a nagybányai kerületben.[2]) Esperes volt 1578-ban a huszti pap, Szekeressi Balázs.[3]) 1590 körül a nagybányai pap, Törös Máté, a ki Dézsre áttévén lakását, ott is megtartotta esperességét.[4]) 1635-ben Markó Mihály,[5]) kiről nem találjuk feljegyezve, hogy mint pap kerületének melyik egyházában szolgált.

De jó magáról elég bőven lesz szó, mikor a szilágysági ekklézsiák elveszte okairól megemlékezünk. Szentábrahámi Mihály püspök 60-ra teszi az unitárius ekklézsiák számát, melyek üldözés következtében a Tisza körül tőlünk elszakadtak.[6]) Hol vannak azok most? — kérdi az üldözés és elnyomatás legszomorubb napjaiban egyik emlékirónk —. hol vannak hegyi városaink Máramaros felé? hol van a felső Tiszakörnyék, a kővári és krasznai kerületek?[7]) Nagybánya archivumában épen ugy, mint a dézsi, marosvásárhelyi, sepsi-szent-györgyi, enyedi, tordai és kolozsvári levéltárakban föltalálhatod, hogy a régebbi tisztviselők jobbára mind unitáriusok voltak.[8]) A Lápos folyása felé, a kővári vidéken, a nagybányai völgyek között nem kevés számmal éltek hitfeleink, mint a régi tudósitásokból kitetszenek. Ma senkit sem ösmerek, a ki ottan az egy igaz Istent, az egyedüli megváltó Jézus Krisztus atyját, apostoli erkölcs szerint tisztelné. Az utolsó Sombori János vala, Simon Zsuzsánnának, désfalvi Simon János leá-

---

[1]) Uzoni: II. 252.

[2]) Uzoni közli Árkosi Benedeknek e vizsgálatról 1651. jul. 8. táján irott levelét. II. 251. A püspök és kisérete a leselkedő rablóktól alig menekhetének meg.

[3]) Dávid Ferencz egy dispensatiojában irja: intelleximus ex Seniore nostro Basilio Szekeressi pastore Ecclesiae in Huzt. Jakab E. Dávid Ferencz emléke. II. 17.

[4]) Uzoni: II. 235. 251.

[5]) U. o. 249.

[6]) Szentábrahámi: Historia Ecclesiae. 116. §. – Uzoni: II. 251.

[7]) Uzoni: I. 156.

[8]) U. o. II. 462.

nyának, férje, ki az unitárius tanulókat és azoknak szolgálatát egész életén át kiváló szeretettel fogadta.[1])

Látható a felhozottakból, hogy az unitárius vallás a XVI. és XVII. században Magyarország északkeleti részén nem kis mértékben el volt terjedve. De könnyen elterjedhetett e vidéken már a politikai befolyásnál fogva is, mely a Szilágyságot, Szathmárt és Máramarost ez időben Erdélyhez csatolta. Ámde elterjedt az unitárizmus Magyarország oly részeire is, hol a legellenségesebb küzdelmeken kelle diadalmaskodnia. Mint a hogy Szathmár Németinél és Nagy-Bányánál megközelitette a Felső-Tiszát és Husztnál át is lépte: ép' ugy megközelitette Nagy-Várad, Belényes, Simánd, Békés, Makó és Hód-Mező-Vásárhelylyel az Alsó-Tiszát, sőt Szegednél át is lépte azt. A megnevezett egyházak mindenikét az unitárizmus legszebb hóditásai közé kell számlálnunk. —

Debreczen a XVI. száz év folyamán nem kis jelentőségre emelkedett. A kálvinizmus innen indult ki téritő utjára az Alföld, a Szilágyság, Szathmár, s a Dunántúl felé. Papjai voltak, kik a tudományt müvelték. E papok 1557. táján fejökbe vették, hogy a lutherizmust Erdélyben is fölváltatják Kálvin hitével.

Heves ellenállás fogadta felléptöket. Az 1557-ik évi kolozsvári zsinat megfosztotta állásuktól a hozzájuk hajló papokat.[2]) A kedélyek hevesen forrongtak; zsinat zsinatot ért. De 1559-ben[3]) melléjök állván Dávid Ferencz a szász lutheránusok püspöke, a küzdelem nem remélt fordulatot vett. Az új vallás bejutott az udvar körébe. A „bálványimádó“ katholikus papoknak az országból utat adtak. Erdély minden izében protestáns országgá alakult.

Fölemelte e diadal a debreczeniek lelkét. Főpapjok, Melius, országos hirnévre tett szert. Már-már merész terveket kovácsolt: a meg-

[1]) U. o. 252. — Érdekes a fennebb közlött egyházakkal összevetni, hogy bár a debreczeni hitvallást 1567-ben az Érmelléki, Szatmári és Szilágyi esperességek részéről is aláirták, mégis Ér-Mindszenten csak 1585, Magyar-Keczelen csak 1747, Perecsenben 1580, Rátonban 1645, Sarmaságon 1600, Szakácsin 1680, Szilágy-Csehen 1605, Sámsonban 1706, Varsolczon 1607, Darán 1705. és Magyar-Láposon 1602-ben alapittattak a ref. egyházak. Az ákosi és krasznai ref. ekklézsiák alapitási ideje ismeretlen. Tasnádon, Sómlyón, Zilahon, Szathmáron, Nagy-Bányán és Huszton már a XVI. sz. közepétől fogva állnak fenn ref. ekklézsiák. Mindezekről a Tóth Sámuel szerkesztette: „Magyarországi ev. ref. egyház egyetemes névtára az 1886. évre“ czimű derék munkából értesülünk.

[2]) Lampe. 110. 111. V. ö. Fekete M. A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legujabb története. 9. 10. l.

[3]) Jakab Elek: Dávid Ferencz emléke. I. 44.

semmisitett kath. clerus helyébe mint emel egy nem kevésbé hatalmas protestáns hierarchiát, amannak vagyonát, befolyását orthodox papjaira átörökitvén, sőt még a fejedelemnek is üstökét markokban tartván . . .[1])

E pillanatban csapott le e fényes, aranyos álmokra a feltünt unitárizmus. Hogy mily riadás kelt e véletlen veszélyre, élénken bizonyitják a fennmaradt irodalmi emlékek. A rettegett rationalismus, melynek a hittudós Kálvin is csak az inquisitor atyáktól kölcsön kért máglya érveivel tudott megfelelni, csakhamar állást foglalt Erdélyben. A kik eddig a „magyar vallás", a „hitszabadság" zászlait lobogtatták, az orthodoxia komor sánczai mögé űzettek. A szép zászlók elvesztek. A legkitünőbb tisztek és egész zászlóaljak is átállással tenyegettek. Melius légvárai porrá omladozóban voltak. Sőt nemcsak eddig elért legszebb sikerei, de önmagának nyugodalma, jóléte, tekintélye is koczkán forgottak. A nagyra látó papi fejedelem örökösét látta Dávidban, mielőtt maga meghalt volna . . . Ily külső alapon indult meg a legelkeseredettebb szellemi küzdelem.

A fennebbiekben kisértők meg kulcsát adni a Melius használta harczmód szertelen különösségeinek. Ha ily emberi inditó okait nem találnók, sok részében nem tarthatnók azt egyébnek, mint a müvelt emberi ész legsajnálatosabb tévedéseinek. Az egykorúak jól bepillantottak a sötét rejtekbe, mely Melius tettének rugóit fedé, mutatja a Debreczeni Disputatio, mely „Péter pápát" a humor szikrázó fáklyájával „udvarostól" együtt megvilágitja.[2]) Az ujabb kor is szerencsére napi rendre tért a vakbuzgó korlátoltság felett és megadván az egyházszervező és fenntartó Meliusnak, a jól megérdemelt koszorút nem tagadja meg az — elmés, nemes hitbajnoktól sem a nem kevésbé kiérdemelt kárhoztatást.[3])

Némi jóvá tevő elégtétel érzetével jegyezzük fel azt, hogy Melius mózesi szellemű harcza az unitárizmus ellen nem Debreczen harcza volt. Az egyszerű felfogású higgadt magyar nép nagyon is

[1]) V. ö. a meliusi kánonok LXVII. ugy szintén az LVII. LXIII. LXXI-LXXIII. czikkeit. Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. 604—605. 590—591. 609—610. stb. lapjain.

[2]) Uzoni kézirataiból kiadta Jakab Elek: Koszorú. (A Petőfi-társaság havi közlönye.) 1879. 343—366. l. E szinművet 1570-nek második felében szerezték. A nagyváradi disputatióról és az 1570-iki magyarországi unitárius téritésről vannak egyes fölismerhető vonatkozások benne. Szerzője hihetőleg Karádi, a temesvári pap.

[3]) V. ö. Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tart. m. ref. zsinatok végzései. 71. 599. Utóbbi helyen „szomorú dolognak" nevezi Melius keresztényietlen túlzásait. Reánk, unitáriusokra nézve még szomorubb volt az!

hajlott az új igazságokra; ellenszenvét csupán mesterséges izgatás költé fel. Hogy mennyire hajlott Debreczen az unitárizmus felé, mindennél meggyőzőbben bizonyitja az, hogy vidékebeli ember lett apostola az új hitnek honunkban legelőször és sehol másutt nem hirdette elveit, hanem épen magában Debreczenben.

Körös-peterdi Arany Tamás fellépésének két irodalmi emléke maradt. Egyik terjedelmes és áradozó, mely a „megczáfolt tévelygéseket“ tartalmazza Meliustól.[1]) Az tünik ki belőle, hogy Arany némely nézete fölötte nagy homályban maradt, mint mikor például a szent lelket az „Isten szerelmének“ mondja. Más oldalról meg ujitásai nagyon is a szélsőségbe csapongtak, mint mikor pl. azt tanitja, hogy testi jókat Istentől nem kell kérni: a Mózes törvényeiből a népnek semmit sem kell tanitani. Annál világosabb és határozottabb a másik irodalmi emlék. Rövid reversalis ez tulajdonkép, melyben az uj tanok merőben visszavonatnak.[2]) Hogy mily radicalis viszszavonás és visszavonulás volt ez a megriasztott reformátor részéről, mutatja a megbüntetésére való hivatkozás, hogy ha ő a visszavont tanokról valaha valaki előtt még szólana; és mutatja az, hogy mig előbb Tamás apostol azt hirdeté: nincsen ördög, ördög az embernek büne,[3]) addig eme nyilatkozatának végső tétele igy hangzik: S o k ö r d ö g v a g y o n. És e mindenesetre sokat mondó kifejezés után jőn neve annak a tizenöt tekintélyes hittudósnak, kiknek érvei a Tamás ur kételkedését ily hamar a helyes irányba terelték.[4])

Hogy minő hatást tett Arany fellépése magára Debreczen népére, érdekesen világitja meg a Huszár Gál ajánlása, melyet mint

[1]) Az Aran Tamás hamis és eretnec tevelgesinec es egyeb soc teuelgéseknec mellyec mostan az elfordult feiö emberec közöt elárattanac, meghamissitási — — a Debretzeni Tanittóc által, ki uolt szent Andras napian és Karaczon Havanak 1. 11. 12. 13. es 14. napian, az egesz Keresztyeni gyülekezet elöt, Christus Vrunc születese utan ennyi esztendöben. 1561. Debretzöm. 1562. — Érdemes a fölemlitésre, hogy az 50. lapon Meliusnak egy elveszett latin könyvére történik hivatkozás, melyet Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában hiába keresünk.

[2]) Az Keres Peterdi Aran Tamás vallási, az ő eretnek tudományából való megtérése után, a debreceni ekklézsia előtt. 13. Decembris 1561. Révész: Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. 1873. 49. 50. l.

[3]) Ez állitást az orthodox püspök eképen czáfolja meg: A z ö r d ö g l e l k i á l l a t. De a bűn nem állat, hanem v á l t o z ó v é t e k. Aran Tamás hamis és eretnek tévelygési. 104. l.

[4]) Gál papnak például, Miklós papnak, Péter püspöknek, a főbirónak, az udvarbirónak, a szabolcsi viczispánnak stb. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. 1873. 50. l.

kiadó a Melius könyve elé függeszt: „Szólok rövid beszédvel — ugymond — csak a minapi Disputaciokról, kiket Aran Tamás nagy készülettel (!) alattomban (!) a ti várastokba behozott és inditott vala. Egy előben mennyi sok jámbor keresztyéneket háboritott vala meg[1]) az ő Arrianus tévelygésivel. — — De osztán végezetre az Isteni tiszteletben való ti szorgalmatosságtokval és a ti lelkipásztoritoknak erős és igaz tudományával melly igen könnyen megtére." Azután őszinte lelke a kiadónak ily naiv módon nyilatkozik: „De azt ne alitsátok, hogy titeket az Isten immár *ennek utánna* efféle tévelygésekkel meg nem probálna. Mikor a Christus és szent Pál[2]) efféle előljáró tévelygéseket és istentelenségeket láttanak a népek között, a kik ellen e kis könyvecskét Melius Péter a ti pispektek irta, bizonnyal azt itélték (!) belőle, hogy nagyobb és veszedelmesb eretnekségek következnek utánna. Szükség azért, hogy minden készen legyen igaz tudományával a jövendő tévelygéseknek rontására.[3]) Mert *nemcsak a bolond pápistákkal vagyon minekünk bajunk.* — — Félek rajta, hogy a mi utánnunk való időben, ollyan nagy vakság és rettenetes tévelygés ne szálljon a mi nemzetünkre is,[4]) mint azokra a nemzetségekre és helyekre, *a hol Christus urunk, szent János evangelista és szent Pál tanitottak.*"[5])

Arany Tamás kudarcza részünkről abban leli magyarázatját hogy az elméket elő nem készitve lépett fel. Hiszen a hirtelen jött erős fény is elvakit inkább, mintsem fölvilágositana. Másik hibája Aranynak a feltünő homály Meliustól ránk hagyott egyes tételeiben, más helyeken meg a még feltünőbb kirivón vakmerő túlzás. Harma-

---

[1]) Hihetőleg hitnézetei elfogadására birván, jegyzi meg Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzései. 438.

[2]) Sajátságos, hogy a felső-magyarországiak harcza is az unitárizmus ellen, később mind az itt feltüntetett nyomokon haladt. A szikszói (1568) zsinat egybehivó levele pl. igy szól: „Az apostolok ideje körül támadt az a gonosz vélemény, mely Krisztust az ő istenségétől megfosztotta." Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar ref. zsinatok végzései. 615.

[3]) „Szedje össze kiki az érveket, hogy Árius annál hamarább megszégyenüljön." U. o.

[4]) „Fájdalom, minden emberi gondolaton és reményen kivül — — Árius — — visszatért e világra, Szervét cinkostársaival nyiltan hadat izent az igaz háromságnak és a fiu valóságos istenségének, kinek ha csak erősen ellent nem állunk, kétségen kivül oly tömegre fognak szaporodni, mint hajdan." Szintén a szikszói zsinat egybehivó levele. U. o.

[5]) Az Aran Tamás hamis és eretnek tévelygési. 2. 3. l.

dik és legfőbb hibája kétségkivül az volt, hogy egyedül szállt szembe egy fényes dialektikával rendelkező papi gyülekezettel, mely erős és igaz tudományával a szegény tévelygő juhot — Huszár Gál kifejezéseként — mely igen könnyen megtérithette!

Jobban meggyült bajok a felvidékieknek Lukács pappal, ki Egerben 1565-ben az unitárizmus némi halvány viszfényével lépett fel.[1]) Hitvallásán — mint egyik nevezetes kálvinista tudós megjegyzi — „ma tán nem is igen ütköznék meg még a ridegebb orthodoxia sem.“[2]) Ma tán nem, de akkori theologiájok zsinatról-zsinatra hurczolta a többinél szabadabban gondolkozót. Két éven keresztül czáfolgatták siker nélkül; mig végre 1568-ban Melius ösztönzésére[3]) megtalálták ellene a legorthodoxabb érvelést: Szádváron fogságra vetették.[4]) Öt hosszú éven keresztül folytatták ott is egymaga ellen a térités nehéz munkáját. A kálvinista atyafiak mellett a róm. kath. barátok is fáradhatatlanul buzgolkodtak[5]). Mignem elvégre 1573-ban a kellőn elkészitett fogoly aláírt egy levelet, mely sem irójának, sem iratóinak, sem az erdélyieknek, a kik ellen szólt, tisztességére nem vált. Mindazáltal akadtak, a kik örvendtek, hogy a hoszszútörő kegyes munkát végtére is méltó siker koronázta.[6])

[1]) Egri Lukács 1552. őszén iratkozott be a wittembergi egyetem hallgatói közé. 1558—1564-ig a kolozsvári ekklézsia magyar prédikátora volt. (Fekete M. A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legujabb tört. 11. l.) 1565-ben hihatták meg Egerre, épen ugy mint Kassa meghitta 1557-ben Kolozsvárról lelkészének Dávid Ferenczet, ki azonban e meghivást nem fogadta el. (Frankl: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. sz.-ban. 114. l.) Egri Lukács később Ungvárra ment, hol esperes is volt. (V. ö. Lampe. 602. Kiss Áron: 623. 625.) Innen vitték a kassai zsinatra és fogságba. Tudományos készültségű, de gyönge, beteges ember lehetett. (Lásd Fekete M. imént idézett munkájának a Kolozsvár városi levéltárból közölt eddig ismeretlen adatait.)

[2]) Kiss Áron: A XVI. sz. ref. zsinat végzései. 441. Ugyanezen tudós idézett művében Egri Lukácsról még igy nyilatkozik: Mindaddig ostromolták, mig az unitárizmus csirái a felső vidékeken végleg elnyomattak. 636. l. Ismét alább: Ha erőre kapott volna véleménye, ez szinte romlására vezetett volna a szentháromság bevett tanának s végfejleményében az unitárizmussal fejeződött volna be. U. o. A ki e három észrevételt összeveti, nem kis érdekű következtetést vonhat le belőlük.

[3]) Kiss Áron fennebbi munkájában takarni igyekszik a Melius részességét Egri Lukács bebörtönöztetésében s a kath. clerusra igyekszik vetni azt. 628. l. Szabó Károly ellenben nyiltan kimondja, hogy „leginkább M. ösztönzésére“ vetették börtönbe. Keresztény Magvető. VII. 248.

[4]) V. ö. Lampe. 213. Nagyváradi Disputatio: 130. 131. Kiss Áron: 628.

[5]) Kiss Áron: 635. 628.

[6]) Közli e levelet egész terjedelmében Lampe: 215—217.

Melius nem örvendhetett már tábora ez ujabb győzelmének. Egy évvel előbb elköltözött oda, hol nem raknak a lélek szabad röptére bilincseket. Tartunk tőle, hogy egész hátralevő életén át megzavarta álmát az a lánczok közt sinylődő rab ott a szádvári tornyok sötét üregében. Nem a lélek furdalásait értjük, a nagy férfiú lelke rajta, mint tette túl magát ezen: de értjük azt a rettegtető félelmet, hogy ha az erdélyi mozgalom összetalálkozik a felvidékivel, saját egyházára mily istenitélet keletkezik abból. 1566-ban benn járt vala Erdélyb-n: talán sikerül csirájában elnyomni a fejlődő veszedelmet. Különben történt. Vetélytársát egy fényesen megfutott pálya dicsőségétől, tanitványok és barátok seregétől környezve találta. Láthatta Melius, mily bizton halad a reformátor merész ösvényén előre. Meggyőződhetett arról, mint megértek az elmék az ujitásra és mily készséges a szabadelvű papság, meg a felvilágosult nemesség az ujitás elfogadására. — Melius letett egy időre Erdélyről. A magyarországi részek biztositására gondolt. Összehivta 1567-ben Debreczenbe a hitére vonható ref. és lutheránus papságot. Megeskette őket, hogy a helvét egyháztól el nem állanak. Törvényeket szabott nekik és megalkotta részökre az ujabb debreczeni hitvallást.

Távol legyen tőlünk, kicsinyelnünk e lépés fontosságát. Jól tudjuk, hogy e 74 kánonban és 2 hitvallásban kiönté Melius egész lelkét, tölülmulván önönmagát és nem mulatván felül sem azelőtt, sem azután senkitől. Ezt mind jó, mind rossz oldalaira nézve egyaránt elismerjük. A jó az volt, hogy az egybegyült 17 esperesség segélyével erős magyar protestáns egyházat alkotott, mely a mivelt külföld, pl. a tehetetlen helvéták vagy a pártviszálytól szakgatott Németország megfelelő rokonszenvére és segélyére is támaszkodhatott. A rossz az volt, hogy ha mindaz, a mi e hitvallásokban szentesitve és e kánonokban javasolva van, életbe lép, akkor Magyarország egy oly véres barbárságba sülyed vissza[1], a mely példátlan a protestáns müvelődés történetében.

Nem mutatunk itt arra a saját korától is elmaradt pogányos felfogásra, mely szerint Melius lapokon keresztül szükségesnek tartja

[1] Melius még Mózesen is tultesz a büntetések kegyetlenségében. Alig tud bűnt vagy vétséget találni, melyet ne öléssel vagy égetéssel kárhoztatna. V. ö. LV., LVII., LXXVIII. stb. kánont. Nem győzi a fejedelmet, törvényhatóságot és birákat eleget szidni azért, hogy a büntetéseknél a magyar törvények szerint járnak el és nem az ó-testamentom rendeletei szerint. V. ö. az LVI. LXXIII. kánonokat. (Kiss Áron. A XVI. sz. tart. m. ref. zsinatok végzései. 587., 590., 610., 589. stb.)

vizsgálni és bizonyitani, hogy az „asszony állatoknak“ is van lelkök, sőt e lélek a mennybe is mehet,[1]) Nem akarunk itt rámutatni, hogy a „lélekboldogitókat“, vagy a „szabadakarat vallóit“ is e hitvallások épen ugy kárhoztatják, mint az „Ezopus kutyáit“ azaz a katholikusokat, vagy a „Szervét vargáit“[2]) azaz a Dávid követőit: de mint szorosan tárgyunkhoz tartozóra felhivjuk a figyelmet arra, hogy Melius a protestantismus előhajnalán, melyet a modern civilisatio beköszöntőjének szeretünk tartani, feleleveniteni törekszik azokat a barbár törvényeket is, melyekkel Mózes egy rabszolgacsoportot akart az állatiság fertőjéből emberi nemzetté kiemelni. S nem csak hogy életbe léptetné az ellenkező végletekre alkotott eme rettentő megtorlásokat, csupán a végett, hogy a felvilágosodás után sovárgó elmékre, ha ideig-óráig is, bilincseket rakhasson: de eljárása sajnálatra méltó voltát tetézi még azzal is, hogy a szabadabb gondolkozású hiveket egyenesen és öntudattal silány képmutatásra unszolja![3])

---

[1]) Az egri nők korszakában történt ez s a tájt, mikor Kraszna- és Közép-Szolnokmegyék főispáni székén királyi jóváhagyással egy asszony ült: Drágffi Gáspárné özvegye. Kiss Kálmán: A szathmári református egyházmegye tört. 81. l.

[2]) Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzései: 494. 497. 499. E név czélzás akar lenni arra, hogy Dávid Ferencznek atyja varga volt. A Debreczeni Disputatió humora felkapja ez elnevezést és „Péter pápával“ szemben mindenütt Varga Ferenczet szerepelteti. Különben Melius az ilyen elmésségben szinte kifogyhatatatlan. Mint pl. Szervét ebei 486. 488. 492. 498. Szervét-féle disznók 495. lap. Nehogy az együgyűeket e vargás okoskodások elakasszák. 486 stb. stb. Ellenben a 484. lapon: kolozsvári atyafiak.

[3]) V-ik kánon: Az irás az egyetértést megháboritó eretnekeket megköveztetni parancsolja. Miként Illyés megölette a Baál papjait, mivel nem akartak engedelmeskedni. Kiss Áron: 566. LXIV-ik kánon: Isten igéje szerint tanitjuk, hogy az istenkáromlók és eretnekek — — halálos bűnösök, kiket az egyházból ki kell vetni, a hatóságoknak pedig a fegyver hatalmával megöletni. Kiss Áron: 598. 599.

Még nevezetesebb e kánon indokolásának vége, mely igy hangzik: Azt parancsolja az Úr, hogy az Istenkáromlókat meg kell kövezni. 3 Móz. 24. Minden eretnek istenkáromló. Tehát meg kell őket ölni. Az apostol is azt parancsolja, hogy az eretneket, egy vagy két megintés után el kell kerülni. Tit. 3. 2 Tim. 3. 4. A mit pedig némelyek ellenvetnek, hogy a konkolyt nem kell összegyüjteni: az a szinmutatókról, polyváról, a rosz halakról szól, melyek a hálóban a jó halakkal összevegyültek, azaz, a kiknek bűneik elfedezve vannak, nem nyilván istenkáromlók, szakadárok, gyilkosok, paráznák, hanem a búzában lappanganak: ezeket tiltja meg kiirtatni. Mert a szinmutatók, gonoszok többen vannak, mint a választottak. Ha ezek mind megöletendők volnának, az egész világot, el kellene törölni. Tehát a konkolyokat, melyek *még most* a fűben vannak, nem kell kiirtani, hanem mikor megérnek, a

Erdélyben a viszhang e kánokokra a felháborodás lőn. Valóban kétséges, hogy minálunk a hitujitás oly hamar és oly messzemenőleg folyt volna le, ha Melius esetlen túlkapása az udvart, a nemeseket, a fenkölt érzést és a szabad gondolkozást oly alaposan el nem riasztja Kálvin egyházától. A küzdelem eldőlése most már csak napok kérdése volt. A Melius korszakalkotó fellépése itt nálunk is kezdé megtermeni gyümölcseit. Egyik hitvallását a megsértett és hatalmában korlátolni óhajtott királynak ajánlá, mint „az igaz egyház pártfogójának": a király valóban fel is lépett, — mint az igaz egyház pártfogója.

Ez időtől fogva látjuk, hogy János Zsigmond maga is személyesen részt vesz a hitujitás mozgalmaiban. Eddig csak szabályozta felségi hatalmával annak menetét, remélve, hogy sikerül kiegyenliteni az eltéréseket és sikerül birodalma különböző elemeit egységes protestáns egyház által egyesiteni. A debreczeni zsinat óta maga is pártállást foglal s az unitárizmust törekszik diadalra juttatni. Mindjárt kezdetben nyomdával ajándékozza meg őket, hogy hitnézetöket szélesebb körben terjeszthessék. Csakhamar rá Gyulafehérvárt a királyi palotában saját személyes részvétével vitatkozást rendez. Rokonszenvével az új vallás mellé birja a főurakat. Testületté engedi alakulni az „erdélyi egyetértő papok" ekklézsiáit. A megalakult egyház püspökévé Dávidot téteti. S mikor hire fut, hogy a Gyulafehérvárról haza ment orthodox papok Magyarországon a erdélyiek le-

—

a gonosz eretnekek bűnei kivilágosodnak, megparancsolja az Úr őket megöletni, láb alól eltétetni, hogy ne éljenek. 2 Móz. 22. 23. 4 Móz. 17. 18. 3 Móz. 19. stb. Ime a büntetéstől megmentő szent képmutatás codificálva!

Azonban semmi sem igazabb, mint az, hogy minden tulhajtás már önmagában hordja büntetését. A melinsi kánonok elé a véletlen keserű szatirája bevezetésül e nehéz sorokat tette: Minden egyházi szolgának és hiveknek vigyázni, tanulni és a gyümölcshozásban szorgalmasnak kell lenni. Le kell nekiek győzniők áz ördögöt, a bűnöket a Krisztus fegyverzetében, a Szentlélek segélyével, az igaz tudomány által. De haj, sokan a pásztorok közül tunya heverésben, gyönyörök közt élnek, nem vizsgálják az irásokat, nem figyelmesek az olvasásban és tanitásban, azaz nem olvassák a bibliát és nem is tanulnak. Nem képesek legyőzni a szakadárokat az igaz tudomány által, hanem mindjárt közvetlenül a fejedelmek fegyvereivel akarnak megfelelni elleneiknek. Mert mámor és részegeskedés által elnehezitve elbutulnak . . . Kiss Áron: 562. l

győzésével dicsekednek:[1]) egy utolsó döntő vitát hiv össze Nagy-Váradra, hogy Melius megalázása saját hivei előtt is tudva legyen.

A nagyváradi zsinatot tekinthetjük az unitárius vallás nyilvános fellépésének Magyarországon. Hogy egyes egyházak azonban már azelőtt is alakulni kezdettek és Dávidtól papot kértek, sőt nehány egyház meg papostól együtt átállt, kitünik ez Dávidnak meghivó leveléből, melyben a zsinat okait következőleg adja elé:

„Először, a mi magyarországi lelkész vagy tanitó atyánkfiai nemcsak a mi személyünket, hanem az általunk vallott isteni igazságot is különféleképen ócsárolják. Továbbá, ha találkoznak a lelkészek között, a kik azon tudomány igazságáról lelkökben meggyőződtek és azt követik, azokat nemcsak kárhoztatják és helyökről elűzik az ország törvénye ellenére, hanem még kényszeritik is, hogy lelkök ismérete ellen tagadják meg az igazságot: a miből különféle botrányok, egyenetlenségek és zavarok keletkeznek a keresztényi és atyafiságos szeretet ellen. Harmadszor, midőn a mi atyánkfiait, a kegyesek kivánatára, hozzájok tanitói hivatalra kibocsátottuk, azokat nemcsak rágalmaikkal támadják meg s magán vitáikra idézik, hanem még a prédikálástól és az igazságtól is eltiltják és csodálatos mesterkedéssel kigondolt híreket terjesztenek az ő győzedelmökről és a mi megveretésünkről, a miben sokan, kivált a kik a tudomány igazságában megerősödve nincsenek, megbotránkoznak. Az ilyeneket meg nem erősiteni s meg nem vigasztalni, isten és emberek előtt nagy bűn lenne."[2])

Összevetve az itt mondottakat a Melius egy időben tett nyilatkozatával, mely szerint ők az erdélyieket odújokból vitatkozásra kihitták s ezek reájok iskolás ujonczaikat küldték ki:[3]) és összevetve mindkét adatot a Thuri Mátyás 1568. márcziusában Wolphhoz küldött levelével, melyben azt állitja, hogy Magyarország Egri Lukács kivételével az uj vallás pestisétől még meg van kimélve, bár

---

[1]) Ilyenforma érdekes dicsekvés Meliustól már 1567-ben ez: A Szentháromságról felséges II. János fejedelemhez irt védbeszédünkben több ezerszer bebizonyitottuk, hogy a Krisztus létező Jehova. És ezzel a szurokba ragadt legyek és bogarak saját tőrökben megfojtatnak. Kiss Áron: 498.499. Megjegyezzük, hogy ez a szurok itt czéloz a Dávid F. származására.

[2]) Lampe: 224. 225. Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tart. m. ref. zsinat. végzései. 637.

[3]) Lampe: 253. Kiss Áron: 640.

sok ekklézsia már is ingadozik:[1]) összevetve mondom ezeket, kitünik, hogy 1568. tavaszán kezdtek a papok a Szilágyság és Szathmár vidékein az unitárizmus mellett nyilatkozni, sőt 1569. táján Dávidnak egyes ujon alakult gyülekezetek számára még lelkészekről is kellett gondoskodnia.

Megjelentek 1569. okt. 20-án Váradon a küzdő felek. Melius pártja a felső-magyarországi papokkal megerősödve jelent meg, ugyanazokkal, kikkel Egri Lukácsot -- az erdélyiek kifejezése szerint — Szádvárra bedisputálta. Dáviddal a fejedelem jött, az „országbeli nagyságos urakkal és minden udvara népével és minden sereginek nemes vitézlő hadnagyival és egyéb nagy sok jámborokkal.“ Szemmel láthatta a magyarországi nép, hogy az eddig Melius után ismert Szervét-féle vargák nem megvetendő fényes gyülekezetet alkotnak. Dávidnak gondja volt arra is, hogy a zsinaton a magyarországi unitárius papok is megjelenjenek.[2]) Fejedelmi megbizásból Békes Gáspár és Bocskai György ügyeltek föl a vetélkedésre: mindketten magyarországiak és mindketten az új hithez tartozó nagyhatalmú dynasták.

Mint kezdődött meg a vita és mint folyt le, nem tartozik e vázlat körébe. Mint szorosan történelmi mozzanatot csak azt emeljük ki, hogy mikor Meliusék mind azon erősködtek, hogy vagy a vitának birákat tegyenek, mint ők Egri Lukács ellen tették,[3]) vagy pedig mindkét fél erősségeit a külföldi r e f o r m á t u s tudósok itélete alá bocsássák,[4]) a király nyilvánosan kitört. Szavai pontrúl pontra bizonyitják a mi felfogásunkat a két vallás küzdelmének történeti érdekéről:

— Mi tőlünk és a miéinktől tinéktek semmi bántástok nem volt! Megmondották Melius Péternek a mi szónkat, hogy a mi birodalmunkban ne pápálkodjék, a papokat az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hittel az ő vallása mellé ne kötelezzen! Mert a mi birodalmunkban, miképen arról törvény is vagyon, mi azt akarjuk, hogy s z a b a d s á g l e g y e n! Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka és a lelki esmeret semmire erő-

1) Lampe: 222. Thuri e levelével a külföldi tudósok segélyét kéri az unitáriusok ellen. Megjegyzi, hogy Egri Lukács az ő mérgét kevéssé olthatta be másokba; mindazáltal Wolph, Bullinger stb. támogatása kell, hogy megerősitsék a „p l u r i m a s E c c l e s i a s j a m f e r e n u t a n t e s.“

2) Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzései. 644.

3) Nagyváradi Disputatió. 130.

4) U. o. 129.

szakkal nem vitethetik. Ezokáért, ha e határban meg nem marad, szabadon a Tiszán túl mehet.[1])

Ötöd nap, mikor a király akaratából is felszólitá Bocskai György a vonakodó Meliust, hogy Krisztus „láthatatlan és halhatatlan" istenségét, mint igérte, bizonyitsa be a szentirásból, Czeglédi György, nagyváradi lelkész, protestálva felszólalt: ők vallásukat nem kötik Melius mellé; ha ez legyőzetik is, előbbi nézetük mellett megmaradnak.[2]) Meggyőződhetett ebből is a király, hogy minden Melius ellen intézett ostrom haszonnélküli. Egy utolsó próba után másnap kijelenté, hogy az ellenkező fél „csak tétováz", „az igazságot kerüli" és „a kérdésre felelni nem akar": berekeszti hát a vitát, országos dolgok miatt Erdélybe kellvén mennie.[3])

Igy végződött a mindkét félre oly emlékezetes vetélkedés. Az udvar hazatért; a fényes gyülekezet eloszlott. Bár nem jutott tökéletes befejezésre, a zsinat hatása mégis el nem maradt. A magyarországiak ugy emlékezhettek reá, mint egy szép álomra. A hazatért Meliusék, saját nyilatkozataik szerint, mint számtalan győzedelmeik egyikére.[4]) Nem e mellett látszanak bizonyitani a zsinatot követő események. Dávid kiadta a zsinat történetét: Melius és társai hallgattak vele.[5]) „Ettől fogva az unitárizmus még jobban terjedt; egymagában Váradon 3000 ember tért át." [6]) „Az unitárizmus diadala Erdélyben a váradi zsinat óta teljes volt." [7])

---

[1]) U. o. 130. 131.

[2]) Nagyváradi Disputatio. 142. 143. Melius igéretére nézve l. 120. 121. stb. Vesd össze Kiss Áron: XVI. sz. tart. m. ref. zsinatok végzései. 70.

[3]) U. o. 168. 169. A király nyilatkozatára nézve l. az Előszót. X. l.

[4]) Csak imént is Kiss Áron Czeglédi Györgyről azt állitja, hogy Váradon Blandratát legyőzte. (XVI. sz. tart. m. ref. zsinatok végzései. 70. l.) Mi ellenben ugy tudjuk, hogy Blandrata egy szó nem sok, de annyit sem szólt bele a vitába. Hogy mért nem szólt, annak sok oka van; a legutolsó az, hogy a vita magyarul folyt, Blandrata pedig magyarul nem tudott. V. ö. Jakab Elek: Dávid F. emléke. 138.

[5]) Hogy a nagyváradi disputatio valóban Meliusért és a Magyarországon üldözött unitárizmusért volt tartva, kitetszik az a disputatio történetének előszavából is, mely az egész Magyarország keresztényeihez szól; de még jobban kitetszik a czimlapra jelszóúl kitett emez intő szemrehányásból: Meglássátok, mint cseleködtek ez emberekkel Én azt mondom, hagyjatok békét ő nekiek és ne bántsátok őket. Ha emberektől vagyon ez a tanács és ügyeközet; elbomol. Ha pedig Istentől, nem bonthatjátok el, mert hiában tusakodtok ellene. Csel. V. 35. 38. 39.

[6]) Szilágyi Sándor: Erdélyország tört. I. 382.

[7]) U. o. 383

Ámde voltak azért az unitáriusok között is, kiket korántsem elégitett ki a váradi zsinat sikere. Elseje ezeknek kétségkivül maga Dávid Ferencz volt, kitől a király megvonta a szót, mikor a berekesztést kimondotta. A másik elégedetlenkedő Basilius István vala, az eddigi zsinatok leghevesb vitázója, kinek számára Váradon nem termett babér, szóhoz is alig férhetvén. Dávid könnyen segitett magán, mellékelte a disputatio történetéhez hitvallását, melyet a zsinaton elé nem adhatott s ennek végéhez oda toldotta elmaradt mondani valóit is. Basilius ugy igyekezett kárpótolni magát, hogy künn maradt Magyarországon és saját kezére folytatta a disputatiót.

Négy körülményre látjuk támaszkodni Basiliust e nevezetes föllépésénél. Első kétségen kivül a törvény, mely már több izben, de a mult évben kiváló határozottan hangsúlyozta, hogy a prédikátorok az evangeliumot minden helyeken szabadon hirdessék, kiki az ő értelme szerint. A község ha venni akarja jó, ha nem, senki ne kényszerithesse reá. De olyan prédikátort tarthasson, a kinek tanitása ő nekie tetszik. Senki a superintendensek közül ne zaklathassa érte, sem a községet, sem a papját.[1] A másik körülmény, mely Basiliust bátorsággal töltötte el, János király fellépése volt a zsinaton, mikor Melinsnak félre nem érthető módon szemére vetette vakmerő pápálkodását, könyvégetéseit, papzaklatásait és kereken kimondta, hogy országa határán túl mehet, ha annak törvényeit tiszteľni nem akarja. — A harmadik, mihez reményeit kötözte, a zsinat hire volt, mely messze földön felkölté az érdeklődést azon új elvek iránt, miket Erdély tudósai és hatalmasai vallanak. — És végre, a mi Basiliust a legfőbb bizalommal töltötte el, az a saját tudományában, tudománya hirében és Isten segitségében vetett bizakodás vala.[2])

---

[1]) 1568-ban Tordán, a vizkeresztnapi országgyülésen hozott törvény. Megerősitve 1569-ben Medgyesen.

[2]) Basilius Kolozsvárt 1524 tájt született. 1549—1555-ig Wittembergán és Jenán tanult. 1555—1557-ig lector volt a kolozsvári főiskola mellett. 1558—1564-ig ugyanott rector Dávid Ferencz helyében. 1564-ben pap Tordán vagy Rettegen. 1566. elején Dávid Ferencz magához veszi, az iskolában tanár s a kolozsvári magyar ekklézsiának papja lesz. Már ekkor, saját bevallása szerint, unitárius elveket hirdetett. Erdélyben mind a megyéken, mind a székelyföldön számos ekklézsiát alapitott. 1568-ban két könyvet ad ki az unitárizmus terjesztésére. Figyelme már ekkor Magyarországra forditva. Nehezen szenvedi a szidalmat, mellyel onnan őt azok illetik, „kik nem tudják, mit cselekednek.“ E

És ekkor egy sajátszerű jelenetet látunk kifejlődni. Azt, hogy a kik ellen Melius két év óta az ó-kor minden szőrnyeit kész volt fölidézni, azok közül csak egygyel is saját népe itélőszéke előtt a szó, a tudomány, a diadalektika minden mesterséges hatalmával pap-jai serege által segittetve is meg nem bir.

Basilius rövid idősn kilencz városban jelent meg és megalapitott kilencz egyházat.

Magát Debreczent kivéve a tiszántúli egyházmegye legerősebb helyeire vitte be az unitárizmust.

Az addig szolgált lelkészeket elüzte, semmi mással, mint a szó hatalmával; vagy egyességet kötött velök és a reformátns és unitárius hitvallók együtt egy templomba jártak istentiszteletre.[1])

Legelőször is Váradon szervezte az új egyházat. Ő volt fő eszköz — Uzoni szerint — annak a 3000 embernek áttérésében, mely a váradi unitárius gyülekezetet megalkotta.[2]) Hogy e gyülekezet 1569 őszén alakult meg és hogy valóban Basilius fáradott legtöbbet érette, bizonyitja az akkori ref. lelkész Czeglédi György és ref. iskolaigazgató Károli Péter tanusága.[3]) Hogy itt, a Melius után következő püspök székhelyén, egyházunk még 1598-ban is fennállt, bizonyitja az a házassági ügy, melyet onnan fölebbezve ez évről talált Uzoni Consistoriumunk jegyzőkönyvében.[4]) Hogy Nagy-Váradon az unitáriusoknak eleinte iskolájok is volt, ezt ki-

szidalmaktól akarja könyvei által „megmenteni tudományát." „Mert hiszi, hogy sok lelki éhezők és szomjuhozók várják efféle irásait Magyarországba, holott tiltva vagyon, hogy az Istennek igéjének tiszta eledelét és italát az Christus juhai be ne vegyék; hanem az emberi szerzéseknek és conciliomi végezéseknek polyvájával és szemetével legeltessék ő magokat. Jaj ezeknek!" („Egy nehány kérdések az keresztyén igaz hütről" cz. munkájának előszava.)

A kitartás és szorgalom mintaképének mondják őt. Mintegy 10 munkát irt, melyekből csak hármat adott ki tudtunkra.

[1]) Makón akadtunk ennek nyomára. Hátrább bővebben.

[2]) Historia Eccl. Unitar. I. 153.

[3]) Az ide vonatkozó helyet Kénosinál találtuk kijegyezve. Előbb megjegyzi, hogy Basilius a nagyváradi disputation részt vett, „forte tunc sine Ecclesia, si vera sunt, quae ad An. 1569. in Libro quodam Debrecini publicato, Georgius Czeglédi et Petrus Caroli scribunt, haec enim in Praefatione sunt: Basilius István fogadott nyáját elhagyván mostan hivatal kivül a váradi anyaszentegyház után indult, hogy ezt is az igaz mellől elvonja etc. Item cap. I. Basilius István az kolosvári prédikator, az keresztyéni gyülekezetnek közönséges hivatalja nélkül, mostan Váradon rekeg etc. De typographiis Unitar. 165. l. Erd. Muz. Gr. Kemény József-féle gyüjt. XXIV. kt.

[4]) Uzoni: Hist. Eccl. Unitar. II. 238.

mondja egy 1744-ben kidolgozott főkormányszéki terv, mely az erdélyi unitáriusok kiirtását jézsuita agyban kifőzött módozatok szerint ajánlja.[1])

Kit hagyott Basilius az új ekklézsiában papnak, még eddig nem találtuk följegyezve. Annyi bizonyos, hogy ő még az ősz végén vagy a tél folyamán kiment Belényesre. Belényes a váradi esperességnek Várad után legjelentékenyebb városa volt. A magyarság akkor e vidéken — épen ugy mint Lugoson, Karán-Sebesen, az erdélyi végvidék többi váraiban — a mainál sokkal erősebb lábon állt. A városnak mai ötféle temploma helyett is, akkoriban csak egy temploma lehetett. Egy második legfeljebb a várban ha volt, a várbeli vitézek számára. A nép 1553-ban a lutheránus vallásra állt. Később az urvacsora hitében Debreczent követé. Most hogy Basilius az új vallás igéivel közöttük megjelent, elküldték a református papot.[2]) Vár és város átállt az erdélyi vallásra.[3])

---

[1]) Az Ecclesiastica Commissio levéltárából közli Jakab Elek. Ker. Magvető. XVIII. 395.

[2]) Kénosi szerint Dávid Ferencz „Az egy Atya Istennek és az ő áldott Szent Fiának, az Jésus Krisztusnak Istenségekről igaz Vallástétel" cz. munkájában Károlinak 1570-ben kiadott unitáriusellenes prédikáczióira válaszolván, igy szól: XIII. Calumnia. Azt irja, hogy sok jámborokat helyekből kiűztünk és azoknak helyeit occupáltuk. „Futnak — ugymond — nagy erősen sok ecclesiában hivatal nélkül; sok jámbor tanitókat helyekből kiűzvén, mint Basilius István Belényesből Basilius Nagyfalvit, a mi Atyánkfiát mindaddig forgódék, hogy kiexcutiálá hideg télben, háza népével. Makóról azonképen, Simándról, Temesvárról és nagy sok helyekről." Az jámborok, kiknek Isten a szemeket megnyitotta és a mű vallásunkon vadnak és tanitókot hittanak, refutálják ezen hazugságot. Mű néküuk hatalmunk nintsen, hogy valakit helyéből kiűznénk, hanem az, a ki mondotta: Quia repulist Scientiam et ego repellam Te, ne fungaris mihi Sacerdotio. Lásd: Kénosi Tősér: De typographiis Unitariorum. 196. l. Erdélyi muzeum. gr. Kemény József-féle gyüjt. XXIV. kt.

[3]) A „Debreczeni Disputátióban" a módot is meglátjuk, miként történhetett ez. Az erdélyi prédikátor beszáll a biróhoz és jelenti, hogy papjai nem igaz tudományt tanitanak; ő kész ezt szemben velök nyilvánosan is bebizonyitani. A biró kap az alkalmon, hogy egy kis disputatiót hallhasson, a mi az akkori felfogás szerint egy mai hangversenynyel vagy felolvasással ért fel. Megizenik a papnak, hogy készüljön. Másnap harangoznak. A nép templomba tódul. Előbb könyörög a helybéli tiszteletes, azután az erdélyi. A vita megindul. A nyugalmában megzavart kálvinista pap gorombáskodik. Az erdélyi hideg vérrel felel meg a neki feltett kérdésekre; az ő kérdései azonban ellenfelét zavarba hozzák. A feljül került idegen nem késik őt ellenmondásokba keverni. Kimutatja azokat az ellenmondásokat. Azután eléadja a maga hitnézetét, mely

Mennyi ideig maradt ez alkalommal Basilius Belényesen, az kimutatva nincsen. Leghihetőbb, hogy kora tavaszig. Az is valószinűnek látszik, hogy e tavaszra hivta ki Abrudbányáról Karádit, Gyulafehérvárról Óvári Benedeket. Karádi 1562. körül Karán-Sebesen élvén, jól ismerte e vidéket.[1]) Talán Thordai Máté is ekkor állt Basilius mellé, több „erdélyi ifjakkal."[2])

1570. tavaszán indulhattak a Körös-Maros közé. Az itteni ref. esperességnek 1567-ben Makó, 1569 óta Békés volt a főhelye. Basiliusék Békésen csakhamar eklézsiát alakitanak. Papnak egy ifjú erdélyi marad itt. Békésről Vásárhelyre, innen Makóra mennek. Makóról a nép, ha Károlinak hihetünk, szintúgy elűzi lelkészét, mint Belényesről. Thordai Máté marad ottan. A többi tovább halad egész Szegedig. Itt elbocsátják Jászberényit, talán Alvinczi Györgygyel együtt[3]), hogy a hires reformatornak, Szegedi Kis Istvánnak nyomait, tovább is követve, bevigyék az unitárizmust a Dunántúlra is.

Eddigi utjokban vehették már hirét Basiliusék annak, hogy Melius julius 26-ára zsinatot hirdet Csengerre az unitáriusok ellen. Kezökbe akadhattak a propositiok is, melyek a zsinat végső tárgyául a rút eretnekek és Antikrisztusok eltörlését teszik.[4]) Basilius érezte, hogy vihar gyül alig megalakult egyházai fölé. Szegedről megtér. Csanádon keresztül Temesvárnak tart. Károli szerint Temesváról is épen ugy elűzik a papot, mint Belényesről és Makóról.

egyszerű és egyszerűségében világos. Az új hit először a fő embereknek tetszik meg; főbbjei után megindul maga a nép is. Papjoknak kijelentik, hogy elmehet, „kenyeröket többé nem eszi." (A régi időben évről-évre fogadták meg a protestáns papokat.) S a megkedvelt új tudományt hirdető papot fogadnak.

[1]) Circa annum 1562. concionator Gregorii Bethlen de Iktár Bani Caransebesiensis, — irja Kénosi Tősér: „Brevis Notitia de vita et scriptis celebrium in Transsylvania Unitariorum" cz. munkájában. Erd. Muz. gr. Kemény-féle gyüjt. — Itt ösmerte meg Karádi a főurak körében Balassi Menyhártnak „hallatlan" gonoszságait, a miket egy szinműbe próbált befoglalni, a külföldön is hires „Balassi Menyhárt árultatásában." E legelső magyar unitárius munkát 1565. tájt szerezte és 1569. nov. végén adta ki Abrudbányán.

[2]) A Debreczeni Disputatio igy nevezi a Magyarországra téritení indult unitáriusokat.

[3]) Alvinczi később mint nagy-harsányi pap vértanú-halált hal. Jászberényi György éppen ezelőtt 300 évvel hunyt el hivei és szerettei közt Pécsen.

[4]) Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzései. 655. 657. - Eretnek az unitárius, Antikrisztus a pápista volt a Melius nyelvén. Magát és hiveit „katholikusoknak" szerette nevezni és tekintetni.

Termesvárt Karádi marad. Basilius északnak fordul. Simándon hasonló siker követi megjelenésöket. Simándi papul Óvári Benedeket emlegetik ezután emlékeink. Itt hallhatták meg, hogy Szegedi Lőrincz, a békési esperes, elfogatta ott hagyott emberüket. Basilius azonnal Békésre megy, hogy egyházát oltalmazza.[1])

Ekkor tört reá Debreczenből az a vihar, melyet mint békési disputatioit emlegetnek ma is könyveink. Basilius ez egész eddig leirt körutjáról csak ez egyetlen eseményt látszanak az ujabbkori református és lutheránus irók ismerni. Illő tehát hogy vele mi is behatóbban foglalkozzunk.

KANYARÓ FERENCZ.

---

[1]) 1580-ban épen megforditva teszi meg egyházai fölkeresésében (Simánd, Temesvár, Csanád, Makó, Szeged, Hódmező-Vásárhely stb.) e körutat. Okát meglátjuk második közleményünkben.

EMLEKÜNNEPÉLY A SZÉKELY-KERESZTURI UNITÁRIUS GYMNASIUMBAN.

(1888. május 10.)

I.

MEGNYITÓ BESZED.

Tartotta: Sándor János ig. tanár.

Tisztelt gyülekezet!

A teremtés hajnalán mondá Isten: legyen világosság! És lőn világosság a természeti világra nézve. Az erkölcsi, értelmi világosság később keletkezett. Előállott az ember, ez igényelte azt. De hosszu idő telt el, a mig birtokába juthatott.

A természeti világosság nem volt képes embert nevelni a szó teljes értelmében; szükség volt más világosságra. S ezt egyes láng-lelkek tüntették fel, a kik kiváltak a tömegből s mint ihletett férfiak, az embereket oktatni, nevelni, felvilágositani, szóval az emberiséget rendeltetése felé kezdették vezérelni.

A nevelés, tanitás által átidomult az ember s mint erkölcsi lény jelent meg. És midőn igy az erkölcs és kimivelt értelem fegyverét adá Isten az ember kezébe, csak ekkor mondhatá a teremtő, magához és az emberhez méltólag: uralkodjál az egész földön és annak minden határain, állatain és hajtsd azokat birodalmad alá.

Az uralom alá hajtás megindult és foly ma is. Azonban nagyon csalatkoznék, a ki azt hinné, hogy az ember ma már teljes ura a földnek, a világnak. A tudomány fegyverével naponta ujabb hóditásokat teszen, de még sok van ismeretlenül. Az ipar, gazdászat, erőmü, közlekedés, müvészet stb. mezején még sok vár foglalásra, s a mint itt a birtok nő, a szerint fejlődik a jólét.

Isten csodát soha nem tett s nem teszen; az emberen az ember által segit. Adott észt és szabad akaratot s ezek által dicsőül meg az ő nagysága. S hogy ennek tiszta tudatára jutott az emberi-

ség, azt legfőképpen az iskoláknak köszönheti. Ezekben készül, képződik a világot meghódító hadsereg.

Az iskolázott nemzet forgatja ügyesen mindazokat az eszközöket, a melyekkel irtani lehet a nyomort. Vegyük ezt tudomásul mi is székelyek, mig nem késő; mert ha nem képezzük magunkat, elhanyagoljuk felhasználni az időt, ekkor nem hóditunk, de hódolunk. Nem kell kicsinyelnünk semmit, a mi anyagi és szellemi emelkedésünket elősegiti. Az angol nagy nemzet, de tűt is ő késziti legjobbat. Hát mi, a kik csak egy csepp vagyunk a népek nagy oczeánjában, csak talán nagy dolgokat akarnánk előállitani, csak a nagy czélokért lelkesülnénk, csak a nagyobb intézményeket pártolnók! Igenis a lehetőségig, de a kicsinyeket se hanyagoljuk el. Igy is járulhatunk valamivel az egyetemes emberiség általános előhaladásához.

Némi részben e czélt kivánták előmozditani jóltévőink is, a midőn adományaikkal ez iskola fennállhatását biztositani igyekeztek. Sok ifjat fogadott ez intézet kebelébe, s ebben megindulva képződtek emberekké, a kik ez intézet nem létében a hazára, az anyaszentegyházra nézve ismeretlenek lesznek s parlagban maradnak. Ha világhirü nem is, de sok értelmes közvitéz került ki innen.

„Zaj hir nélkül, homályban és alant, megváltót szül a kunyhó és jászol." Ha t. i. van lépeső, a melyen az alant született magasabbra emelkedhetik. Intézetünk növendékei legnagyobb részét szegény, egyszerü földmives székely szülők szolgáltatják, a kiknek nincsen arra erejök, hogy nagyobb városokba, divatos intézetekbe küldjék gyermekeiket. Itt, e szerény lépcső emelt ki sokakat a tömegből s eszközölte, hogy a kunyhó szülötte, ha megváltó nem is, de közhasznu ember lehessen. Nemde, nem méltó-e megemlékezni azokról, a kik e lépcsőt állitották?!

Valóban méltó! Ők a mi jóltévőink a multra ugymint a jövőre nézve; s hogy miként azok, annak most bővebb fejtegetésébe nem bocsátkozom. Az ők nemes tetteik melegénél a fogékony kebel emelkedik s hasonlókra buzdul. Róluk szüntelen emlékeznünk kell! Azonban, hogy ez annál ünnepélyesebb legyen s méltó az ők érdemeikhez, vallásközönségünk elöljárósága elhatározta, hogy minden ötödik évben középiskoláinknál legyen egy nap az ők emléköknek szentelve és minden ilyen alkalommal egy-egy jóltévőnk élete, alapitványa, működése stb. bővebben adassék elő. E kegyeletes intézkedésnek teszünk mi is eleget, midőn a jelenlegi hála-ünnepélyt tartjuk ez intézet kebelében. Hadd hangozzanak e falak között a jóltévők nevei,

érdemei, hogy gyujtsunk a régi fénynél uj szövétneket! S ezennel a hála-ünnepélyt megnyitom.

II.

NAGY-SOLYMOSI KONCZ JÁNOS ÉLETE.

Irta és az emlékünnepélyen felolvasta: PÉTERFI LAJOS, tanár.

A ki esze, szive vagy karja erejével nemcsak a saját érdekeit szolgálta életében, hanem a társadalmilag közös jólét megmentését, előmozditását és felvirágoztatását is szivén hordozva, ezek érdekében olyant vitt végbe, mit a szorosan vett kötelesség nem szokott az emberek elébe szabni; az érdemli meg, hogy életéről, a jövő boldogsága munkásainak sorában, tisztelettel, szeretettel és hálával emlékezzünk. Minden ünnep egy szép emlékhez füződik. Mi is, ünnepelvén emlékezzünk, hogy szivünk melegüljön az emlék fényénél.

Nagy-Solymosi Koncz János, kinek életét abból a kevés adatból, mit inkább csak a jelesek életével hosszasan foglalkozni szerető emlékezet, de az is elég fukaron bocsát rendelkezésünkre, ismertetni szándékozom, jótékony szivével hozott áldozatot a nevelésügy és vallásfelekezetünk jövője érdekében. Neve tehát megérdemli, hogy hálával emlegessük, élete pedig ugy egészében, mint részleteiben több tekintetből tanulságos. Ő gazdag ember lett bámulatos igyekezetével és maradandó szép emléket biztositott nevének szerzeménye egy részének nemes felhasználásával. *A gazdagság sok rosznak lehet okozója, de nemes szivü ember kezében világot boldogitó eszköz,* mondotta és be is bizonyitotta Széchenyi István. Egy szegény iskolamester gazdag fiához is e részben buzditásul bátran mehetünk iskolába.

Nagy-Solymosi Koncz János 1775. november 11-én született[1]) Udvarhelymegyében, Városfalván, hol apja, szintén Koncz János, iskolamester és énekvezér volt. Ennek Zoltán Zsuzsánnával, ottani szabad székely földmivelő leányával kötött házasságát az isten öt gyermekkel áldotta meg, kiknek nevei: János, József, Klára, Sámuel és Judith.

---

[1]) Azon időből a városfalvi keresztelő anyakönyv nincs meg, de maga leveleiben többször megnevezi korát. — — „s nem is sokáig élhetek, mert 62 Évet be töltöttem 11-o Nov." irja 1837. decz. 10-én Koronka professornak. „70 éves lévén, az elutazás ideje nem lehet messze", mondja 1845. jul. 23. az E. K. Tanácshoz irt levelében. Bele léptem a 81. évbe", irja 1856. Koronkának Ezeket s később idézett leveleit lásd a sz.-keresztúri unitárius gymnasium levéltárában.

Az apa Koncz János kis-solymosi volt, két testvére ott gazdálkodott kis birtokukon. A 17. és 18. évszázban egy nagy-solymosi gazdag és egy kis-solymosi szegényebb Koncz-család virágzott. A kettő egy eredetü, de a rokoni összetartozás érzete nem igen füzte egymáshoz régebb idő óta. Azonban a mi Konczunk, mikor alapitványaiért hirre kapott, a nagy-solymosi gazdag ággal szivesen ujitotta fel a feledésbe ment rokonságot; mert azok voltak a család régi nemes levelének birtokosai: azok is vele, mert gazdag és neves lett. Előkelő családokkal, gazdag emberekkel a hült rokonságot feléleszteni emberi hiuságnál több okból is történhetik; fajunk nemesbé tökéletesbé tételére ösztönből törekszünk. Szép törekvés, kivált ha a jövőre irányul, nem pedig a multra. A többi nagy- és kis-solymosi Koncz között ezután s m igen lett szorosabb a rokonság köteléke, de a szászvárosi gazdag postamester hizelgett magának a Nagy-Solymosi előnév használatával. Ily előnévvel Koncz Boldizsár a 17. évszáz elején parajdi kamaraispán volt, 7 fiu apja. Ezek és utódiak közül többen viseltek előkelő megyei méltóságokat. Az egyik fiu, Boldizsár, ki azon évszáz közepén (1663—1684) unitárius püspök volt, a Rákóczi-világ által elpusztitott és meggyengitett unitárius ekklézsiák szervezése körül nem kevés érdemet szerzett, egy Catechismust is irt, melyet még a jelen száz elején használtak iskoláinkban.[1]) A kis-solymosi Konczok közül viszont egy Boldizsár nevü a mult száz elején (1719—1759.) tordai iskolánknál igazgató s később bágyoni pap, szép tekintélynek örvendett. Ez már Kis-Solymosi előnevet használ.[2]) A két solymosi Konczok különválása tehát még korábban eshetett.[3]) A nemes levelet valószinüleg a külön válás előtt Nagy-Solymosi előnévvel kapták, de a Kis-Solymosban elaprósodott, szegényebb ág megelégedve a székelységgel járó előnyökkel, nem sokat törődött vele a mi Konczunkig; mig a másik, mely a család ősi méltóságát és gazdagságát tovább fenntartotta, büszke volt kiváltságaira.

De térjünk vissza ezután a családra vetett, nem lényegtelen kitérő pillantás után a vasosfalvi iskolamester családjához s aztán onnan kisérjük egyik gyermekének életpályáját.

Öt jóravaló gyermek volt a szegény család disze. A mi Konczunk sokszor beszélte őt meg-meglátogató rokonai előtt, hogy szü-

---

1) Aranyos Rákosi Székely S. Unitárius vallás tört. 140. l.

2) U. o. 181. l.

3) Derzsi József nem szerencsésen találgat, midőn a Konczokat az emlitett Boldizsár 7 fiával választja külön. L. Ker. Magv. 1873. III. füzet.

lői nem panaszolkodtak soha, nem sokalták az öt istenáldást szegény apjoknak sokat főtt a feje, sokat töprengett avval a gondolattal, hogy bár fiai mikép kaphassanak több nevelést, mint a menynyit a szülői ház adhat. Azonban vigasztalta gyermekei örvendetes életrevalósága. Térdén tanitgatá olvasni mindeniket. Mikor az ő iskoláját kitanulták, fiait az életbe bocsátotta. Ezek ott, legnagyobb részben a saját arravalóságok segitségével. megbirkozva a szegény tanulókra mindig váró nehézségekkel, jóravaló, becsületes emberekké fejlődtek, büszkeségeivé szülőiknek. József azon a szegényes pályán működött, a melyen apja, több helyt, egy ideig a sztmihályi iskolánál is. Sámuel, iskoláit végezve, szerencsés házasság utján Borbándon földbirtokos lett. A leányok közül Klára Koncz Mártonhoz ment férjhez, ki rendre Gálfalván, Alsó Boldogasszonyfalván, Ravában és Székely-Kereszturon, két utóbbi helyen már esperesi méltósággal paposkodott, Judith pedig Barabás Ferenczhez, ki mint fiatfalvi lelkész halt meg.

Apjok határozott jellemü, törekvő, de szigoru, vaskos természetü ember volt, néha indulatos is, a mit benne nagy akaraterejének és szegény sorsának ellentétei fejthettek ki. Hivatala mellett gazdaságot és csikókereskedést folytatott. De bármily nagy volt törekvése: családját a szegénységből nem tudta kiemelni. Jelleméből e pár férfias vonást ismerjük csak, s mint meglátjuk, ezeket részben fia is örökölte. Nem is kap az akaraterőnél és szilárdságnál szebb örökséget a fiu édes apjától. Anyjának a nevén kivül semmit sem tudhattunk meg.

János, ki szülőitől testvéreivel együtt gondos első nevelést és oktatást kapott, 12—13 éves korában hagyta el először a szülői házat; 1787-ben vagy 88-ban Toroczkóra, akkor s azután is sokáig a szegény székely unitárius tanulók egyik menedékhelyére vitték tanulni. Apjától szigoru jó tanácsokat, anyjától sok meleg, gyöngéd jó kivánságot vihetett oda, de pénzt aligha többet annál az 5 ezüst forintnál, a mit egyik anyai nőrokona adott neki és édes anyja vart kabátja belső zsebébe,

Ennek az 5 frtnak jellemző története van. Akkor bontotta ki zsebéből, bár közben sokszor sürgethette a szükség, mikor nehány év mulva tordai diák korában az első tógát csináltatta. Tudott már gyermek korában önmegtagadó lenni, a mi sok embernél az ősz hajjal sem fejlődik ki.

Toroczkón, abból következtetve, hogy Tordán először melyik osztályba lépett, két-, legfennebb három évig tanulhatatt. Az ottani

anyakönyvben azonban Joannes Koncz csak egyszer, 1789-ben fordul elő az alumnus tanulók között.[1])

A következő év őszén a tordai gymnasiumba megy testvérével, Józseffel együtt. Mint syntaxista kezdi itten tanulmányait, és a neve után később vetett jegyzés szerint cito fit poeta gyorsan ment fel a poétai tárgyak tanulói közé.[2]) Itt négy évig tanulván, 1794. őszén lépett a kolozsvári iskolába, hol akkor Lázár István püspök volt az igazgató, a nagytekintetü és szoros fenyitéket tartó ember.[3]) Itteni tanuló korában épült a kolozsvári diszes iskola, miután az utókor örök hálájára érdemes Zsuki László 1792-ben az unitárius egyház számára megtette nagyszerü alapitványát.

Épen a Koncz Kolozsvárra menetelének idejében vetette meg alapját az unitárius áldozatkészség a sz.-kereszturi gymnasiumnak is.

Ez időtájra esik az unitárius egyháznak annyi nyomás után való felélekzése. Szabad eszmék lengették be a modern Európát a mult száz végén melyeknek gyökérszálai a reformátio korába nyulnak. Már két évszáz, de különösen a 17-ik zivatarai nagyon megrongálták volt a szabad gondolkozás kicsiny egyházát és a magyarság ügyét egyaránt. Magyarországon korán létesült számos ekklézsiája elenyészett, életereje a sok nyomás sulya alatt lankadott. Csak Erdélyben árthatott kevesebbet a sok zord idő a mindig gondosan ápolt kicsiny élőfának, a melynek ma szépen viruló, enyhet adó koronája alatt békén pihenhetünk életküzdelmünk apró munkája után és ápolhatjuk is.

A mult száz végéig, háromszáz éven át sajnos körülmények közé jutott volt a magyarság ügye is. De miután a politikai szabadság szele megindult Amerikából és Francziaországot első sorban forrongásba hozva, pártfogást, életet kezdett magának követelni Európaszerte, nálunk is meglátszott hatása. A József császár németesitő rendeletei és a szabad eszmék hatása felébresztették a megbénultnak tekinthető magyar nemzeti önérzetet. Irodalmunk csak hamar bámulatos lendületet vett nemzeti irányban s más téren is felpezsdült a magyar szunyadó életkedve.

---

[1]) Az ottani igazgatótól tudom, ki azon neve után tett jegyzésekről, a mikről Derzsi J. beszél már emlitett dolgozatában, nem tud levelében semmit.

[2]) A tordai anyakönyv szavai: Ao. 1790. Diebus 7. br. Josephus Koncz ex Városfalva. Ety. Synt. 1791. Die ult. Juni fit poeta. És azután: Ao Dieque eodem Joannes Koncz iterum ex Városfalva. Syntaxista. cito fit poeta. Anno 1794. Die 6. a. 7. br. promovetur Claudiopolim.

[3]) Ar. Rák. Székely S. Unitárius vallás tört. 177. l.

Az idők szelleme kedvezett, mint mondók. az unitárius elveknek is és nemcsak fellélegzelni engedte, hanem hosszas szenvedés sok vesztesége után tettre buzditotta ezen egyház hiveit egy szebb és jobb jövő érdekében. Mihelyt cselekedni szabad volt, nem hiányzott a buzgóság és áldozatkászség sem. Ez adott a kolozsvári iskolának sok megpróbáltatása után végre szép hajlékot és a székely-keresztúri középiskolának, mely ma a Székelyföldön élő 50 ezernél több unitáriusra nézve életkérdés, ez adott lételt: ez tartotta és tartja fenn s csupán ez biztosithatja kétségkivül az egyház jövőjét is.

Ilyen időkre esik a Koncz ifjusága. És kire hatna korának jó irányu szelleme, ha nem az ifjuság lelkére! Ifjuság volt akkor az a sereg, mely hazánk és egyházunk jövője érdekében annyit tett, haza és vallás oltárára oly sok áldozatot hozott. Ébredésünk kora volt az az idő sok tekintetben. Nem lehetett tehát egy pillantást ne vetnünk reá. Az unitárius egyházat és elveit eleitől fogva csak a féltékeny butaság és babonás elfogultság üldözte. De mióta a katholikus papság s más uralkodó hatalmasságok belátták, hogy a népet ezen két daemon hatalmában tartani nem lehet és a saját jól felfogott érdekükből sem előnyös; mióta a gondolat és lelkiismeret szabadsága még a hit dolgaiban is szót követel magának: azóta az unitárius egyháznak tisztán krisztusi, homályban, titokba semmi tekintetben burkolózni nem szerető, a szivet és az észt egyaránt kielégitő elveit nincsen miért féltenünk: azóta a testvér keresztény felekezetek felvilágosultjai is méltányló elismeréshen részesitik és tiszteletben tartják elveit és készséggel elismerik létjogát a protestáns világban. Az igazságot félteni sohasem kell, de ápolni jó.

Nem tudjuk, hogy Koncz hány eminenset kapott iskoláiban, de az nem lehet, hogy korának szelleme joltevő hatással ne lett volna fogékony ifjui lelkére.

Kolozsváron a főgymnasiumot 1797-ben már elvégezte volt, ugy látszik, mert ez évben október 1-én az Egyházi Képviselő Tanács kinevazi a kisebb latin osztályok tanitójának. Először e minőségben kezdi szolgálni szeretett egyházát s szolgálja 1799. február 10-ig; azután 1800. jannár 27-ig az oratorok tanitója s egyszersmind az iskola főnöke Pakei József igazgatósága alatt.

Mily sikerrel tanult osztályaiban és müködött a tanitás körül, adat hiányában nem tudjuk megmondani. A tordai gymnasium anyakönyvében található, fölebb idézett jegyzés szerint: gyorsan lesz poéta, a mi arra enged következtetni, hogy kiváló tanuló volt. Ugyanis akkor s azután is sokáig, az unitárius iskolában nem rendesen

egy év alatt végzett a tanuló egy osztályt, hanem az igazgatón állott a fölebbvitel vagy nem vitel.[1]) Derzsi József, ki a Koncz életét sokszor megbirálatlan adatok, sokszor nem épen szerencsés kitalálásának és ráfogásoknak a valóság közé vegyitésével vázolta volt,[2]) iskolai hivatalaiból következtet jó tanulóságára, mert azok akkor — ugymond — kitüntetések voltak! Azok lehettek, épen mint ma, ha ezeket az állásokat többen, nem voltak azok, ha kevesen keresték. Az okoskodás csak ez utóbbi kimutatása után lehetne számot tevő bizonyiték. Azonban mi is azt mondjuk, hogy kiváló tanuló volt, mert a fennebbi adaton kivül: rokonai előtt őmaga többször avval dicsekedett és tanuló társai is ugy emlékeztek,[3]) hogy gyors esze, jó felfogása és különösen nagy szorgalma a kiválóbbak közé emelték. Még Tordán kezdette volt s Kolozsváron önszorgalmán megtanulta a német nyelvet. Hogy a tudományokkal is egész életében szeretett társalogni, szeretett olvasni, eléggé bizonyitja az, hogy kétezer ezüst forintot érő könyvtárát pusztitotta el az 1848—49-ki forradalom.[4]) Még ma is, mikor oly sok a magánkönyvtár, melyik jószágigazgató dicsekedhetik viszonylag akkora könyvgyüjteménynyel? Stilusa leveleiben fejlett koponyáju emberre vall; nemcsak határozott jellemet, könnyed, logicus gondolkozót látunk belőle, hanem sok ismerettel megtisztitott gyakorlati észjárást is: átlátszóan és mégis tömött nyelven, keresetlenül, folyékonyan s mindenek felett jó magyarsággal fejezi ki gondolatait.

Gyakorlati életeszének és életrevalóságának bizonyitására nem egy adatunk van már gyermekkorából. A szülői háztól eljövetele óta maga tartotta fenn magát tanulói pályáján Szülői legfennebb ruházkodásához lehettek segitségére. Szegény iskolamestertől, kinek még hozzá három fia végezte az iskolákat, nem is telhetett másképen. Az életet korán meg kellett ismernie mindeniknek. Otthon nyáron át a szünetezni haza-haza rándult fiukat mezei munkára fogták. János még toroczkói tanuló volt, midőn indulatos apjának feddésére egy alkalommal ezt válaszolta: „Ne szidjon semmirevalónak, apám, van nekem elég akaraterőm, s ha Isten segit, még ember lesz belő-

1) Sz.-kereszturi gymnasiumnak e száz elejéről maradt vizsgálati jegyzőkönyveiben oly eseteket is látunk, hogy év végén senkit sem vittek a syntaxisták közül a poéták közé s ott meghagyták a tanulók egy részét más évre is.

2) Mint mondottuk: a Ker. Magvető 1873. III. füzetében.

3) Derzsi szerint.

4) Lásd Koronkához 1856. május 27-én irt levelét a sz.-kereszturi gymn. levéltárában.

lem.“ Akarni mint férfi is nagyon tudott. Szintén van adatunk, hogy egy krajczárból kettőt csinálni szerető természete is már gyermekkorában életjelt adott magáról. Toroczkón nélkülözései mellett is megtakaritott filléreit otthon gyümölcsöztetni szerette volna. Városfalván tojást vásárolt össze, Udvarhelyre vitte maga és ott szép nyereséggel eladta. Ki ne jósolta volna meg már ekkor, hogy ilyen természet mellett e fiából, ha él gazdag embernek kell lenni? Egy évben a nyarat Toroczkón töltvén, gyakran elment napszámban mezei munkára ottani birtokosokhoz. Tordán és Kolozsváron, mint ma is igen sok székely tanuló, alsóbb osztálynak tanitásával szerezte meg a szükségeseket. Már tanulói pályáján juthatott eszébe: be jó volna ha az oly szegény jó igyekezetü tanulók segitésére iskoláinknál alapitványok volnának.

Kolozsvári tanitói és iskolafőnők korában többek között a Szentiványi Dániel fiainak is magántanitója volt, ki gondos fáradozását egy évig pénzzel jutalmazta, később azonban olyan szerződésre léptek, hogy Koncz már szép összeget tevő megtakaritgatott huszasával borjukat vett s Szentiványi azokat számára nyáron a közlegelőn, télen a saját takarmányával gondoztatván, fölnevelte.

Azt is fentartotta a hagyomány, hogy az élelmesnek termett Koncz, marhái egy részét eladván, tanitói teendői mellett borkereskedésbe fogott. Több szöllősgazdától még nyáron megvásárolta azon évi termést; őszre a collegium pinczéjét kibérelte hordókat szerzett, szőlőjét a diákok segitségével leszüretezte és borát maga kezelte is. Később az a gondolata támadt, hogy borán még többet nyerne, ha maga el is árusitaná. Megvásárolt tehát a Trencséntéren egy fogadót s ott mérette a saját termését. A fogadót később egy tanuló rokona adta el, kinek átadta volt, hogy jövedelmét forditsa tanulása költségeire.

Ezek után nagyon érthető, hogy K. gazdag ember lett, sőt az lett volna a csoda, ha ilyen természet mellett szegénynek marad.

A kolozsvári főiskolát 1800-ban az iskolai év végén 25 éves korában hagyta oda. Ettől fogva 9—10 évig életéből igen keveset tudunk. A mit Derzsi ide vonatkozólag elmond, az semmiképen sem állja ki a kritikát s még a mellett ingatag, magát elhatározni nem tudó, kapkodó természetnek tünteti föl. Szerinte ugyanis elhatározta volna, hogy életét egyházának fogja szentelni, erre buzditva az unitárius egyháznak szeme láttára felpezsdült élete és nehány őse példája által; eltökélte volna tehát, hogy e czélból elmegy külföldi egyetemekre és kiképezi magát tanárnak. Tett is ajánlatot az egyházi

Főtanácsnak, melyet az elfogadott. Akkor aztán vagyonát pénzzé tévén, ez évszáz első évében, zsebében ötezer ezüst huszassal P. Horváth Károlylyal Bécsbe ment; ott beiratkoztak az egyetemre és együtt is laktak, mignem Horváth valami szolgai teendőt kivánván társától, az zsebére ütött és ott hagyta őtet. Más külföldi egyetemre szándékozott menni, de ehez útlevelet nem kaphatott. 1803-ban valószinüleg a miatt a hir miatt, hogy a francziák a várost szándékoznak megtámadni, oda hagyta Bécset.

Bécsben ennyi ideig mivel foglalkozott, ha az egyetemen volt, ott mit hallgatott? Nem tudjuk. Hiszen ez idő alatt ott akár el is végezhette volna a tanári pályát, ha már azért ment volt oda! Ha elvégezte, miért nem kinálkozott Kolozsvárra tanárnak, ha csakugyan a Főtanácstól erre engedélyt kért és kapott volt is? Ki felel e kérdésekre? Tény, hogy a kolozsvári iskolából eltávozva volt Bécsben — s ott P. Horváthtal, mivel az csizmája tisztitását kivánta tőle, meghasonlott, de egyéb semmi sem bizonyos.

Még bizonytalanabb ezutáni élete. Derzsi után adjuk, hogy a lehető valót kiválogathassuk belőle. Bécsből jövet — igy adja elé, hogy összefüggést is csináljon — Pozsony táján az út mellé a gyepre heveredett pihenni. Egyszer csak mellette egy öreg ur akar felülni egy kopott bérkocsiba. Ő oda ugrik, felsegiti. Az öreg Festetics Györgyöt, mert valószínüleg ő volt, az ifju előzékenysége meglepi, felülteti maga mellé. Pozsonyban ellátja mindennel, tudakozza, hogy ki? és hová? Koncz elmondja, hogy külföldre akar menni. Az ismeretlen jó úr lebeszéli s ajánlja, hogy a helyett tartson egyenesen Keszthelynek, ad ő ajánló levelet a georgicon igazgatójához. Elég az hozzá oda ment, a gróf költségén ott végezte a gazdászatot. A meghivások egymást érték. De ő egyet sem fogadott el, mert még tanúlni akart, hogy régi vágyát, t. i. hogy ur lehessen, elérje. Hát aztán miért ment volt oda, ha most mikor végzett, más téren akar ur lenni? Kérdezhetjük.

Bécsbe a tanárságért ment volt s nem lett tanár. Keszthelyen gazdasági intézetet végzett és nem lesz gazdatiszt. Hanem 1806-ban Maros-Vásárhelyen találkozunk vele, a hol megelőzőleg cancellistáskodott vala, mert ez évben a szent-mártonnapi perioduson ügyvédi vizsgát teszen, oklevelet szerez. Mert ügyvéd lesz talán? Nem, hanem 1810-ben ugy találkozunk vele, mint egy talpraesett praefectussal. Igy teszi ingataggá, határozatlan jellemüvé életirója az effele hibáktól ment férfiut.

A keszthelyi historiához füzött dolgokból, az ott végzés után kapott egymást érő ajánlatokból s azoknak gyermekes el nem fogadásából mi lehet valóság és mi lehet az életiró ráfogása, annak megitélhetésére álljon itt Deeninger Imrének, a keszthélyi kir. gazdasági intézet igazgatójának, kérdezősködésemre hozzám irt leveléből a következő részlet: „Koncz János neve a georgicon hallgatói között nem szerepel; nincsen teljesen kizárva, hogy itt volt, de nem valószinü. Midőn a georgicon történetét megirtam[1]) egész levéltárát áttanulmányoztam, igaz, hogy 1797—1809-re matriculákat nem találtam, azonban jegyzék a felvételekről minden évről található volt; azért nem tartom valószinünek, hogy nevezett a georgiconnak mező-gazdasági felsőbb osztályában hallgató lett volna. Lehetett azonban egyéb osztályaiban, ezekről matriculák egyáltalában találhatók nem voltak." Ha a Festetics költségén ott tanult, alig lehetséges, hogy a levéltárban is valami nyoma ne maradt volna! Azonban mivel a hagyomány tartja, tegyük fel, hogy volt egy kis ideig Keszthelyen. Tehát végre is 9—10 évi életéből, csak annyit állithatni komolyan: tartózkodott egyideig Bécsben, megfordult valószinüleg Keszthelyen is a georgiconban, Maros-Vásárhelyt cancellistáskodott, ügyvédi oklevelet szerzett; de a részletekre, czéljaira következtetni, nincsen miből. Leginkább megüti a valószinüség nagy mértékét a mi feltevésünk. E szerint azért volt annyi helyen, (még több helyt is megfordulhatott) azért kezdett annyi félébe, mert hányta a sors a zavaros világban, probálkozott, kereste a szerencsét. Igy az ingatagság, határozatlanság hibáját sem fogjuk reá, sőt az ezelőtt is ezután is életéből látszó lelki erő tünik ki a férfikor kezdetén lévő Konczból, a mennyiben, ha hányta is mostoha sorsa most ide, majd amoda, nem ijedett meg az élettől, elég életrevaló volt arra, hogy ha itt nem sikerült, amott probáljon magának szerencsét. Végre megtalálta.

1810-ben a Lázár gróti családnál találjuk Gyalakután, mint az uradalom jogügyi kezelőjét és jószágigazgatóját. Mikor ment oda és onnan el, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy 1816-ban a nagy éhség idején már nincsen ott. Legtovább 5 évet tölthetett ennél az udvarnál. Ezalatt fentartotta ismét csak a szájhagyomány mint annyi mást: keze alatt a birtok sokkal jövedelmezőbb lett; az udvar ház körüli jegenyesort az ő idejében ültették. Fizetését, mely évenként nagy mértékben szaporodott, marhatartásban és gabonában

[1]) Ezt szives volt megküldeni nekem D. úr; eleitől évenként adja benne az intézet tanulóinak névsorát, de Koncz név nincsen közöttök.

kapta. Azonban pénzesedését az ideges természetü, hóbortos hirébe került gróf gyanus szemmel kezdette nézni, pedig utóbbi időben maga is tetemesen több jövedelmet húzott birtokaiból; másrészről gazdasági nézeteik is eltérők lettek volna, meg aztán azt is beszélték, hogy a gróf beadósodott volna tisztjének, a mit aztán nem tudott magának megbocsátani. Ezek közül valamelyik vagy mindenik együtt okozhatta, hogy a különcz, kevés megfontolású gróf és tisztje között feszült lett a viszony: kettőjök között többször csaknem tettlegességre került a dolog. Koncz pedig senkinek keménységét hasznos szolgálatai elismeréseül türni nam akarván, beadta lemondását. Ekkor átlátta Lázár gróf, hogy gazdasága mit veszit a pontos, lelkiismeretes, éjjel-nappal a gazdaság érdekei körül fáradozó praefectusban, de az semmi kérésére sem volt hajlandó maradni, annál inkább, mert már hasonló jövedelmü állás kinálkozott Algyógyon Kun Zsigmond grófnál. Távozásának a nyoma nemsokára meg is látszott az uradalman, szokta volt mondani.

Algyógyon több tapasztalalattal és nem kevesebb odaadással élt hivatalának. A Kun grófoknak, különösen egy fiatal özvegy grófnénak nemsokára valóságos kegyencze lett. Pár év mulva kivehette haszonbérbe a grófi család csigmói birtokát. Tovább is Algyógyon maradt ugyan és hivatalát folytatta, de a mellett bérletét is, melyet előnyösen köthetett, tisztjével a maga gazdasági nézetei szerint gondoztatta: maga is mindegyre ott termett, mignem 1718—19 ben a csigmói birtok eladóvá tétetvén, megvásárolta és hivataláról lemondva, a sajátjába ment gazdáskodni.

Honnan lehetett pénze akkora uradalom megvételére, a melyhez az egész község tartozott 25 jobbágy kivételével? A vételárt nem ismerjük, de hiszen ha előnyösen szerezte meg, akkor sem kevés összeget adhatott érette, az bizonyos.

Emlékezhetünk, kolozsvári iskola főnöksége végén, mikor az iskolából kiment a világba, vagyona ötezer ezüst húszast tett, pedig fogadóját még el sem adta volt. Ez a mostani pénz — és vagyon értékhez viszonyitva csaknem annyi o. é. frtnak felel meg. Nagyon önmegtagadó egész életében tudott lenni. Cancellista korában M.-Vásárhelyt búzával kereskedett. Gyalakutáról Algyógyra sok gabonát szállittatott volt, mert fizetését, mint emlitők, egy részt terményekben kapta. A kereskedés különösen jól fizetett az 1816—17 i szűk világ idejében. Algyógyon és vidékén nagy menynyiségü búzájának vékája 16—24 váltó forinton kelt: igy is örömest fizették, csak kaptak. A vidéki szegénységnek munkáért előlegezte vagy olcsóbb ár-

ban adta, miért az akkor segélyezett népnek a maradéka is emlegeti nevét. Ezekben van a felelet, hogy mikép gazdagodott meg anynyira, hogy uradalmat vehessen. Szóval ügyessége, takarékossága, okos gazdálkodása, meg szerencséje együtt tették gazdag emberré. Ezeket azért tartottam szükségesnek felemlegetni, mert akadtak roszakaratu emberek, kik meggazdagodása jövén szóba, tisztakezüségében hajlandók voltak kételkedni.

Nem sok idő mulva Csigmóra költözése után, a közeli Szászvároson megvette a postakezelés jogát két nagy telekkel és az azokon levő épületekkel együtt 30 ezer ezüst húszason és nemsokára 25 ezerrel megszerezte az ugynevezett nagy Postarétet. Ettől fogva szászvárosi házában lakott. Csigmói birtokát azonban tovább is maga kezelte birója segitségével, ki haláláig szolgálatában volt s ki — mint szokta mondani — veszedelmes gazember, csakhogy jól használható. Végrendeletében Musgyénak, igy hivták a birót, egy többször kért cserefát oly kikötéssel hagyott, hogy legelőbb is akaszsza fel magát reá; megérdemli, mert eleget lopta erdejét az ilyen amolyan! . . .

A postamesteri teendőket is eleinte maga végezte; később egyig-másik magához vett rokonára bizta.

Igyekezete, szorgalma, gondos életrevalósága kényelmet biztositott volna már ekkor az életben sokat hányódott tértiunak, de ő most sem hevert annak párnáján. Családi életet nem alkotott, sohasem nősült meg, nem tudni mi okból és még is éjjel-nappal küzdött, fáradott, izzadott! Azon emberek közé tartozott, kik ezek nélkül nem élhetnének. Szegény Koncz rokonait majd biztosabb anyagi helyzetbe juttatni s felekezete iskolái számára nevét megörökitő áldozatokat hozni, e két gondolat volt szórakoztató mulatsága. Hányszor és és hányfélét tervezett e két gondolat körében, midőn Szászvárosról Csigmóra és Csigmóról Szászvárosra vitték kopott szekerén szép lovai! Máskor ritkán ért reá.

Szászváros előkelő köreivel barátságos viszonyban élt; humoros modoráért kedvelt tag volt az ottani társas körökben. Összeköttetései voltak Udvarhelymegyében a tekintélyes Mihály Jánossal, Ugron Istvánnal, Hunyadmegye szerepvivőivel, a kik házánál sokszor vendégszerető fogadtatásban részesültek: magyar szokás szerint együtt bor mellett eldöntötték a megye és az ország dolgainak napi kérdéseit. Váradi Mihály szászvárosi ev. református pappal épen szorosabb barátságban volt, végrendeletét hozzá helyezte le.[1])

[1]) Lásd 1845 jul. 23-án az Egyházi Tanácshoz irt levelét.

Otthon és a gazdaság körül cselédei félve szerették. Szigoru volt velük, épen mint magával szemben, de igazságos és méltányos. Jobbágyainak jó földesura volt. Jó szive a szegény embert sajnálta, de politikai nézetei nem voltak demokratikusok. Munkaközben, ha pihentek dolgosai, a szegény emberek bajait részvéttel hallgatta; megérdemelt, jogos kivánságukat teljesitette; de rettegtek tőle a lomhák, megbizhatlanok. A gőgös embereket utálta; de leereszkedésében akkor is volt valami aristokratikus, mikor munkásainak ebédközben diákéletéből anekdótákat beszélt. Jellemzéséhez érdekes adat a következő, mit nekem kérdezősködésem alkalmával mondott el egy rokona. Ugyanis még leánykorában egyszer ott levén, az öreg urral együtt mentek a postakocsival Szászvárosról Csigmóra. Utközben két oláh jött velök szembe terhelt szekerekkel. A kocsis fúni kezdette a postasipot, hogy azok térjenek ki. Erre dühében Koncz János majdnem a kocsis nyaka közé vert az ostorral; feddését igy végezte: „Bár te is szegény ember ne volnál, te haszontalan. Ezekből lenne zsarnok ur! De az Isten tudta, hogy minek teremtse őket.“

Hunyadmegye közügyeiben, a melyekre mint nagybirtokosnak befolyása volt, szeretett résztvenni. E megye a 30-as években táblabirói méltóságot adott neki. Igazi táblabirói alak, olyan értelemben, a hogy Petőfi s mások gúnyolódása után mi gondoljuk a typicust, nem volt. Aristokratikussága nem hiányzott hozzá, hanem nem volt meg maradias vaskalapossága, meg aztán sok bort inni, keveset dolgozni, s más halandókat, a kik nem születtek urnak, lenézni nem szeretett.

Ilyen viszonyok között élt Szászvároson és Csigmón egyszerüen, takarékosan; fényt, pompát s még kényelmet sem ismert maga körül. Szobái berendezésében, étkezésében, ruházkodásában, egyszerü, tiszta, egészséges, hasznos, ezek voltak jelszavai. Fösvény nem volt, de nagyon takarékos.

Minél inkább szaporodtak évei, annál inkább bántotta az a gondolat hogy családot nem alkotott volt. Ha kérdezték, hogyan történhetett ez, azt felelte: mikor akart, akkor nem lett volna jó s szerencsére lebeszélték róla; mikor kellett volna, akkor nem voltak olyan körülményei s azután minél tovább maradt, annál jobban elkésett vele. A részleteket nem ismerjük. Egy természetes fia maradt volt Gyalakután egy szép oláh leánytól, a kinek jövőjéről jó előre gondoskodott.

Még a 20-as években elhatározássá érett lelkében az a gondolat, hogy utódává egy Koncz nevüt teszen, a kit méltónak itélend és az unitáriusok iskoláinak még életében összegeket ad, hogy azok bizonyos idő alatt fejlődjenek egy nagyobb alapitványnyá. Ez időtől fogva magához vette egyik-másik rokonát, hogy kiismerje és többet tanittatott közülök.

Az 1848—49-iki forradalom reá is sok szerencsétlenséget hozott. Oláhságtól környezve élt. Azonban halljuk a saját szavait: „A szomoru forradalom — irja — többek között az én kicsiny házamat is porrá tevé, — elszegényedtem, csaknem porrá lettem.“ [1]) Más levelében igy részletezi: „mind Csigmói mind Szászvárosi házaim az utolsó fakalányig nemcsak tökéletesen kiprédáltattak, hanem ajtaim, ablakaim, szoba-padlásaim feldaraboltattak, vasrostélyos ablakaim a padlásig levagdaltattak: és ez két izben történt, mindenkor az oláhok által. — A magyar rövid kormány alatt ugyan az első rombolásokat bevégeztem vala, de az utolsó tévelygés még nagyobb lőn az elsőnél: akkor két béres szekerem 12 ökrökkel, minden visszakapott portékáim, marháim, méheim, tulajdon szekereimre udvaromból felpakolt drága portékáim füstbe mentek a havasokra vitettek. — Két hetek alatt 30 postalovaim a magyarok, császáriak és muszkák által — igy kamarámn, teli pinczéim — oda lettek. 2000 frtot érő könyvtáram a Csigmai határra kihordattatott és ott tétetett hamuvá. — A postán szenvedett káraimért mind ez óráig semmi kárpótlást nem kaptam!“ [2]) Egyszer élete is veszélyben forgott; Juon nevü oláh zsellérének köszönhette megmentését. Az elrejtette egy sürü berekben Szászvároson és nehány napig ott a felesége-főzte étellel titokban tartotta, mignem elmenekülésére alkalom kinálkozott. Alattvalói között akadt, ki ura iránti szeretetből életét is koczkáztatta! Irományai egy részét,[3]) ezüstneműit és pénzes ládáját szintén ez a becsületes oláh ásta el és mentette meg. Mivel jutalmazta ezt az embert, nem tudjuk.

Mikor honvédeink az oláh tábort a havasokra felszoritották, birája, hihetőleg az ő beleegyezésével, az oláhok számára gabonát adott el Csigmóról. Attól féltek: ha szép szerével nem adnak, erőszakkal fogják elrabolni. Ez a magyar kormánynak tudtára jutott.

[1]) Koronkához 1856. ápr. 19. irt levele.

[2]) Koronkának 1856. május 27-én irja.

[3]) A mi Csigmón volt, könyveivel együtt elégették. L. 1856. ápr. 19-én irt levelét.

Konczot tehát az ellenség titkos élelmezése által elkövetett hazaárulás bünéért kereset alá fogták. A rögtönitélő biróság előtt ártatlansága kitünvén, felmentették. Az elmenekült birája által elkövetett bünért 300 frt birságot fizetett. Ezen kivül minden tiltakozása ellenére, az ottan felállitott rögtönitélő székben halálbüntetés terhe alatt a zöld asztal mellett ülésben részt kellett vennie.[1])

Vérbirósága miatt történt harmadfél évi hurczoltatása. Mint ilyen 5 oláhot felakasztatott a vidéken tett garázdálkodásaikért. Más adat szerint hármat végeztetett ki, kiket Csigmón szénakazlai felgyujtása közben csiptek volt el. A vérbiróság „felsőbb kegyelemnél fogva az akasztófa elengedésével két esztendei raboskodásomat a K. Fejérvári kaszamatban és jószágaim confiscálását huzta maga után." Irja imént emlitett levelében. Elitéltetése Nagy-Szebenben történt, hol 2 hónapig volt vizsgálati fogságban. Jószágai confiscálását, a mit szintén kimondott volt az itélet, ugy kerülte ki, hogy még elfogatása előtt egyik rokonára iratta oly bizalmas megegyezéssel, hogy kiszabadulása után, a zavaros idők lejártával ismét kapja vissza . . .

Az unitáriusok Képviselő Tanácsa fogsága alatt, 1852-ben kérést intézett a fiatal császárhoz, ki akkor épen Erdélybe körutra készült, a melyben betegességét és hajlott korát hozva fel, kérte számára a kegyelmet,[2]) de a Székely Mózes püspök helyettes által benyujtott kérésre a kolozsvári kapitányság a felség tagadó válaszát tudatta.[3]) Hosszabb időre volt elitélve, de hihetőleg az emlitett kérés is megtette a maga hatását, mert 1853. őszén a császári kegyelem megnyitotta börtöne ajtaját. Szászvárosi birtoka confiscáltatásától — erre nézve nem egyezkedett volt a fölebb emlitett módon, még folytonosan tartott 1856. szeptember haváig; akkor aztán teljes amnestiroztatása ujságilag nyilvánossá tétetett.[4])

A fogság és öregség erős testét megtörte, régi betegsége a haemorrois (aranyér) alig elviselhetővé fejlődött;[5]) háta meggörbült az öregségében is erős férfiunak és különösen szemei annyira meggyengültek,[6]) hogy már-már a megvakulás veszélye fenyegette. De erős lelkét nem ezek törték meg!

Most régi két gondolata: örököse kérdése és alapitványai még inkább foglalkoztatták erős lelkét. Nővérei unokáit gondozta, tanitatta,

---

[1]) A tulsó lapon 3. szám alatt idézett levelében mondja.
[2]) L. 1852. 259. jk. sz. alatt.
[3]) L. E. K. T. 1853. 222. jk. sz. alatt kelt határozatát.
[4]) L. ez évben szept. 18-án Koronkához irt levelét.
[5]) 1837. novemberben irt levele.
[6]) Koronkához 1856. ápr. 19-én irt levele.

szegény rokonait folyvást segitette,[1]) de örököse kérdésénél a Koncz név volt fő előtte. Egy méltó Konczot szerzett volna találni. Kis-Solymosi ma is élő Koncz Jánost — a nagyapjok volt testvér — Segesváron két, Sz.-Kereszturon négy évig tanittatta, embert akart belőle csinálni, de nem sikerült. Kis-solymosi birtokát, melyet maga szerzett volt vissza az ősiből és a szászvárosit mégis régi terve szerint ennek hagyta. Vetette szemét Koncz Gergelyre, az Imre testvérére, kik egy Tordára került Koncz utódai; nézett Koncz Sándorra, kissolymosi nem távoli rokonára, tanittatta is mindkettőt, de amaz korán elhalt, ez pedig méltatlannak látszott előre visszaélt bátyja jóságával. Számitásba kellett jönnie K. Imrének is.

Nem csodálkozhatunk, ha végrendelete sok gondot okozott neki. A 30-as évektől 1857-ig Koronkához alapitványai tárgyában több levele van meg. Mindegyre irja, hogy végrendeletét megváltoztatta, ujat irt, ugy, hogy 10-re is rámegy ezeknek a száma. Mily okai lehettek, hogy örökösére nézve akaratát annyiszor kellett változtatnia, arra nézve álljon itt csak egy a sok közül. Barabás Mózes Judith nevü nővére fia, az ő segitségével Kolozsváron tanult. Jó felfogású volt, élet-ész is nézett ki belőle. Szászvárosra utódának ezt az ifjut szemelte ki egy időben, irásba is tette, tudtára is adta neki. Egyszer csak beállit Mózes: „Kedves bátyám! adja ki az örökségemnek bár felét, okosan bánok vele. Nincs mit tennem! Az iskolából kicsaptak.“ A consilium abeundi az iskolafőnök meghurczolásáért történt. Koncz a szégyentelen ifjut először elverte s azután végrendeletének illető részét kitépve, darabokban a jónaqárnak adta e szavakkal: „Nesze kedves öcsém, tedd zsebedbe az örökségedet s lódulj vele!“ Utolsó végrendelete állitólag 23 ivre terjed. Koncz János az öreg halála után szászvárosi örökségét potom áron (4500 frtért) jónak látta eladni. Csigmói birtokát a Koncz Imre kezén olyan feltétellel hagyta, hogy épen adja át fiának.

N. S. Koncz János pontos, szorgalmas, mivelt lelkü, józan életü, becsületes ember volt s nem csoda, ha többször fájt neki nőtlenül maradása, mikor pontatlanságot, élhetetlenséget nem egyenes lelküséget, alant járó gondolkozást tapasztalt azoknál, kiket lelki nagyságban is utódainak szeretett volna tudni. Mindene volt, mindent szerzett magának öreg napjaira, csak nyugalmat nem tudott szerezni. Látta, hogy a jövő egyszerre megsemmisitheti, ha ő szemét behuny-

[1]) Azok ma is beszélik, de okmány is igazolja: 1845-ben Koronkához is küld pénzt Barabásnénak és nemes Koncz Pál öcsesének átadás végett. L. május 3-án és 24-én kelt leveleit az emlitett levéltárban.

ta, a mit egy hosszu élet sok-sok fáradságával, küzdésével megteremtett. Élte vége tragicussá talán nem lett volna, ha a maga idején megnősül. Az önmeghasonlásnak lelkében kifejlődött tragicuma, a minek teste megtörésében is része volt, magyarázza meg és teszi természetessé, hogy ekkor általában nem igen tud bizni az emberekben. Alapítványait is megsemmisüléstől félti: kamatoztatásuk, kezelésök, elhelyezésök és egyesekhez elhelyezett részletek behajtásának módjaira leveleiben folytonosan terveket ir, tanácsokat ad a kezelő bizottságoknak, aprólékosságokig menőleg.[1])

De lássuk most röviden, miután életének képét ismerjük, alapitványai történetét.

Emlitettük már, hogy még a 20-as években elhatározta volt, hogy az unitárius középiskoláknál szegény, jóigyekezetű tanulók segitésére alapitványokat teszen. Buzditásul szolgálhattak ehhez azok a nagy áldozatok, melyeket ezen időben Széchenyi István és társai hoztak a nemzetnek.

A kolozsvári főgymnasiumnak 1829-ben 2000, 1830-ban 1000, összesen adott 3000 ezüst forintot: a tordai gymnasiumnak három izben 862 ez. frtot: a sz.-keresztúrinak négy izben, összesen 704 e. frtot, a toroczkói iskolának három részben 485 ez. frtot.

Mindezeket oly móden, hogy az alapitványok kezdődjenek 1829. szept. 1-ével. A későbbi küldött összegeknek innen kezdve a kamatját is megfizette. A saját alapitványát mindenik iskolával egy három tagu bizottság által kivánja kezeltetni, meghagyván, hogy belőle unitárius vallásunak kölcsönözni nem szabad és hogy a bizottságok minden 5 ik évben hozzá, a mig él, azután a consistoriumhoz adjanak be a kezelés módjáról számadást. Az összes alapitványok csak akkor kezdjék czéljokat szolgálni, ha egy általa előre kiszámitott összegre felszaporodnak: ez számitása szerint megtörténik legtovább 1880-ra. Mindenikhez küldött 5–5 ez. frtot, a mivel csináltassanak az alapitvány és iromanyai számára egy-egy ládát, mely álljon a bizottságnál, hogy a kezelés pontosabban mehessen. A pénzek kezelésére utasitásokat ad mindegyre s kiköti a kamatos kamattal elhelyezést vagy a kamatok előre beszedését.

Ezek első leveleiben tett intézkedései. A pénzeket sokszor nem igen tudták számitásainak megfelelően kezelni. Torda és Toroczkó többször nem küldött számadást a maga idején; e miatt aggódik, sürget. 1846-ban e két helyen nem akadván fizetés nélkül a keze-

[1]) Lásd mindenik és bármelyik levelét.

lésre bizottság, ezek pénzének kezelését a megnyilás idejéig az E. K. Tanácshoz Kolozvárra áttétetni rendeli, a mire, bár eleinte nem volt hajlandó, rávette az, hogy Sebes Pál rector az alapitványból saját czéljaira felhasznált. Ebben az évben alapitványa a lapokban közöltetett, a mi nem gustusára történt, mint egyik levelében megjegyzi, mert ő életében világi dicsőségre nem vágyik.

Koronka professor s mások is többször ajánlják, hogy még életében nyissa meg alapitványait, de mindannyiszor ingerült lesz, s azt feleli: tudja ő, hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy tuzok, de ő azért rendelkezett ugy a hogy rendelkezett, hogy érezhető legyen a segités és tervétől senki kedveért el nem tér. Nem is tért el, még ha fontos ok kivánta is. Fogsága idején az E. K. Tanács Mikó Lőrincz tanárt azon kéréssel küldötte hozzá, hogy engedné meg alapitványa egy részét egy a kormány által nagyon sürgetett tanári szék felállitására fordithatni, mig az egyház pénzszükségén gyüjtés által segitve lesz. Indulatosan útasitotta vissza a Mikó által tolmácsolt kérést.[1])

Kevéssel halála előtt 1861-ben egy terjedelmes levelet intézett az E. K. Tanácshoz, melyben lemond rendelkezési jogáról és azt a Főtanácsnak adja át oly módon, hogy a leveleiben és végrendeletében kifejtett elvek szem előtt tartásával, alapitványával belátása szerint intézkedjék. A tanács ez alkalomból az alapitvány feltételeinek egybeállitására egy bizottságot küldött ki, melynek 1862. szept. első napjaiban tartott Főtanács elé terjesztette részletes jelentését. Akkor a Főtanács intézkedett az alapitványok ügyében is.

Elhatározták akkor, hogy a kolozsvári 50 kr. hiján 17 ezer o. é. frtot tevő alapitvány 10 ezer frt tőkével nyiljék meg olyképen, hogy ennek évi 600 frt kamatjával még azon iskolai évben kezdődjék meg a segélyezés; a theologusok és felsőbb gymnasiumokból 10 tanuló évenként 50—50 frt, az alsóbb gymn. osztályokból 4 tanuló 25—25 forint segitséget kapjon. A 10 ezer forinton felül maradt öszszegről, melyből még előbb azon évre a 600 frt ösztöndjakra levonatott, oly módon intézkedtek, hogy mint külön tőke gyümölcsözzék, a mig 10 ezerre nő; akkor fele menjen az

[1]) „Károly-Fehérvári fogságom alatt a kolozsvári Dom. Consittorium Deputatiót küldött a nyakamra a végre, hogy kiesiny fundatiomból egy professori fizetésre szakasztanék ki 8000 pengő Rfrtot; mely kivánságra válaszomat negative tettem meg, nem kivánván semmivé tenni fundatiomat — — Által láttam én statusunk szegénységét, de röviden: Én egyedül nem vagyok unitárius status.“ 1856. ápr. 19-én irt leveléből.

alapitvány emlitett czéljára, másik fele pedig legyen magva a három gymnasium tanárai számára megteremtendő nyugdijalapnak, mely később a tordai és kereszturi alapokból is gyarapittassék.

A kereszturi alap ekkor tett 6013 frt 14 krt., a tordai 6702 frt 67 krt, a toroczkói 2137 frt 22 krt. Mindenik alapot az E. K. Tanács az egyház pénztárában külön kezelteti.

A kolozsvári Koncz-alap, melyből a tanári nyugdijalapba 1881-ben áttétetett 3 ezer frt., 1887. decz. 31-én tett = 20 208 frt 84 krt; a tordai, melyből ugyanakkor a tanári nyugdijalapba áttétetett 1500 frt., tett 10,425 frt 44 krt és a toroczkói 4,778 frt 64 krt o. értékben. A kereszturi Koncz-alap végre állami kötvényekben 3025 frtot, magán-kötvényekben 1870 frtot, kisegitő pénztárban 4,027 frt 44 krt, összesen = 8922 frt 44 krt. Ezen alapból is áttétetett a Koncz végrendelete értelmében 1881-ben a tanári nyugdijalapba 1000 frt. A négy iskola összes tőkéje a jelen év elején összesen = 44,365 frt 64 kr.

A keresztúri 8922 frt 44 krt tevő alap jövedelméből adatik évenként 10 tanulónak ösztöndij 200 frt., kezelésdij 50 frt., a keresztúri gymnasium rajztanárának 1886. jan. 1. óta 100 frt., az 1887. szept. 1-én felállitott uj tanári széknek 50 frt., összesen = 400 frt. A többi a tőkét gyarapitja.

44.365 frt 64 kr! Ez a szám ékesen beszél a Koncz János érdemeiről. A megnyitások után hány szegény tanulónak nyujtottak segélyt! A tanári nyugdijalapra is szép összeg szakittatott el. Ezt is hozzászámitva, a Koncz-alapitványai az iskoláknál ma, kerekszámban beszélve, tesznek ötvenezer forintot.

Ezenkivül végrendeletében a városfalvi, kis- és nagy-solymosi unitárius ekklézsiáknak hagyott 50—50 ezüst frtot.

Egykori tanitványa, Szentiványi Dániel fiágon levő utódainak, kikkel Kolozsvárról eljövetele után folyvást barátságos összeköttetésben volt, hagyta egy pótló végrendeletében az iskolához tett alapitványainak megnyilásuk után a két első évben hozott kamatait, miről azonban nemeslelkü fia, László az 1862-iki Főtanács gyűlésén az ifjuság javára ünnepiesen lemondott.

Koncz Imrének, illetőleg fiának, Gyulának csigmói birtokát oly kikötéssel hagyta, hogy annak átvételekor az abrudbányai unitárius egyháznak fizessen 5 ezer frtot.

Hogy az unitárius egyház és iskolái érdekét áldozataikkal gyarapitsák, arra másokat is igyekezett rábeszélni. „Az Augustinovicsiana fundatiora is én doboltam reá lassan-lassan N. Augusztinovics urat.

Én adtam Farkas Sándor urnak az ideát." Jegyzi meg 1841-ben május 17-én Koronka professorhoz irt levelében. Nem egyszer sohajt fel többi leveleiben: bár mások is ugy tennének a jövő biztositása érdekében, mint ő, hiszen az egyházat semmiből felvirágoztatni nem lehet.

Rokonai közül az emlitetteken kivül tanittatta: a Barabásné fiai közül Ferenczet és Jánost, unokái közül pedig: Demeter Lőrinczet és Sámuel nevü testvére unokáját: Gazda Jánost. Mindössze tanittatott, vagy tanulásában segitett rokonai közül hét fiut! Szegény rokonai általában sohasem fordultak hozzá a nélkül, hogy pénzsegitséget ne kaptak volna. Csak a pazarok, könnyelmüek és a kik jóságával visszaéltek, kaptak tőle második vagy harmadik izben pénz helyett szidást. Voltak bizony, a kik jósága által nekibátoritva, minden kigondolható okkal-móddal zsaroltak. Ezek, ha rajtavesztés után kegyet többé nem találtak, a velök szembe épen bőkezü rokont fösvénynek hiresztelték.

Folytonos munkával, lankadatlan igyekezettel és sok-sok fáradsággal folytatott s jótéteményekkel megkoszoruzott életét 1862. mártius 13-án végezte bé. Gyászjelentésének egy példánya nálam van. Nincs rajta egyetlen rokonának sem a neve. Mintha halálát maga jelentené. Nyolczvanhét évet küzdött az életben és azt sem érdemelte az ő szerzeményeiből gazdaggá lett örököseitől, hogy bár a világ számára, a látszat kedvéért azt irják egy sötét szélü lapra nevükkel: fájdalommal jelentjük. Az iskolák nem voltak hálátlanok. A kolozsvári 1873-ban, a sz.-kereszturi pedig most jóltevője emlékét ünneppel tisztelte meg. Az a 35—40 tanuló, kik közül mindenik alapitványából minden hónapban 2—2 frt 50 kr segitséget kap, hálával emlékezik reá. Emléke csak alapitványaiban él ma-holnap. Sirja a szászvárosi temetőben jeltelen sir, mert az a rég lekopott irásu homokkő, ha eddig egészen el nem mállott, senkinek sem adja tudtára, hogy melyik az ő sirhelye. Áldást érdemlő porai felett nincsen rokoni kezektől ápolt hant s nem rak oda friss koszorukat a rokoni kegyelet; de alapitványaiért a hála és kegyelet angyala azt a helyet meg meglátogatja és emlékét az elfeledéstől örökre megőrzi.

Élete történetének végére érve, mit mondjak jellemzésére? Minden czifra beszédnél világosabban, hübben, szebben jellemzik őtet élete története és tettei.

III.

BEZÁRÓ BESZÉD.

Tartotta: Sándor János, ig. tanár.

Tisztelt közönség!

Mielőtt a hála és kegyelet ez ünnepélyét bezárnám, bátor vagyok becses figyelmöket és türelmüket még nehány perczig igénybe venni.

Ez intézet kebelében már öt ilyen ünnepélyen szerepeltem. Még hányat érek, az a jövő titka! Mindig szent volt előttem a hála-ünnepélyek napja. Melegen érzett szivem azon magasztosan gondolkozó főúk és hőn szerető lelkek iránt, a kik adományaikkal ez intézet fenállhatását biztositani igyekeztek; a kik a vallásos érzésnek, gondolatnak, hitnek, az erkölcsös életnek, a tudománynak, a honszeretetnek, ugy szólva, oltárt emeltek. Mélyen átéreztem jótéteményeik nagyságát, horderejét, üdvös következményeit. Tudván, hogy mit tett ez intézet, hirdettem, hogy mit tehet még a jövőben a felekezetnek, a nemzetnek.

A rege szerént, Antaeus küzdései közben, midőn ereje fogytát érezte, csak lábával érintette a földet, s új erőt nyert azonnal. Ilyen formán vagyunk mi is küzdelmeink között, csakhogy nekünk erőt, lelkesedést a továbbiakra, nem a földnek lábunkkal való érintése, hanem ez ünnepélyek adnak, midőn gyengülés mutatkozhatnék. Jóltévőink szellemei itt lebegnek közöttünk; megihletik lelkünket; erőnek, bátorságnak s kitartásnak lelkével látnak el bennünket. Példájok által hasonlókra buzditnak. Szólnak hozzánk a szent könyvvel: **munkálkodjatok nem az eledelért, mely elvész, hanem az eledelért, a mely megmarad az örökéletre.**

Hogy az ők szellemök áldozatkészségük megszálljon minket, szeretetök hasonló szeretetre buzditson az egyház, iskoláink iránt, az mindig szükséges volt, de különösen az korunkban.

Az 1883-ban alkotott középiskolai törvény életbe lépése óta ez az első hálaünnepélyünk. Most öt éve nagy reménynyel mentünk e törvény eleibe s hozsánnával igyekeztünk fogadni; jelenleg pedig, ez ünnepélyünk korában, nagy csalódások között szorongattatunk annak §-ai által.

Ez intézetnek e nemes községben való elhelyezése, itt a Székelyföld nyugoti szélén, igazán gondviselésszerü. Fontos, nemcsak felekezeti, de magosabb nemzeti szempontból is. Jóltévőink ezt felismerték, kormányunk nem látja. Törekvéseiből azt sejtjük, hogy polgári iskolává szeretné átváltoztatni. Ezt pedig a helybeli polgárság szükséglete nem kivánja, és mi magunk se ohajtjuk, nem akarván azon sorsra juttatni, a hová jutott sok állami felső nép-, pol-

gári- és gazdasági iskola a vidékeken, hogy tanulók hiányában végelgyengülésben szenvednek, s ma-holnap beszünnek.

Ha a magyar állam eszme komolyan vehető nemzeti törekvés; ha egy magasabb czél áll kormányunk előtt, akkor e tiszta magyar érdekeknek szolgáló intézetet, hogy mi fentartsuk, legalább azt engedje. Csaknem száz éves küzdelmünk szól e mellett. Az nem lehet, hogy annyi áldozat hiába hozatott volna! Fenn fog állani ez intézet. Van hitünk, reményünk és minden felett bizalmunk önmagunkban arra nézve! Az az áldozatkészség, a mely teremtette, megvédelmezi ezután is a viharok ellen.

Hat év mulva száz éves ünnepét üljük ez intézetnek. Ez ünnepély ez intézetet megbővülve kell, hogy találja. Az osztályok számának nem apadni, de szaporodni kell. Fontos okok szólnak a mellett.

Hozzátok van még pár szóm kedves ifjak! Ez ünnepélyek czélja a hála, a kegyelet érzésének ápolása. Ez érzést ápoljátok ti is lelketekben. Tanuljátok meg még ifju korotokban a közügyek szeretetét. Azok, a melegen érző szivü emberek a kik anynyi áldozatot hoztak az egyház, a haza oltárára, legyenek példányképeitek. Tőlük tanuljatok élni!

Ti a drága idővel még bövön rendelkeztek; igyekezzetek felhasználni a nektek adatott részt. Jobb korán, mint későn. Illőleg készüljetek az életre! Egy család fentartása, vagy a haza, a nemzet, az anyaszentegyház szolgálata fogja majd erőteket igényelni. Ki lenne közületek oly gyáva, hogy vállalkozni ne merészeljen! Előttetek fog állani a küzdtér, a pálya; a gyenge elbukik s az erős megállja.

Szorgalom és jó erkölcs, ezek a valódi élet kellékei. Ne feledjétek el ezt soha!

Többféle nemzetiség és vallásfelekezettel van érintkezésünk hazánkban. Mindenikkel békeségben élők igyekezzetek lenni. A mivelt ember sem nemzetiségéért, sem vallásáért nem sérteget másokat. Kövessétek az Úr Jézus Krisztus tanitását: Szeressétek még ellenségeiteket is. Ez a valódi és igazi keresztény elv. Ily elvekben igyekezünk mi titeket nevelni. Még a rosszért is jóval fizessetek. Erősen ajánlom ezeket figyelmetekbe.

És már most e gymnasium igazgatósága nevében, megköszönve a n. t. közönségnek a szives érdeklődést, hogy becses megjelenésükkel ez ünnepélyünk fényét emelni kegyeskedtek; Isten áldását kérve e diszes közönség minden egyes tagjára s elhunyt jóltévőinknek csendes nyugalmat és a még életben lévőknek sok boldog évet kivánva, a kegyelet ez ünnepélyét bezárom.

DÁVID KIRÁLY ZSOLTÁRAIBÓL.

XII. ZSOLTÁR.

Tarts, oh tarts meg minket egy örök Isten,
Mert a kibe bizzunk senki itt nincsen! . . .
Elfogytak a szentek s igaz hiveid,
Hatalmad, jóságod, már nem ismerik . . .

Hazugság, hizelgés emelt fővel jár,
Kettős csalárd szivet kiki keble zár . . .
Ember embertársát, hogy rászedhesse:
Álnok ajka, szive, minden érzete . . .

Oh némitsd el Uram nyelvét, ajkait,
Ki hizelg és a ki felfuvalkodik;
A ki rágalmazva mindent megtehet,
Mert Urának sem hisz Isten tégedet!

Szent igéreted van hozzánk jó Atyánk,
Hogy meghallgatsz, hogyha felfohászkodánk,
Védelmére felkelsz, kiket törbe csal
Az ellenség álnok cselfogásival . . .

A nyomor, az inség csüggedt embere,
A kinek már veszve java, mindene:
Szent fohászkodással néz feléd Uram,
Minden bizodalma az egekbe van! . . .

A te igéreted tiszta szent beszéd,
Mint ezüst a mely már megprobáltaték . . .
Oh Uram! azért hát tartsd meg az igazt,
És alázd meg földig a kevélyt, a gazt.

A gonosz hitetlen nemzetségeket,
A kik nem imádják te szent nevedet,
Mikor körüljárnak önhitt kevélyen:
Sujtsd, alázd a porba, oh erős Isten! . .

Rediger Géza.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1888. jul.

(Hugo Victor posthumus munkái: Toute la Lyre. Sully-Proudhomme uj költeménye: Le Bonheur.)

Szerkesztő ur!

Három éve, hogy Hugo Victor meghalt és ez idő alatt már négy munkát adtak közre ama kegyeletes kezek, melyek az ő örökségét összegyüjtötték és számos, még eddig napvilágot nem látott müvei kiadására vállalkoztak. Kétségtelenül méltányolni lehet azt az érzelmet, mely az ő örököseit vezeti, midőn a feledéstől megóvni akarják mindazt, mi e hatalmas szellem tollából eredett. De az embernek mégis azt kell kérdeznie, ha vajjon az a lelkes csodálat nem elvakult-e a költő némely munkájának értéke iránt, hogy azokat napvilágra hozzák; ha nem kellett volna-e több itélettel járni el és csak azt közleni, mi a költő emlékének tiszteletére szolgál s dicsőségét nem kisebbiti. A három, kiadatlan munkáiból rendezett kötet közül kettő költeményeket foglal magában: „Le theatre en liberté"-t és a „La fin de Satan"-t, egy kötet pedig próza e czim alatt: „Choses vues." Én ezekről semmit sem irtam levelezésemben, mivel tényleg kevésbé is érdemlik meg ezt a fáradtságot. Főleg a két első kötet, a költemények Hugo Victor dicsőségét egyáltalán nem növelik. A közönségnek komolyabb része, s mindazok, a kik Hugo Victort szeretik, csak sajnálni tudják azok közreadását. Hanem az utóbb megjelent kötetet mégis ismertetnem kell, mert ebben nagyon érdekes lapok vannak az ujabb kori történelem szempontjából. De mindjárt azt is hozzá kell tennem, hogy ezeket a dolgokat tudni kell olvasni és felfogni. Azt akarom ezzel mondani, hogy a költő elbeszélései nem szó szerint veendők, hogy a költő nagy tért engedett a phantasiának. Az események, a melyeket szemei előtt elvonulni látott, sajátosan módositva vannak leirásában. E tekintetben ő maga is akaratlanul meglepő magyarázatot ad, mikor például Pasquier herczeggel való társalgását irja le egy feltünést keltett perre vonatkozólag, mely

1847-ben folyt le: „Mikor a herczeg elfogatott, engedtem, hogy menjen. Néztem, hogy el van magába merülve. Nékem ugy tetszett, hogy ő a multat forgatta elméjében, hogy megitélje a jelent.“ S nos, éppen ez jellemzi Hugo emez iratait. Ő saját álmadozásait irja le a „látott dolgok“-ról. Mindazonáltal vannak nagyon érdekes helyek a műben a Lajos Fülöp uralkodásával kapcsolatos eseményekre nézve. Különösen van egy nagyszerü lap Talleyrand haláláról, melynek leirását igy kezdi: „nemes mint Machiavel, pap mint Gondi, világi mint Fouché, szellemi mint Voltaire, sánta mint az ördög.“ Mindazonáltal nem erről a kötetről akarok irni, mely a mult évben jelent meg, ezt csak jelezni akartam, hanem arról, mely csak a napokban adatott közre e czim alatt: „Toute la Lyre.“ Mindenekelőtt mire e czim? E munka, mely két kötetből áll, különböző tárgyakról és különböző időben irott költeményeket foglal magában. Az első darab 1827-ből van, az utolsó pedig 1880-ból. De az inspiratio is, mely a költő lyrája hurjait mozgásba hozta, nagyon különböző. E költemények értéke nagyon egyenlőtlen, ámbár ezt Hugo Victor feltétlen csodálói nem akarják elismerni. Nekik minden bámulatos, fenséges mit e költő irt. Ők Hugot az általános szabály alól kivételnek tartják. Minden irónál, a kik hosszú pályát futottak meg, azt lehet tapasztalni, a mi természetes is, hogy idővel ugy az eszmékben, mint a formában gyengülnek. Az aggkornak nincs többé az a ruganyossága, az a teremtő ereje, mely az ifjuságot élénkiti, s a férfi kort inspirálja. Hugo Victor, ki az emberi életnek legszélsőbb határáig élt, s a ki sohasem szünt meg alkotni, maga sem kerülte ki emez általános törvényt. Csak elfogultság állithat ellenkezőt. Egy rövid bepillantás a két utóbb megjelent kötetbe, meggyőzhet erről. Mindaz a mit 1870 előtt irt, nagyon értékes és a „Keleti dolgok“, „Az ősz levelei“ és „A szemlélődések“ nagy költőjét idézi fel emlékezetünkben; de a mi azutánról keltezik, messze hátra marad az előbbiektől és a „Nevető ember“-re, „Az év“-re, vagyis Hugó gyengébb müveire emlékeztet. Azok az utóbbi tizenöt év alatt irt munkái és semmivel se járulnak e hatalmas és hasonlithatlan lángész dicsőségéhez. Semmi esetre sem az a módja a nagy költő iránti csodálat és tisztelet kimutatásának, hogy mindazt a mit irt, jót és gyengét, egy vonalra állitsák. Az igazi Hugo Victort a nagyszerü és tiszta költészet mesterét, emez átlátszó, föllengő és szivet megkapó versek szerzőjét azokban a költeményeiben találjuk meg, melyeket 1830 és 1853 között irt.

Azok mutatják az igazi Hugo Victort, a kit szerettünk és cso-

dáltunk s a kit mindig csodálunk, a kiről Vinet azt mondotta, hogy e száz esztendő minden nagy költői között „ő az, a ki legközelebb jött az evangelium szivéhez.“

Még emlithetnék e két kötetből más szép verseket is, de nem akarok hosszas lenni. Ez is elég arra, hogy megmutassa, hogy az igazi Hugo V. valóban inspirált és hasonlithatlan költő. Sajnálni lehet, hogy azok, kikre kiadatlan műveit bizták, nem válogatják meg jobban munkáit és nem adják csak azt, a mi valóban szép és jó. Igy sokkal inkább növelnék a költő dicsőségét.

Sully-Prudhomme-al a bölcseleti költészet terére lépünk. Azok közé a költők közé tartozik, a kik a gondolatot nagyon foglalkoztatják. És talán ez az oka, hogy nem oly népszerü mint megérdemelné. Pedig mily bájoló formába öltözteti gondolatait! És mily szép képekben fejti ki a legmélyebb eszméket! S ha az utóbbi költeményével nem ért is el akkora sikert, a mekkorát várni lehetett, korábbi költői munkáit a közönség igen kedveli. S talán az is ártott neki, hogy e költeményről igen sokat beszéltek s nagy zajt csaptak, még mielőtt megjelent volna. A költeménynek különben vannak lényeges hibái is. Hanem mielőtt a műről beszélnék, be kell mutatnom az olvasóknak az irót.

Sully-Prudhomme még nincs ötven éves, 1839-ben született Párisban. Először a természettudományokkal foglalkozott s mérnöki pályára akart lépni. Hanem szembaja miatt elhagyta e pályát s egészen az irodalomnak és bölcseleti tanulmányoknak kezdett élni. A tudomány szomjjal bámulatos szivósságot egyesitett. A költészet főleg ellenállhatlan hatást kezdett rá gyakorolni. S meg levén áldva költői tehetséggel, nagyon korán hozzáfogott költői művek irásához. Aránylag nagyon fiatal volt, mikor első kisérletei: „Stances et Poémes“ megjelentek. Már ez a munkája is erős bölcselmi szellemet árul el. Igaz, hogy meglehetősen pessimista, de azt is hozzá kell tennem, hogy pessimismussa nem csüggesztő, hanem ellenkezőleg munkára serkentő. Látja a rosszat, mindennemű igazságtalanság ellen méltatlankodva tör ki, de egyszersmind szembe tud azzal nézni s tekintetét egy jobb jövőre irányozza. „A megpróbáltatások“, „Magányok“ és „Hasztalan gyöngédségek“ czimü költeményei ily tárgyuak. Ezek nagyobb részint, például: „Megpróbáltatások“ sonett formában vannak irva. S ugyanigy van irva a „Benső élet“ czimü műve is. Mint a czime is mutatja ez a költőnek önmagáról irt ta-

nulmánya, saját benyomásainak elemzése. Bizonyos buskomor hangulat vonul át rajta, mely némely helyeken valóban át- és megható.

A mint a költő az életben eléhalad s mind többet tapasztal emberekről s dolgokról, annál inkább hangsulyozza müveiben „a kétség vivódásait.“ Sohajokkal telt keble imádkozni szeretne, kezét összekulcsolja, előtte a biblia, hogy ujra mondja a hitvallást, melyet gyönge ajkakkal tanult, de nem érez semmit belőle s ezt rettenetesnek találja. A léleknek ez állapota elég hosszasan tart. Végre a költő lassanként kibontakozik a kétségből, visszatér a bölcselemhez a pantheismuson keresztül. Az 1870—71-iki idő még egy pillanatra ismét pessimismusba ejti. Ekkor irta azt a kötetet, melynek „Igazságosság“ a czime. Ez a kötet is sonettekből áll és ama benyomásokat tartalmazza, melyeket eme korszak szomoru eseményei tettek a költőre. Azután jöttek a „Sorsok“, melyekben pessimismusa már enged, csaknem egészen fölenged. A világot két különböző néző pontból szemléli: a jó viszonyában és a rosszéban. Vagyis azt lehet mondani: hogy benne harczot viv a positivismus és spiritualismus.

E költeményekben nagyszerü sorok, szép és nagyszerü gondolatok vannak. S ime a miket ismertettem, épp az utóbbi költeményéhez „A boldogság“-hoz vezetnek. Mert ugy látszik, hogy ez korábbi költeményeinek, s főleg „Az igazságosság“ nak és „Sorsok“-nak logikai következménye. Az igazságot, melyről a költő álmodik, nem találja sehol, sem a multban, sem a jelenben; s nem találja a boldogságot se, melynek vágya pedig épp oly erős, mint az igazságosság utáni vágy. S miután az életnek eme két lényeges eleme nem találtatik a földön, más helytt keresi. Mielőtt azonban e munkáját elemezném, meg kell emlitenem, hogy Sully-Prudhomme egy nagyszerü költeménynek a szerzője melyet mindenki ismer, s melynek czime: „A széttört edény“. Sokan csupán erről az egy verséről ismerik a költőt. S azt mondják, hogy ez az egy elégséges lett volna arra, hogy az akadémia tagjának megválasztassék, a mint hogy már ez előtt néhány évvel meg is választatott. Annyi bizonyos, hogy neve ezután a munkája után lett ismeretessé a nagy közönség előtt. A többi költeményei sokkal inkább tul vannak terhelve bölcselemmel, semhogy népszerüek lehetnének. Azokat csak nagyobb miveltségü olvasók méltányolhatják. S ilyen ujabb müve is, melyről rövid előszóban tájékoztat.

„A sirontuli jövő feletti kétség, s az a feletti kételkedés, hogy a jelen élet fájdalmai jövőben kárpótlást nyernek, hogy lesz egy végső számadás és hogy Isten létezik, ez a kétség azokra nézve, a

kiknek nem irigylendő kiváltságuk, hogy azt felfogták és abban megmaradnak, végre is nagyon nyomasztó lesz.

Nem egy lélek, a ki szenved, talán egy pillanatra is, jótékony szórakozásként fog fogadni valami oly szellemi dolgot, mely igazság és boldogság szomja kielégitésére ajánltatik. E költemény csak ennyit igér és nem többet. S csalódnék, ha megoldását keresné benne azoknak a nagy problemáknak, melyeket felállit: A szerző itt csupán egy álmot gédelget.“ Tehát itt költői álommal van dolgunk. De ez az álom bölcselmi látomány. Meg kell jegyeznem azonban azt is, hogy a conceptio meglehetősen nehézkessé teszi a költemény menetét, annyival inkább, mert ellenmondások is vannak benne. Az előszó után az emberi lélek igazságosság és boldogság vágyának szellemi kielégitését kisérti meg adni. Hanem a benyomás, a melyet tesz, egészen más: ugyanis az igért boldogság nem következik be! Ime a költemény röviden: Egy ifju ember, névleg Faustus, megszeret egy ifju leányt, Stellát. De a körülmények ugy alakulnak, hogy nem veheti el. Meghal. Aztán ujra életre ébred egy a földtől nagyon távoli csillagon. Az uj lét e pillanatában, Stella, a ki hasonlóan meghalt, megjelenik előtte. Megismerik egymást és úgy szeretik éppen, mint a földön s szerelmüknek semmi se áll utjába. Egy vágy foglalja el mindkettőjük szivét: zavartalan éldelni a boldogságot egy nagyszerü Édenben, de a mely tisztán érzéki. De végre is a dolog ugy végződik, mint a hogy máskép nem is végződhetik, hogy az éden egyhanguvá lesz. Faustust és Stellát az unalom fogja el, mi egyáltalán nem hasonlit a boldogsághoz. Ekkor Faustus érezve a lét ürességét s tudásvágya által ösztönöztetve, a bölcseség, a tudomány keresésére adja magát, s egy bölcselmi tanfolyamot ad elé néhol szép versekben, de száraz s némely helyt untató költészettel.

Az elbeszélés végén az tünik ki, hogy Faustus semmivel sem haladott elébb az uj világban, mint a földön haladott volna. Ez csak az ő erőtlenségét mutatja. S a mi különös, Pascal is e csillagban van s Faustusnak azt a tanácsot adja, hogy mondjon le arról, hogy mindent tudjon. Pascal részéről e tanács elég különös; s aztán könnyü mondani, hogy mondjon le, de akkor meg kell elégedni tudni a tudatlansággal. Faustus ugy látszik ebben nem talál boldogságot; s éppen mint a csupa érzéki gyönyörök lassanként unalmat idéztek elé, a tudománynak hiábavaló keresése is unalommal látszik végződni. Lelke nem elégittetik meg: hiányát érzi valaminek, nem boldog. Valami más jobb, rendeltetésével összehangzóbb dolog után vágyik.

Midőn szelleme emez állapotában egy napon az Éden egyik

legmagasabb csucsára jut, a végetlen tér nyilik fel előtte, s a sohajok és könnyek egész tengerét látja. Az a földnek mélységes és kétségbeesett panasza, mely az égig hatol s aggodalmaira feleletet kér. Faustus részvétre indul és fel fogja, hogy a világon más dolog is van, mint az érzéki gyönyörök; fel fogja, hogy létezik, mit ugy neveznek, az emberi összetartozás érzete, magunknak másokért való odaszentelése; hogy az önös boldogság keserü és nem boldogság. Tenni a jót és áldozni, ime ez az igaz. A költeménynek e részében valóban nagyszerü és megragadó helyek vannak. A költői ér itt gazdag és termékeny magasztos érzelmekben.

Faustus észrevéve, hogy a jótétel és áldozat az életnek a legjobb része, ismét a földre akar jőni, hol annyi a szenvedés, a kétségbeesés, s vigaszra annyira szükség van. Könyörög a halálnak s az meghallgatja és Stellával együtt visszahozza a földre. De a mint visszaérkeznek, a földet megfagyva és egészen elhagyatva találják. Az emberi nem már eltünt régen e planetáról; Faustus áldozatkészsége, melylyel testvéreit felsegélni jött, későn érkezett; és ugy látszik, hogy a boldogság, melyet az áldozatban hitt feltalálni, eltávozott tőle.

Világos, hogy a költő itt nem állhatott meg, ha csak csonka müvet nem akart adni. Nem hagyhatta hősét ezen a puszta, elhagyatott földön, hol semmi sem volt mit tennie. Azért társával együtt átviszi őt egy más szép, magas csillagba, a hol tiszta, zavartalan, végtelen boldogságot élveznek. Nagyon jól van, de hát mi az a boldogság? Erről semmit sem tudunk, abból az egyszerü okból, mert a költő nem mondja meg; s nem azért, mert azt nyilatkoztatja ki, hogy a boldogságot sem meghatározni, sem leirni nem lehet. Ugy, hogy mikor az olvasó a költemény végére érkezik, bizonyos csalódást érez; nem találja meg a műben azt, a mit az előszó igér.

De a mi a boldogságról irt eme költeményben, a jövő élet eme leirásában, az emberi lélek igazság-érzetének eme kielégitésében még inkább csalódást éreztet, az olvasóval, azaz hogy Istennel nem találkozik, vagy oly kevésszer, hogy arról alig is lehet beszélni. A szerző csupán egyetlen egy helyen emliti Istent, s ennyi a mit róla mond.

Az istenség, a ki sem közeli, sem távoli, hanem a világban benrejlő, kedvezés és gyülölség nélkül uralkodik a világon. Hagyja, hogy a hangok minde hiábavaló zsivajja kalandozzon a végetlen térben, mely átmeneti állomásokkal van benépesitve, melyeket a halandó vándoroknak az ő győzelmeik jelölnek.

Valóban ez nem elégit ki s nem lehet csodálni, ha Sully-Prudhomme nem találhatta meg Faustjával a boldogságot mert azt Istenen kivül akarni annyi, mint a lehetetlent, a megvalósithatlant keresni. Ő a változásoknak az időn és téren keresztül való sorozatában kereste azt és csupán ebben állitotta meg, az Istennek közbelépése nélkül. Nem érezte, hogy Isten távol maradt, hiányzik, hogy a személyes és élő, a lélekben jelenlevő és müködő Isten az egyedüli oka és biztositéka a boldogságnak. Nem mondhatni, hogy Faustus, vagy ha ugy tetszik, az iró, vallástalan, de mindenesetre nem hisz, kételkedik. S nem is láthatjuk tisztán, hogy mi tulajdonképpen azaz eszme, melyet egész bizonyossággal kivonni lehetne a „boldogság"-ról irt költeményből. Ugy látszik a szerző maga sem egészen bizonyos arról. Az egészet átvéve az ember azt a képzetet nyerheti, hogy ő a jövő életben leendő boldogság eszméjét akarta adni, az emberi lélek aspiratioinak megfelelő boldogságét; azután mikor látta, hogy miből állitja össze azt, s hogy mily kevéssé elégiti ki az a hősöket, és s-nem hajlandó arra a feltevésre, hogy ő azt akarta megmutatni, hogy bármily jövő boldogságnak a fölfogása lehetetlen. Nézzük csak tényleg az első Édent, a hová Faustot és Stellát vezeti, az érzéki gyönyörök karjaiba; de végre is nem érzik magukat boldogoknak, miből következik: hogy a lélek boldogsága más dolog, mint a csupa érzéki gyönyör.

A költeményen keresztül mindenütt bizonyos ellenmondás érezhető, mely a szerzőnek megállitott szándéka és annak megvalósitása között van. Az egész költeményen keresztül, mondjuk, mert végül maga a szerző is kevéssé látszik az első Édennel elégedettnek, hol hősei nem találták meg az oly hosszú időn át keresett boldogságot és hogy megjutalmazza amaz áldozatukat, hogy a földre szállottak vissza, egy más csillagba helyezi át, hol végül megtalálják a boldogságot. Hinnünk kell szavában, mert ennél többet semmit se mond. Nem irja le mi ez a boldogság, mert ugy mond, azt leirni nem lehet. Jól van. De akkor a költőnek joggal mondhatjuk, hogy a czélt teljesen mellőzted. Ezt valóban kár ugy a költőért, mint a közönségért, mert a költemény nagyszerü lapokat és éles megkülönböztetéseket foglal magában. S különösen az a része, melyben a földről felhangzó fájdalom kiáltásokat irja le, melyek Faustusban és Stellában az önfeláldozás eszméjét szülik, s melyek őket arra inditják, hogy a földre jöjjenek vissza, a legszebb költészethez sorozható, a mit Francziaországban irtak.

— Éppen midőn e czikket irom, kaptam Sully-Prudhomme-

nak egy ujabb költeményét, melyet ő julius 13-án a Gambetta szobra leleplezésekor olvasott fel. Felséges mű. A bevezetésben röviden adja az eszméknek e száz évben tett haladását, azokat a harczokat, melyek e haladást eszközölték. Aztán beszél az 1870-ik év eseményeiről, hogy egyesültek Francziaország fiai ugyanazon zászló alatt, hogyan szerették a hazát, és Gambetta szerepéről, a mely kettős volt: a szivek egyesitése és az ország védelme. Óhajtja, hogy egység és egyetértés uralkodjék mindig a haza gyermekei között. A költemény sokkal hosszabb, semhogy idézhetném, de minden tekintetben méltó volt a nagy férfiu emlékéhez.

Charruaud D.

PÜSPÖKI-LÁTOGATÁS.

Háromszék körben.

1888. julius.

Méltóságos és főtisztelendő Ferencz József unitárius püspök királyi tanácsos ur a háromszéki ekklézsiák meglátogatása végett, ez évi julius 5-én kolozsvári lelkésztanár, közpénzügyi jegyző Mózes András ur társaságában szállott ki. Az apáczai indóháznál a bölöni és nagy-ajtai ekklézsiák küldöttségével környéki esperes bölöni lelkész t. Lőfi Áron és nagyajtai lelkész t. Kriza Sándor aai várták, esperes ur köszöntése és meleg kézszoritások után átkisérték a nagy-ajtai lelkészi lakba, hol más nap kezdetét vette a püspöki körlátogatás s következő renddel folyt le:

Julius 6-án a nagy-ajtai ekklézsiai ügyek megvizsgáltattak, melyen az ekklézsia elöljárósága teljes számmal jelen volt, kik a ft. püspök ur megjelenése ünnepélyességére már előre teljes erőből minden telhetőt megtettek, a közelgő vendéget diszkapuval és lelkesülő örömmel várták.

Jul. 7-ére Bölönbe utazott át a püspök ur, kisérve a nagy-ajtai hivek által a bölöni határ széléig, hol bölöni énekvezér Albert Lőrincz aa fogadta bandériummal és tekintélyes küldöttséggel s kisérte Bölönig, hol a helybeli székely zenekarral és nagyszámu sokasággal, egy az ünnepélyességre emelt díszkapu mellett Vitális Domokos tanitó aa üdvözölte s kisérte be a lelkészi lakba az érkezőket, hol t. Lőfi Áron esperes lelkész aa mondott a főpásztornak szivélyes „Isten hozott"-at, melyhez a szeretet és tisztelet jelét fejezték ki a zöld ágak és virágkoszoruk s a dolog ünnepélyességét jelző nemzeti lobogók. Megjelent s az itteni püspöki vizsgálat folyamán végig részt vett, a vallásközönség főgondnoka méltóságos Daniel Gábor udvarhelymegyei főispán ur — kik a munkálat folyamán a tek. Nagy István ur vendégei voltak. - Két napon át tartott a tárgyilagos vizsgálat. A közbeeső vasárnapon ünnepélyes istentisztelet tartatott, melyen imát és emelkedett szellemü beszédet tiszt. Mózes András püsp. vizsgálati jegyző, s a püspök ur lélekemelő fő-

pásztori beszédet mondott a sokasághoz, mit a hivek nevében viszonzott helybeli lelkész esperes aa. Itt megjelent a püspök ur tiszteletére köri felügyelő gondnok tek. Koncz György ur és alattirt.

Jul. 9-én pihenő nap volt s 10-én az átutazás a Vadason tul levő ekklézsiák tovább látogatására.

Jul. 10-én derült, kellemes nap volt. Előpatakon a közelgő püspök urat és kiséretét köri felügyelő gondnok mlgs Szentiványi József ur, nagyszámu küldöttséggel és alattirttal együtt várta — a küldöttségben mindenik ekklézsia képviselve levén. Tiz órakor hosszú kocsisor robogott a fürdő helyiségbe, melyen a bölöni hivek kisérték vendégeiket egész Előpatakig, hol a várakozók nevében alattirt elfogadó rövid beszédet mondva, a püspök ur felelete és a bölöni kisérőkhez mondott szives köszönete és bucsuja után az érettünk várakozó kocsikhoz mentünk a gesztenye sor által árnyékolt sétányon, az erdővidéki főszolgabiró ur által megrendelt zenekar által rázenditett „Rákóczi induló“ harsány hangja mellett.

Aztán tovább utaztunk Árkosra mintegy 20 kocsin. A püspök ur részére mlgs báró Szentkereszti Béla ur pompás négyes fogatja engedtetett át. A báró ur az isteni tiszteleten, valamint a rövid idő alatt tartott gyülés után a közebéden is megjelent. Meghivattak s jelen voltak a közebéden, helybeli ev. ref. lelkész és szentkirályi meg kálnoki kollegái s a testvéries keresztényi rokonszenv az ebéd alatt élénk toasztokban nyilvánult.

Árkoson a mesteri lakban volt szállás berendezve a püspök ur részére, itt volt a laktelek kapuján csinos diszités és üdvözlő felirat, — hová megérkezésekor helybeli lelkész és nyug. esperes t. Kiss Mihály s utána ev. ref. lelkész t. Kolcza Lajos ur üdvözölték a püspök urat, mire élénk kedélylyel felelt mind a két izben. E helyen jul. 11-én ebéden a püspök ur és kiserete a mlgs. Szentkereszti B. báró ur vendége volt; e napon el lett végezve a vizsgálat ez ekklézsiában és jul. 12-én reggel Köröspatakra vonult át a főt. és mélts. püspök ur és kisérete.

A Köröspatakra való átutazásra ott lakó mlgs. Kálnoki Félix gróf ur szép négyes fogatja küldetett át a tulajdonostól, unitárius hiveink többen jöttek átkisérni az utazókat, kikhez vegyültek sokan az árkosi hivek közül.

Köröspatakon a papi laknál disz jelvények mellett nagyszámu várakozó csoport volt jelen a megérkezésnél; üdvözlő beszédet intézett az érkezőkhez lelkész t. Deák Miklós aa, melyet a püspök ur viszonzott; egyszerü isteni tisztelet tartatott, mely után gyülés volt

és a papi lakban annak végeztével szükkörü ebéd. Délután a vizsgálat elvégeztetvén, a püspök ur tiszteletére a gróf Kálnoki család estélyt adott.

Másnap a püspök ur és kisérete Kálnokra ment át, a köröspataki és kálnoki hiv k által kisérve. Ez utazásra a mlgs. gróf Kálnoki F. ur fogatját ujból a püspök ur rendelkezésére bocsátotta.

Kálnokon is disz-jelvények mellett fogadták a hivek várt vendégjöket, lelkész t. Ütő Dániel aa által üdvözölve. Rövid isteni tisztelet, aztán gyülés tartatott s rövid ebéd után estvére a vizsgálat e helyen be lett végezve.

Jul. 14-én reggel köri felügyelő gondnok mlg. Szentiványi József ur csinos négyes fogatja és laborfalvi hiveink mintegy tiz szekeren mentek Kálnokra, a püspök és kiséretének Laborfalvára szállitása végett énekvezér és tanitó Kádár Lajos aa vezetése mellett. 10 órakor a kálnoki, köröspataki és árkosi hivek által növekedő kiserettel mintegy 20 kocsin megérkezett a diszmenet. Ezen napon elvégeztetett a kör-látogatás tárgyilagos része, a papi lakban közebéd volt s aztán a vizsgálat befejezve levén, másnap 15-én vasárnap ünnepélyes isteni tisztelet [illegible] lévén diszjelvények mellett váró hivek értésére hozatott. Vasárnap a virágokkal diszitett templomba szép számu hallgatóság gyült fel. Imát és beszédet t. Mózes András, főpásztori üdvözlő beszédet mondott mlgs. és főtiszt. püspök ur — mire a hivek nevében alattirt helybeli lelkész felelt.

Isteni tisztelet után a püspök ur és kisérete mlgs. Szentiványi József urnak voltak a vendégei, hová meghivatott mlgs. Zeethal Ferencz ur Szentivánban lakó nagybirtokos, ki más napra a püspök ur Kökösbe [illegible] négyes fogatját felajánlotta.

Mlgs. és főt. püspök ur Laborfalván léte alatt megjelentek a kovásznai hivek küldöttei — kik meghivták, hogy leány egyházukat látogassa meg. A mlgs. és főt. püspök ur azonban kinyilatkoztatta, hogy kivánságuknak az idő rövidsége miatt nem tehet eleget.

Julius 16-án a kökösi eklézsia küldöttjei reggel megjelentek korán Laborfalván a püspök és kiséretének Kökösbe kisérésére; 8 órakor a főpásztor laborfalvi hiveitől szivélyes bucsut véve, Kökösbe utazott kisérve az [illegible] által diszjelvények és nagy néptömeg várta, a hivek nevében lelkész T. Serester Sándor aa. üdvözölvén a püspököt, mit ő viszonzott a papi lakon és a templomban istentisztelet végén. E napon a vizsgálat itt lejárván, jul. 17-én

Szentkirályba utazott a Püspök és kisérete, kiket a helység végén énekvezér Kovács Ferencz lelkész, T. Vaska Béla ta. a papilaknál, s az ev. ref. eklézsia részéről T. Benedek Árpád lelkész üdvözöltek; mindenikre a Püspök szivélyesen felelt; aztán isteni tisztelettartás után e napon a vizsgálat megtartatott. Kellemes hatást gyakorolt még a kedélyekre a helybeli két testvér protestáns felekezet tagjaiból a két fiatal lelkész által alakitott és a református lelkész által vezetett községi énekkar közremüködése.

Itt megjelent a brassói fiókegyház küldöttsége s a fiókegyház meglátogatására meghivták.

Julius hó 18-án Kilyénbe utazott át a püspöki vizsgáló bizottság. Kilyénből és Szentgyörgyről több szekéren jelent meg korán reggel tekintélyes küldöttség, dr. Székely György kilyéni nagybirtokos szép négyes fogatával mága jött Szentkirályra a püspökért s szállitotta Kilyénbe, hol az unitárius és ev. ref. egyház lelkészei köszöntötték. Isteni tisztelet tartása után a Kilyénből származott főpásztor meglátogatta a templom keritésben nyugvó egyik őse sirját; majd a lelkészi lakban tartott gyülésen megvizsgálta az eklézsia ügyeit, melynek végeztével Tek. Nagy Károly és Kovács Emma asszony házánál ebéd volt, melyet a szentgyörgyi hivekkel együtt rendezett a kilyéni eklézsia.

E nap délutáni óráiban meglátogatta Püspök ur a Szentgyörgyön lakó hiveket, kik közt alakuló gyülésen presbyterium választatott s a fiókegyház kepefizetése rendezve, a kilyéni egyházhoz csatoltatott. Az itt lakó hivek egyházuk fentartása céljára aláirás utján önkéntes adakozást inditottak, melynek sorát maga a Püspök nyitotta meg 50 forinttal; összesen aláiratott 205 frt., a mi mutatja a hivek buzgalmát. A püspöki visitatio után nehány nappal már meg is tartatott a megnyitó istentisztelet, a mikor Boros György kolozsvári tanár és Deák Miklós sepsi-körispataki lelkész tartottak szent beszédeket. Este 6 órakor a főpásztor Előpatakra családjához utazott át többek kisérete mellett s ezzel a háromszéki püspöklátogatás véget ért.

A püspöki körutnak azonban befejezése Brassó volt, hová aug. 6-án szállott ki a főt. püspök ur. A brassói hivek a szentpéteri határig mentek elébe, hova a püspök ur Henter Béla miklósvári főszolgabiró négyes fogatán érkezett. A lelkes éljenzések elhangozta val Killyeni Endre egyh. gondnok üdvözölte meleg szavakkal a püs-

pököt, ki meghatottan válaszolt az üdvözletre. Brassóban Lőfi Áron esperes tartott könyörgést s a püspök beszédet. Ezután a rendes egyházi vizsgálat ejtetett meg, melyből a brassói leányegyháznak fejlődése tünt ki örvendetes eredményül. A püspök urnál Brassóban a leányegyház küldöttsége mellett tisztelegtek: az ev. ref. egyház küldöttsége Molnár János lelkészszel: az ág. magyar esperesség Masznyik Gyula h. esperes vezetése alatt: a brassói ág. magyar egyház tanácsa Skita Mihály felügyelővel és az Erdélyi Magyar Közmüvelődési Egyesület brassómegyei választmánya Koós Ferencz elnök vezetése alatt. A főt. Püspök ur minden testülethez megfelelő beszédet intézett.

Hosszas lenne mindazokat az intézkedéseket leirnom, miket a főt. Püspök ur e körutjában az egyes eklézsiákban tett. Pedig tett sokat, igen életbe vágó határozatokat hozott a püspöki vizsgáló szék. Az eklézsiáknak ügyei minden oldalról részletesen megvizsgáltattak; tőkepénzek elhelyezésére, kepeügyek rendezésére, magtárak gyarapitására utasitások adattak. Hogyha az eklézsiák követni fogják azokat, a minthogy kell is, hogy kövessék, gyarapodni fognak és eléhaladni. Bolönben, e népes és gazdag eklézsiában, melyhez tartozik a brassói leányegyház is, segédlelkészség felállitását inditványozta a főt. püspök ur és a leányiskolában egy munkatanitónő beállitását, s egyebek közt tárgyaltatta a templom ujraépittetése ügyét is, a mik, reméljük, rövid időn meg is fognak valósulni. Másik nevezetesebb, kiemelkedő ténye a dologi intézkedéseknek, a sepsiszentgyörgyi leányegyháznak már emlitett megalakitása. Annál inkább, mert ott hiveink 100-an felül vannak. S a Kovács Bálint gondnoksága; Kovács Albert jegyzősége; s Szentiványi Miklós, Kelemen Lajos, Sükösd Tamás, Nagy Dénes, dr. Barabás Sándor, Nagy József, Kiss Áron kebli tanácsossága mellett megalakitott leányház életteljesnek igérkezik. És a főt. püspök ur nemcsak intézkedett, hanem épp e leányegyháznak, jövedelméhez mérten, mint már emlitettem, szépen is áldozott.

Harminczhat év óta nem volt Háromszékkörben püspöki visitatio. S kell-e mondanom, hogy mily fölfrissitőleg hatott eklézsiáinkra e püspöki látogatás. A főt. Püspök urnak megjelenése, bölcs tanácsai, atyai jóindulata és ékes szavai, melyekkel velünk az ige hatalmát éreztette, megtermékenyitették egyházaink és szivünk földjét, s mi a legkedvesebb emlékek közt vettünk búcsut szeretve tisztelt főpásztorunktól. S hisszük, hogy a főt. püspök ur is a bölöni eklé-

zsiának törvényes irányba terelt pénztári kezelésében, a laborfalvi ekklézsiának Mlgs. Berde Mózes ur ajándékozásával alapitott és jól kezelt magtárában, a kökösiek több rendbeli uj tömör és csinos épitkezésében és a többi ekklézsiák állapotában és munkálkodásában is, talált egyházközségei java felett örködő és munkáló lelkének megnyugtató, s azok jövője iránt biztató jelenségeket. Isten éltesse sokáig derék Püspökünket kedves családja körében.

Kiss Sándor,
laborfalvi pap,
háromszéki egyh. köri jegyző.

EGYHÁZI ÉLET

A FELSŐ-FEHÉRI EGYHÁZKÖRBEN

A felső-fehéri egyházkör 1888. junius 26-án tartotta meg év. rendes közgyülését F.-Rákoson. Jelen voltak a kör lelkészein és tanitóin kivül dr. Hajós Béla köri felügyelő gondnok ur és több érdeklődő. A közgyülést isteni tisztelet előzte meg, melyen az egyházi imát és beszédet Osváth Gábor hévizi lelkész tartotta zsidókhoz irt levél 10. részének 25 verse alapján. Szónok igyekezett beszédében kifejteni, hogy „miben keresendő a vallás iránti idegenkedés oka". két pontban felel: „a vallásos hit hiányában" és „felületes gondolkozásban." Ezek után esperes tiszt. Török Áron ur intézett a jelenlevőkhöz egy igazán talpraesett esp resi beszédet. röviden. de velősen. Beszédét nagyon találóan ilyenformán kezdi: az Idvezitőnek tizenkét tanitványa volt, hogy felséges eszméit, boldogitó tanait elterjeszszék a nagy világ minden részébe; de egyházunk e kicsiny körének nincs annyi apostola a nagy eszme, az idvezitő tan hirdetésére, mint volt a nagy Mesternek. E gondolatot, ez eszmét tovább fűzve gyönyörködni lehetett ez üdvözlő beszédben. Ohajtottam volna azt a természetes szép előadást tovább is hallgatni. Ugy képzeltem e jelenetet, mint mikor Jézus tanitványai kiséretében ugy tanitotta a körülötte levőket, hogy abból a tanitványok anulhattak legtöbbet. Az esperesi üdvözletet Dombi János datki lelkész és köri jegyző fogadta, üdvözölvén a kör nevében az esperes urat és az egyházközséget.

Ez ünnepélyesség után az egyházközség diszes tanácstermébe mentünk, mely diszére válik az egyházközségnek. A gyülést tisztelendő Török Áron esp res, mint egyházi elnök nyitotta meg, felolvasván gonddal összeállitott évi jelentését, mely fenmaradás végett jegyzőkönyvbe iratni határoztatott. Az esperesi jelentés végeztével Dr. Hajós Béla ur, mint most választott uj gondnok és világi elnök emelkedett fel elnöki székéről s lelkes szavakkal üdvözölte a kört, mely gondnokának választotta. Beszéde lekötötte figyelmünket s felhivott arra, hogy bizalommal forduljunk hozzá minden oly ügyben, melynek elintézése hatáskörébe tartozik. Igérte, hogy bár sokoldalu munkát kell végeznie, mindazonáltal kötelességének érzi a kör érdekeit szolgálni, azért mindent megtenni. Ebben biztunk és bizunk is. Nagy a reményünk, hogy kicsiny körünkre jótékonyan fog hatni ifju gondnokunk tevékenysége. Örömünkre szolgált volna, ha sze-

rencsénk lesz másik gondnokunk Tibád Mihály urhoz is, kit azonban most sok elfoglaltatás távol tartott.

Hosszadalmasság kikerülése végett a közgyülés tárgyai közül csak a főbb pontokat emlitem. Tárgyaltatik a Mélt. és Főtisztelendő püspök ur felhivása a „Magyar Protestáns Irodalmi Társaságba“ való belépésre. Az ügy érdemleges megbeszélése után határoztatott, hogy e kör, mint testület, a Társaság tagja lesz 100 frttal; kötelezvén magát ez öszszeg évenkénti 5%₀ kamata lefizetésére. Ezen határozat után körünk lelkes gondnoka azon ajánlatot tette, hogy mig gondnoka lesz a körnek, addig fizetni fogja az 5% kamatot. A kör köszönettel fogadta e szép ajánlatot. Török Áron esperes ur, mint rendes tag irt alá kötelezettséget.

A nevelésügyi bizottság egyik tagja időközben eltávozván, helyébe Osváth Gábor választatott meg. Körünkben mind községi iskolák vannak. A kiküldött vallásvizsgáló biztosok jelentése folytán, a közgyülés örömmel vette tudomásul, hogy növendékeink szent vallásunkból mindenütt kellő oktatásban részesültek. Tárgyaltatott körünk tarthatatlan kepézési rendszere is; ez ügy orvoslás végett az Egyházi Főtanács figyelmébe ajánltatott.

Ezután Ferenczi Lajos köri gyámoldai pénztárnok olvasta fel számadását a gyámoldai alapról. Gondnok ur azon kérdésére hogy honnan vette alapját és mily jövedelemből gyarapitjuk az alapot? Esperesünk miután elmondotta, hogy honnan eredt annak forrása s hogy papok és tanitók tehetségeik szerint gyarapitják; gondnok a gyámoldai alap javára, e megjegyzés kiséretében: ez első, de ha Isten is ugy akarja, nem lesz utolsó, 10 frtot ajándékozott. A gyülés a szép és nemes intézmény iránt hőn lelkesedő gondnok ez ujabb áldozatkészségét éljenzéssel köszönte meg.

Az inditványok sorában eléfordult, hogy miután az egyes hivatalok az átiratokban mindig törv.-czikkekre és §§-okra hivatkoznak, kerestessék meg a mélt. Egyházi Főtanács, miszerint méltóztassék oda hatni, hogy az egyházakat különösen érintő törvénykönyvek miután állami vagyon tárgyát képezik, legalább is harmad vagy fél áron küldessenek meg az egyházközségeknek, hogy igy a pap ne legyen kénytelen a második vagy a harmadik faluba menni a körjegyzőhöz az idézettt §§-ok megtekintése végett.

Vallásunk és iskoláink iránti érdeklődést bizonyitja azon inditvány is, hogy miután a sz.-kereszturi iskolánknál az udvarhelyi, háromszéki és felső fehéri egyházkörök nincsenek képviselve, hivassék fel a Mélt. Egyházi Főtanács, miszerint a vizsgálatokra nevezett egyházkörök espereseit is méltóztassék rendre kinevezni.

Nevezetesebb azon inditvány, melyben ki van fejtve, hogy egyházunk központi pénztárából adassék kölcsön oly ekklézsiáinknak, hol azok épitési segélyre szorulnak. A költsön kamatait fizesse a Baldácsi-alap azon segély része, melyet évenként jelenben e czimen ki szoktak osztani. A kölcsönt vevő egyházak a tőke törlesztésére évenként 2%-al járuljanak. Az indokolásban ez inditvány azon fontos érvvel van különösen támogatva, hogy a Baldácsi-alapból jövő évi segély

elforgácsolva semmi esetbe sem tudja sem egyik, sem másik ekklézsiának épitési szükségeit fedezni, s igy a segély csak évek mulva fogja a czélt megközeliteni. Reméljük, hogy az Egyh. Főtanács tekintetbe veszi ez inditvány fontosságát.

A kör kicsiny, de élet van benne. Ez elszigetelt helyen különböző nemzetiségek között is élünk és fentartani igyekszünk azt a vallást, melyet oly sokan tévesen ismernek és magyaráznak.

—O —R.

II.

A KÜKÜLLŐI EGYHÁZKÖRBEN.

A „küküllői egyházkör“ évi rendes közgyülését f. év jul. 27 én tartotta Haranglábon köri esperes Rédiger Árpád ur elnöklete alatt a köri papok és énekvezérek teljes számu jelenlétében.

A közgyülést megelőzőleg isteni tisztelet tartatott, mely alkalommal Fekete József szőkefalvi lelkész tartott beszédet Jób XXXIV. 4. nyomán. Templomozás után a papi lakban kezdetét vette a közgyülés, melynek első pontját elnöklő esperesünk nagy gonddal összeállitott csinos évi jelentése képezte. E jelentés hű képét adja egyházkörünk egy évi eseményeinek. Igy a jól végzett munka öntudatával és az önérzet büszkeségével emliti fel legelőször is a mult év septemberében Dicső-Szentmártonban tartott zsinati főtanácsot, — melynek sikereért az elismerés koszoruja felügyelő gondnokainkot mltgs P. Horváth Gábor és D. Pataki László urakat első helyen illeti. —

A lefolyt év alatt körünk aránylag sok uj belső emberrel szaporodott. Hadházi József volt derzsi pap csere utján Deésfalvára tétetett át. A szőkefalvi ekklézsiába lelkészszé Fekete József, a szentbenedekibe Gvidó Béla, nemkülönben szent-benedeki énekvezérré Andrássi Gyula lettek kinevezve. A népesedés az 1886-ik évhez viszonyitva 44 lélek szaporodást mutat. Majd az iskolai és vagyoni viszonyokról tár fel a jelentés tájékoztató kimutatást stb. A jelentés egész terjedelmében jegyzőkönyvre vétetett.

A leiratok közül a 266—1887. E. K. T. sz. — mely a „Dávid F. emléke“ cz. mű terjesztésére irányul — pártolólag vétetett tudomásul. Az E. K. T. 57—1888. t. ü. sz. alatt vélemény adás végett leküldötte a vall. és közokt. miniszter ő méltóságának 5926. sz. leiratát, mely ama rosz szokás megszüntetésére figyelmeztet, hogy az iskolás gyermekeknek a járványos betegségek és tanulásbeli hátramaradások iránt való tekintetből ne engedtessék meg, hogy a halottakat énekkel kisérjék. — Körünkben e szokás sehol sincs ugyan gyakorlatban, azonban közgyülés, a hol gyakorlatban van, csakis a külső tiszthatóság által véleményezi megszüntethetőnek.

A 218—1888. sz püspöki leiratra s különben is a czél üdvös volta iránti tekintetből körünk a „Prot. irod. társulatnak“ alapitó

agja lett. A 136—1888. E. K. T. k. i. sz. alatt leküldött t rvény-avaslat hosszas és tüzetes tárgyalás után általánosságban elfogadatott. A részletes tárgyalásnál csakis a 20. 88. 92. b. és 109. §§-ra étettek lényegesebb észrevételek.

Ezek után Kis Sándor tanügyi előadó tette meg részletes jeentését az 1887 88. isk. év zárvizsgáiról, mely egész terjedelméen felküldetett az E. K. Tanácshoz. Végül elnök felhívására egy iresedésbe jött birói és pótbirói alpapi székre Kis László és Gvidó Béla választattak meg szavazattöbbséggel.

Im egy rövid és hiányos vázlat! Azonban e vázlat rövidségét és hiányát pótolja az olvasó előtt az itt nyilvánult és buzgósággal árosult testvériség érzetének az a megható jele, a melylyel közgyüési term kben ritkán találkozunk . . . És ez igy is van helyén mi közöttünk!

Gvidó Béla.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Evangelikus dogmatika. Irta dr. Masznyik Endre theol. akad. ny. r. tanár. Pozsony. Előbbi füzetünkben már jeleztük e mű megjelenését, most kissé bővebben ismertetjük. Szerző neve ismeretes olvasóink előtt, kinek „Luther Élete" czimü művéről 2. füzetünkben megemlékeztünk. Theologiai téren csakugyan nagyon hátra vagyunk maradva, miért méltányolni is tudjuk szerző panaszát s igy annál nagyobb örömmel fogadunk minden ily irányu művet. E dogmatikában az ág. hitv. ev. egyház symbolicus és az ó-lutheri theologusok dogmatikus tana van előadva, melynek rendszeres feldolgozásával szerző szolgálatot tett egyházának. Igaz, hogy szerző nem szól, hanem csak szólaltat, nem alkot, nem szerez, hanem csak alakit és szerkeszt s igy műve ó-irányu marad, melyben az ujabb idők theologiai fejlődésének nem jut tér, azonban az ujabb fejlődés sincs nyom nélkül a fejezetek elé helyezett repertoriumokban. Szerző nagy szorgalommal gyüjtötte össze mindazon művek jegyzékét, melyek hazánkban napjainkig megjelentek s melyeknek szerző nyomára jöhetett; ezen kivül a külföldi s különösen a német-irodalom jelesebb termékeit is közli, mi szaktudósainknak megbecsülhetetlen, a papnövendékeknek pedig — a mennyiben a mű tankönyv is lehet — helyes utmutató. A mű felosztása következő: I. Rész: az üdvigazság, mint kinyilatkoztatott igazság. 1. az Ige. 2. az Irás. II. Rész: az üdvigazság, mint hitigazság. 1. Theologia. 2. Anthropologia. 3. Cristologia. 4. Soteriologia. 5. Eschatologia. A mű nyelvezete egyszerü, világos és igy könnyen érthető. A mű ára 2 frt. (G.)

Bölcsészettörténet. Irta dr. Szlávik Mátyás a philosophia tanára Eperjesen. I. Görög bölcsészet. Ára 75 kr. Eperjes 1888. — A mű 99 lapon tárgyalja a görög bölcsészet történetét. Szerző akadémiai tankönyvül szánta művét. — Zeller s más jelesebb irók nyomán dolgozott elég önállósággal. — Bevezetésében szól röviden a bölcsészettörténet irodalmáról, a magyar irókat is felemliti, azután az antik bölcsészet felosztásáról, mely 3 korszakra oszlik. I. A görög bölcsészet Anaxagorasig. II. A görög bölcsészet a sophistáktól Aristotelesig. III. Az Aristoteles utáni bölcs. rendszerek a neoplatonikus iskola feloszlatásáig. — Irónak czélja valóban elismerésre méltó. — Akadémiai tankönyv még a Paueré, a mi leginkább emlitésre méltó, de ez világosabb, részletezőbb. — Iró a már meglevő kevés magyar művet is felhasználta, nevezetesen Domanovszky terjedelmes művét, a nélkül, hogy ezek hibáit elsajátitotta volna. — Irálya elég magyaros. Azonban a szórend nem mindenütt helyes. Egy példát emlitek csak tér szüke miatt a 24 lapról. „E finom átomok golyó alaku tüzből állanak, mely az egész testben fordul elő." a helyett, hogy előfordul. — Megérzik, hogy iró igen sokat olvas német műveket s ennek az alapján germanismussal él. — Különben Kazinczy óta, ki erőnek erejével ültette át nyelvünkbe a germanismust, ez egészen otthonos lett nyelvünkben. — De azért kerülnünk kell. — Csinál uj szót is 64 l. czélműködés, mely nyelvtanilag helyesen van alkotva, de az eszmét nem fejezi ki teljesen. — Különben műve elég szépen van irva. Ohajtjuk, hogy a második rész is minél előbb napvilágot lásson.

„Légy hű!" Evangel. keresztény vallástan serdültebb confirmandusok számára. — Irta Grátz Mór kolozsvári evangel. lelkész. Ára 40 kr. Kolozsvár 1888. — Szerző egy régebb kiadott német műve után ujra átdolgozta magyar nyelven e művét. Röviden érthetően és szép magyarsággal tárgyalja művében I. a hittant, II. keresztény erkölcstant, III. az üdv eszközeit, IV. a ker. egyh. történelmét, V. Választanokat. A függelékben Jézus életét, példázatait, Luther életét. — Élvezettel olvastuk át e kis művét. — Jegyzetekben minden czikk alatt megfelelő szent irásbeli helyeket, velős mondatokat közöl nagy irók művei-

ből, a mi emeli e könyvecske értékét. — A mű, mint uttörő is figyelemre méltó. Erdélyben ily nemü munkák nem igen vannak, tudtunk szerént nincs is magyar nyelven. — E műben pár szó van az unitáriusokról is. A választó-tan nincs mind kiemelve az ágost. és unitáriusok között de a főbb emlitve van. — Végszavában 72 l. igy ir: „A különféle prot. egyházak föladata pedig, hogy egymást mindinkább kellő méltánylásban részesitsék, egymást megértsék és szeressék s előnyeiket egymást közt kicseréljék.“ Egész művén áthuzódik a modern theologia befolyása iróra.

Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházi törvényeinek és szabályrendeleteinek tára. I. kötetét vettük, mely az erdélyi ev. ref. egyházkerület törvényeit tartalmazza. — Megjelent Kolozsváron 1888. — Ára 45 kr. 115. l. Első részében szól az egyház képviseleti és kormányzati hatóságairól. Második részében az egyházi tisztviselőkről és egyes egyháztagokról. Harmadik részben a lelkészválasztásról. Negyedik részben az országos ref. egyházi közalapról. Azután tárgyalja az egyházi törvénykezés szerkezetét, a törvénykezési rendtartást. A mű tisztán, világosan, választékosan van irva jó magyarsággal, s azoknak, a kik összeállitották dr. Kolozsvári Sándornak és dr Szász Bélának első sorban becsületére válik.

A biharmegyei régészeti és történelmi egylet“ évkönyve 1886/7—1887/8. Szerkesztette Hegyesi Márton titkár. Nagy-Várad 1888. — A 152 lapra terjedő füzetben nevezetesebb közlemények: A nagyváradi ezüstlelet, dr. Rómer Fl. Ferencztől. „Segesvár és Petőfi“ id. Gyalokai Lajostól, s több történelmi közlemény Hegyesi Márton jeles tollából. — A nagyváradi vár ostroma Dombi Lajostól. Végül az egylet vagyonáról, müködéséről, alapszabályairól van kimeritő tudósitás. — A könyv tanulságos és érdekes olvasmányokat tartalmaz.

Értesitők Az unitárius vallásközönség iskoláiról az 1887—88. tanévben. — Szerkesztette Kovács János igazgatótanár. IX. évfolyam. Kolozsvár, 1888. „Tudtak-e a középkoriak latinul?“ czimmel dr. Brassai ismert kitünő tollából egy értekezést közöl. — A kolozsvári unitárius főtanodában a theologián volt 15 növendék. — A gymnasiumban 255 Az elemi osztályban 54. Tanerők száma 34. — A tanuló ifjuság összes létszáma a papjelöltekkel együtt 331. — Angol nyelvet tanult 14 növendék, gyorsirászatot 6. zenét 36, orgonázást 8. A tanuló ifjuság részesült 4984 frt 50 kr. segélyben. Az ifjusági egyletekben több arany pályadij osztatott ki. — Pap Sándorné. szül. Kovács Katalin 100 frt alapitványt tett le a papnövendékek részére, kik maguk is gyüjtöttek alapot. — Kovács Dénes 1000 frtot jó tanulók részére. — A **tordai középtanodában** volt 101 növendék, ebből unitárius 34. az elemi iskolában 60 növendék. Unitárius 20. — Tanerő vallásfelekezetünk részéről 7. A tanulók és köztanitók javadalma 1890 frt. — A **székely-keresztúri** középtanodában volt a gymnasiumban 101, az elemi iskolában 21 tanuló. Unitárius 85. — Összes tanerők száma 9. — A tanulók a vizsga alkalmával többféle nemü pénzjutalomban részesültek. — **Értesitő a n.-enyedi ev. ref Bethlen-főiskola** 1887/8-ki tanévéről. — Makkai Domokos rector-professor évzáró beszéde nyitja meg a füzetet. A főiskolában a theologián volt 68, a gymnasiumban 321. a tanitóképzőben 44 és az elemi iskolában 271 tanuló. összesen 704 — A tanári kar áll 12 rendes és 5 segédtanárból. 5 szaktanitóból és 6 tanitóból Összes tanerők száma 28. — Az ifjuság 15,515 frt segélyben részesült — **Értesitő a brassói m. kir. állami ipariskoláról.** 1887 -1888. Szerkesztette Killyéni Endre. Brassó, 1888. Végh Mátyástól „Az olvasás módszeres kezeléséről az alsófoku ipariskolában“ czimü értekezés van benne szépen, világosan irva. - Tanerők száma 12. — Tanulók száma év elején 339. Unitárius 25. - **Értesitő a brassói elemi és polgári** iskolákról. 1887—1888. Szerkeszté Orbán Ferencz. — Geöcze Sarolta értekezését közli „egészségtani oktatás a polgári leányiskolában“ czimen. — Összesen a tanulók száma év végén 597. — Tanerő 28. — **Értesitő a maros-vásárhelyi ev. ref.** főiskoláról. 1887—1888. Kiadta Bedőházi János. Az intézetben volt tanerő száma 20. Tanulóké 213. — A tanulók 3344 frt 21 1/2 kr javadalomban és 5 drb arany jutalomban részesültek. Az értesitőben közölve van e főiskola történelmének a folytatása **Koncz József** tollából. E rész nagy becset kölcsönöz az értesitőnek. (D.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi minister augustus hó 22-én elszóllittatott az élők sorából. A veszteség, mely a nemzetet Trefort közoktatásügyi minister halálával érte, egyszersmind a mi veszteségünk. Emlékezetünkben felujulnak ama nagyszerü alkotások, melyeket 16 évi ministersége alatt létesitett: a nép-, ipar- és reáliskolák, a képzőművészetek és felsőbb oktatás nagyszerü intézetei. Az hogy közoktatásunk ma európai szinvonalon áll, nagy részt a Trefort érdeme: e franczia eredetü, de lángoló hazafiságu magyar államférfi nevét kiirthatatlan betükkel véste be nemzeti előhaladásunk történetébe. Bár maga katholikus, a más vallásuak iránt is méltányos, igazság és törvényszerető volt. Ő adatott először államsegélyt kolozsvári főiskolánk számára. A végleges szerződés megkötése előtt elragadta a halál. Vajha az elhunyt utóda örökölné a nagynevü előd szabadelvüségét, méltányosságát igazság és hazaszeretetét.

Egyházi Főtanácsunk aug. 30. 31. és sept. 1. napjain tartotta meg ülését Kolozsvárt Méltóságos Daniel Gábor főgondnok és Főtisztelendő Ferencz József püspök ur elnöklete alatt. A szépszámu gyülés tárgyalásait s az Egyh. Képv. Tanács évi működéséről felolvasott jelentéseket jövő füzetünkben egész terjedelmükben fogjuk adni. Itt csak azt emlitjük fel, hogy az Egyházi Főtanács ez alkalommal határozott a „Protestáns Irodalmi Társaság"-ba való belépés iránt. E tárgy igen érdekes vitára adott alkalmat. Voltak többen, kik tekintve amaz ellenszenves hangokat, melyek a református egyház némely köreiben nyilvánultak az unitáriusokkal való szövetkezés ellen, elhalasztani ohajtották az Irodalmi társulatba belépést. Azonban a mintegy másfél óráig tartott, s magas szinvonalon járt vitában mégis az a nézet jutott érvényre, hogy az Egyházi Főtanács nem teheti, hogy ne pártoljon egy oly társulatot, melynek megalapitásában a protestánsok összes püspökei és főgondnokai közremüködtek, s a melynek alakitására az ők aláirásukkal felhiva is lett; miért is határozatképpen kimondatott, hogy az unitárius egyház egészben, mint pártfogó tag 500 frttal belép a Magyar Prot. Irodalmi Társaságba. És ez a maga rendén van. Az unitárius egyház nem maradhat el oly magas rendü miveltségi czélok pártolásától, milyeneket a Magyar Prot. Irod.

Társaság tüzött maga elé. A társaságba tehát pártfogó tagként belépni erkölcsi kötelessége volt. Ezzel tartozott önmaga iránt.

A „Protestáns Közlöny" szerkesztője. Szász Gerő ur lapja 28-ik számában „Unitárius idegesség" Nro. IV. alatt ismét extemporizál az unitáriusok ellen. A közte és folyóiratunk közti vitában felmerült érdemleges kérdésekre nem ir most se egy jóttát se, hanem a helyett ismét egy rakás gorombaságot szór ellenünk. Ám teljék bennük kedve! Mi vele szemben a vitát ezennel beszüntetjük, nem reflectálhatván oly beszédekre, melyek számba nem vehető szitkozodásoknál egyébbnek nem nevezhetők.

A Dávid Ferencz egylet évi rendes gyülését 1888. aug. 29-én tartotta meg Kolozsváron a főiskola nagy termében Mlgs. Berde Mózes ur elnöklete alatt szép számu vidéki tagok jelenlétében. Boros György titkár olvasta fel titkári jelentését. Bágyi Kálmán pénztáros a pénztárosi jelentést. — Az egylet vagyona ez évben 2172 frt 51 kr. Legtöbb működést fejtett ki a háromszékmegyei és a marosi fiókkör. — 60 frt az egylet pénztárából énekes könyvek szerzésére forditattni elhatároztatott. E művek a fiók-egyletek utján osztatnak ki a buzgó hitfelek között. Bágyi Kálmán pénztáros ujból megválasztatott. A közgyülés a választmány müködéseért köszönetet mondott.

Alapitvány. Rédiger Géza szabédi unitárius lelkész és neje Nagy Amália a szabédi unitárius népiskola és a marosi unitárius egyházkör könyvtárai számára 100 frt alapitványt tettek. Az Egyh. Képviselő tanács köszönetét fejezte ki a nemes adományért.

Osztálytársak találkozása. A kolozsvári unitárius collegiumban az 1878. évben érettségi vizsgát tett osztálytársaknak akkor megállitott egyezség szerint 1888. sept. 1-én kellett volna találkozniok. A Kolozsvárt lakók örömmel várták a kitüzött napot, melyen azonban 25 oszt. társ közül csak 8-an jelentek meg. Az elmaradottak még csak levélben sem emlékeztek meg. Feltünt különösen a tanári és papi pályán levők elmaradása. Ugy látszik 10 év bőven elég a legforróbb baráti érzelmek teljes elpárolgására. A megjelentek mindamellett együtt és igen kedélyesen töltötték a napot. (Egy osztálytárs.)

Gerard asszony könyve ujra kisért. Még a kora tavaszszal a magyar napi lapokban emlités volt téve egy selejtes könyvről, melyet Gerard asszony irt Erdélyről angol nyelven. A magyar lapok az „Athenaeum" czimü londoni lap után közöltek belőle pár részletet, s a többek közt, a mit az unitárius házassági elválásról ir: hogy az 3—4 napi idő alatt könnyen megy véghez, ha az illető válni akarók Kolozs-

várott abból „a sor nyomoruságos házacská“-ból, mely Gerard asszony szerint itt léteznék, kolozsvári polgári joguk egyik feltétele gyanánt egyet megvásárolnak. De mindezt csak curiosumképpen adták a napi lapok, csak azért hogy kitüntessék e könyv megbizhatlanságát, mely annyi képtelenséget közöl főleg a magyarokról. Azóta már nehány hónap telt el s azt hittük, hogy már napi rendre tértünk Gerard asszony haszontalan könyve felett. De nem. A „Debreczeni Protestáns Lap“ sept. 1-én megjelent 35-ik számában jónak látja az Athenaeum után egész terjedelmében közölni olvasóival az unitárius házassági elválásra vonatkozó részletet e czim alatt: „Az unitárius házassági törvényszék a külföld szemében,“ azt a megjegyzést fűzve hozzá, hogy „erős ironiával, de sok igazsággal“ van irva. Hát hogyha már a Debreczeni Protestáns Lap megtette irántunk azt a jóakaratot, hogy külföldi informátiók nyomán ismertet olvasóival s maga is ugy találja, hogy azokban „sok igazság“ van, sziveskedjék azt a fáradtságot is venni magának, hogy forgassa keresztül még egyszer az Athenaeumot, egy kis hideg vérrel rá fog találni egy másik számra is, melyben Gerard asszony hitvány közleményei igaz értékükre vannak leszállitva. S igy a mit ő egy korábbi szám alapján ujságolt olvasóinak, egyszerüen valótlan, levén a külföldnek más szemüvege is, mint az általa annyira méltányolt Gerard asszonyé.

Schweizer Sándor zürichi pap és egyet. tanár jul. 3-án meghalt. Haláláról meg kell emlékeznünk, mert Schweizer egyike volt az ujabb kor legnagyobb theologusainak. Schleiermacher volt a mestere s ő ennek leghivebb és legjelentékenyebb tanitványa, ki minden áramlat ellen egy emberöltön keresztül a leghatásosabban meg tudta védni a tudomány és egyház közötti összeköttetést. Nevezetesebb müvei: „Az ev. ref. egyh. hittana“ és „Keresztény hittana“, melyektől még a „dogmatika“ nevet is megtagadta, állitván, hogy a dogmatika csak historiai tudomány, mely hagyományos nézeteket szed rendszerbe. Szerinte Jézusról csak azt állithatjuk, mit történelmileg is tudunk igazolni. Theologiája ismertetve van Schwarz-Kovács A. „Adalékok“-jában és bővebben Kovács O. által „Tájékozás az ujabb theologia körében“ cz müben. Schweizer halála által a szabadelvü theologia egy harczban őszült bajnokát vesztette el.

Nekrolog. Csép Lajos csókfalvi unitárius pap folyó évi julius 19-én meghalt; a néhainak életrajzi adatait röviden a következőkben állitjuk össze.

Született 1820-ban Bágyonban. Tanulását a tordai közép-iskolában kezdette és a kolozsvári főiskolában tovább folytatva, ott be is fe-

jezte. Tanulmányai befejezése után 1846-ban kiment papnak a vadadi ekklézsiába, hol 20 évig folytatta hivatalát. Innen 1865-ben a csókfalvi ekklézsiába ment, hol haláláig vagyis 23 évig szolgált.

Nejét Szacsvai Károlinát 1849-ben vette el, kivel 39 évig élt boldog egyetértésben. Házasságukból 3 gyermek született, kik közül egy még kis korában elhalt. Nagy reménye volt fiában Lajosban, kit a legnagyobb önfeláldozással tanittatott. A nagyreményü ifju azonban, midőn tanulását már majdnem bevégezte volna, Kolozsvárt hirtelen elhalt, sirig tartó bánatot hagyva hátra szülőinek. Egyetlen leánya maradott tehát csupán hátralevő élete vigasztalására, kit feleségül vett csókfalvi közs. tanitó Lőrinczi Dénes s igy a vőben az elvesztett fiu helyett egy őszinte érzésü s jó gondolkozásu fiut nyert ismét, ki bánata enyhitésére nagy mértékben befolyt. Az ezen házasságból született kis unoka fiu szintén nagy vigasztalására volt a néhainak.

Papságával kapcsolatosan volt a néhai a marosi egyházkörben alpapiszéki biró huzamos ideig, az ezen körbeli özvegy-árvai gyámoldának pontos és hü pénztárnoka s a közelebbi zsinati főtanácson megválasztatott egyházi tanácsosnak; ezen kitüntetést azonban rövid ideig viselheté, mert még mielőtt abba eskületétele által beigtattatott volna, a hirtelen jött halál abban meggátolta.

Kötelességei teljesitésében hüséges volt ő és pontos; egyszerü zajtalanságban folyt élete, de azt hivei lelki épületére áldozta. Nagy sikereket felmutatni nem volt hivatva, de tudott vigaszt nyujtani a bánatos szivünek, s készséggel emelte föl az elesett bünöst. Irodalmi müködése hiányzott, de atyai szavai, melyek őszinte szivéből jövének, mint szomju földnek a csendes eső, üdülést szereztek hallgatóinak. E mellett a tanügynek is lelkes barátja volt s a Csókfalva községében létező, s őszintén mondhatjuk virágzó községi iskola létrejövetelét, nagy mértékben az ő fáradozásainak lehet tulajdonitani.

A közéletben pedig egy negélyezést nem ismerő őszinte jó barát volt, ki szivesen vett részt a baráti egyszerü társalgásokban s időtöltésekben; nem kivánta ifju paptársaitól a korát megillető tekintélyi tisztelet nyilvánitását, megelégedett a baráti szeretet érzésének kimutatásával. S épen azért méltán megérdemelt tiszteletben és önzetlen becsülésben részesült minden szolgatársai részéről.

Halála hire is igazán megdöbbentő volt mindnyájunkra nézve, kik csak azelőtt pár héttel váltunk el a vidám kedélyü s magának még legalább egy évtizedre terjedő életet kérő öregtől. De egy vigyázatlanságból származó hülés előidézte a rohamos tüdőlobot, mely alig egy hétre kioltotta az élet lángját.

Temetése csakugyan folyó évi julius 21 én délután történt. Gyászbeszédet tartott felette alólirt Csel. 20, 25. 32. 37. 38. alapján. Résztvett a temetésen a nagyszámu világiakon kivül több ref. pap és tanitó s résztvettek esperesünk tisztelendő Kelemen Albert tapintatos intézkedése folytán körünk mindazon papjai és tanitói, kik a halálesetről értesitést nyertek.

Nincs már egyéb hátra, mint kivánnunk: Isten az ő elhunyt szolgáját nyugtassa csendesen s az élők között legyen áldott emlékezete!!

(Ü. K.)

Gyászhirek: Deésfalvi Pataki Elek unitárius egyháztanácsos, K.-Küküllőmegye törvényhatósági bizottságának tagja aug. 3-án megszünt élni. Halála első sorban Deésfalvi Pataki Lászlót, a küküllői egyházkör felügyelő gondnokát érintette fájdalmasan. — Siménfalvi György aljárai unitárius papot érzékeny veszteség találta, 19 éves leánya Siménfalvi Lenka aug. 20-án történt halálában. — Városfalvi pap Máthé Sándor aug. hóban elhalálozott. Egyike volt tehetségesebb lelkészeinknek. Elébb H.-Almáson paposkodott, utóbb Városfalván. Népes családot hagyott hátra, kik közül János fia vargyasi tanitó; Sándor h.-ujfalvi lelkész. — Rend Domokos; m. kir. erdész Dobresten jul. 29-én elvesztette szeretett nejét Daczó Katalint, 41 éves korában. — Veress Dénes tordaaranyosmegyei alispán fájdalmas csapást szenvedett testvére Veress Lajos számtiszt aug. hó 27-én Budapesten történt elhunytában. A 34 évet élt férfit Tordán temették el. — Derzsi Károly budapesti lelkészt a legfájdalmasabb veszteség érte édes anyja özv. Derzsi Józsefné Toroczkón sept. 1-én bekövetkezett halálában. A jó anya családi találkozásra jött volt ki Tordátfalváról Toroczkóra, de hirtelen betegség verte le s övéinek mély fájdalmára pár napi szenvedés után 65 éves korában meghalt. — Béke a kiszenvedett porokon!

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

V. Közlemény.

I) Tőkét.

a) Kötlevélben.

Ifj. Dr. Dániel Gábor Budapest . . . . . . 100 frt.

b) Készpénzben.

Bágyi Kálmán Kolozsvárt	25 frt
László Ferencz Gyepes	50 "
Szentiványi Kázmér honv. főhadn.	5 "
Ferencz Lajos S.-Szt.-György	1 "
Szt.-ábrahámi műkedvelők	5 "
A főpapi szék ajándéka	25 "
Összesen:	110 frt.

2) Évenként fizetni igértek:

a) 5 évig.

		frt	kr.		frt	kr.
Id. Sztiványi József f. gondnok	à	5	—	=	25	—
Sztiványi Miklós főjegyző . . .	à	5	—	=	25	—
Ifj. Sztiványi József kir. alügyész	à	3	—	=	15	—
Martonosi ekklézsia	à	2	—	=	10	—
Máté József	à	1	—	=	5	—
Kozma Dimén F.-Váralja . . .	à	1	—	=	5	—
Josef János	à		60	=	3	—
Kozma Miklós	à	1	—	=	5	—
Ravai ekklézsia	à	8	—	=	40	—
Végh Mihály lelkész	à	1	—	=	5	—
Józsa Mihály tanitó	à	1	—	=	5	—
Kecskés Izsák	à	1	—	=	5	—
Vajna Lajos	à	4	—	=	20	—
Összesen:					148	—

b) 10 évig.

Gábor Albert martonosi lelkész à 1 frt — = 10 —

Kolozsvárt, 1888. aug. 26.

BENCZÉDY GERGELY,
központártnok.

A BUDAPESTEN ALAPITANDÓ UNITÁRIUS RENDES LELKÉSZI ÁLLOMÁSRA ÉS ÁLLANDÓ IMAHÁZRA TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

XXXVIII. Közlemény.

Dr. Sebes Károly 34. sz. gyüjtő-könyvecskéjén adakoztak: Gyarmathy Gyula 1 frt, Barna Zsigmond 1 frt, dr. Tóthfalusy Gyula 1 frt, Kabdebó Gyula 1 frt, dr. Tury Béla 1 frt, Schulman János 1 frt, Ferkl Gyula 1 frt, Diener József 1 frt, Ágoston József 1 frt, Jándy László 1 frt, Miklós Gyula 1 frt, összesen 11 frt.

Kovács Géza 31 sz. gyüjtő-könyvecskéjén: br. Feilizstely Arthur 1 frt, Rónay Antal 1 frt, dr. Dietz Sándor 1 frt, Rutska Tivadar 50 kr, névtelen 1 frt 50 kr, összesen 5 frt.

Orbók Mór 50. sz. gyüjtő-könyvén: Orbók Mórné Berecz Ilona 1 frt, Orbók Mór 1 frt, Ottinger Kornél 20 kr, Kaszap Kornél 40 kr, Kaszap Angyal 40 kr, összesen 3 frt.

Dr. Dániel Gábor 58. sz. gyüjtő-könyvén: Szilágyi Virgil 2 frt, öszszesen 2 frt.

Józsa Mihály 70. sz. gyüjtő-könyvén: Józsa Mihály 1 frt, öszszesen 1 frt.

Kovács Dénes 74. sz. gyüjtő-könyvén: Pungur Gyula 10 kr, Fodor

Dániel 20 kr, Biró Gyula 20 kr' Szász Lukács 10 kr, Kovács László 20 kr névtelen 1 frt 20 kr, összesen 2 frt.

Petrovay C. György 91. sz. gyüjtő-könyvén: Virág János plébános 1 frt, Knétsy Marczel 1 frt, Petrovay Ádám 5 frt, özv. Petrovay Lászlóné 2 frt, Petrovay Ilona 50 kr, Lázár József 50 kr, Orczy Antal 1 frt, Algyay Lajos 1 frt, Katona Zsigmond 1 frt, ifj. Petrovay János 50 kr, Petrovay Gábor 50 kr, összesen 14 frt.

Székely Mihály 94. sz. gyüjtő-könyvén: Székely Mihály és Ákos 5 frt, összesen 5 frt.

Simonich Zsigmond 96 sz gyüjtő-könyvén: Simonich Zsigmondné 1 frt, Simonich Dezső 50 kr, Risztics Ilka 20 kr, Popovics Koszta 50 kr, Mestercovics Szilárd 1 frt, Sárdy János 50 kr, Szmoligovics Dénes 30 kr, öszszesen 4 frt.

Telman Sándor 103. sz. gyüjtő-könyvén: Wächter Henrik 50 kr, Gedeon László 50 kr, Áldány Mihály 50 kr, Balogh Károly 2 frt, Szilvásy János 10 kr, Szabó János 40 kr, Domba László 1 frt, Mangold Sámuel 1 frt, Rédl Ferencz 20 kr, Horvát tanitó 80 kr, összesen 7 frt.

Molnár Sándor 174. sz. gyüjtő-könyvén: N. N. 100 frt.

Sándor Mózes 125. sz. gyüjtő-könyvén: Sándor Mózes 1 frt.

Raffaj Domokos 127. sz. gyüjtő-könyvén: Mihály Dénes 1 frt, Kábdebó István 50 kr, Lengyel József 10 kr, Balog Zsigmond 20 kr, Szőts János 20 kr, László Józsi 10 kr. Koncsag Elek 40 kr, Buzogány István 10 kr, Gyarmati István 20 kr, Kis Tamás 20 kr, Cseh Józsefné 10 kr, Lőrinczy Dénes és Sándor 20—20 kr, Murvay Sámuel 10 kr, Pálfi János 20 kr, Kohn Nándor 20 kr, Vitállyos Gergely 50 kr, Nagy Ferencz 10 kr, Menyhárt Mózes 20 kr, Zoltán András, Boros György és Pál Sándor 10—10 kr, Vaska István 50 kr, Imecs Jenő 2 frt, Wartha Ferencz 1 frt, névtelen 1 frt 60 kr, összesen 10 forint 20 kr.

Csongvay Lajos 136. sz. gyüjtő-könyvén: Csongvay Lajos 20 frt.

Csongvay Lőrincz 137 sz. gyüjtő-könyvén: Eckárdt István és Asztalos Gábor 1—1 frt, Csongvay Lőrincz 3 frt. Andrási Nándor 50 kr, dr. Wolf Gyula 50 kr, összesen 6 frt.

Gál Kálmán 64. sz. gyüjtő-könyvén: br. Augusz Imre, Albanich György Szarukán Ida, Szegzárdi tanitó-egylet, Török Béla, Ellmann Miklós, Antal Ferencz. Bati János, Tóth Károly, Perczel Dezső, Nyitrai Lajos, Laky Sándor 30—30 kr., összesen 3 frt 60 kr.

Nádler János 151. sz. gyüjtő-könyvén: A. Maufrini 50 kr., Kroch 20 kr, Redlich 30 kr, Strausz 20 kr, Linhardt 5 frt 20 kr, Nádler 3 frt 60 kr, összesen 10 frt.

Mikó Dezső 152. sz. gyüjtő-könyvén. Mikó Dezső 5 frt.

Ürmösy Ferencz 156. sz. gyüjtő-könyvén: Ürmösy Ferencz 1 frt.

Dr. Bartók István 164. sz. gy.-könyvén: gyüjtő 5 frt.

Boér Lajos 168. sz. gyüjtő-könyvén: Boér Lajos 1 frt, Ádám Domokos 1 frt, Bözödi unitár. egyháztagoktól gyüjtés 2 frt, összesen 10 frt.

Czecz Péter 175. sz. gyüjtő-könyvén: Weisz Bernát Bécsből 1 frt. Benel János, Kálmán, Lengyel József, Czecz Péter 50—50 kr, összesen 4 frt.

Vécsey Sámuel 176. sz. gyüjtőkönyvén: Petrovics György 1 frt, Lázár Manó 5 frt, Krisán Eugen 1 frt 10 kr, ifj. Hutter Samu 90 kr, gyüjtő 42 frt, összesen 50 frt.

Kriza Sándor 179. sz. gyüjtőkönyvén: Kriza Sándor 2 frt.

E közlemény összege 281 frt 80 kr. Ehhez hozzáadva, a 37. közleményt 18,753 frt 63 krt, együtt 19.035 frt 43 kr.

Budapest, 1888. augusztus 6-án.

A budapesti unitár. egyházközség gondnoksága.
